

Hongkong
Wat veroorzaakte de dodelijke
branden? Autoriteiten doen
onderzoek naar een bouwbedrijf
IN HET NIEUWS 8-9

FOTO TYRONE SUIJ/AFIP

Biografie
Vele levens
leidde hij, maar
wie was de echte
Joost Zwagerman?
BOEKEN C4-5

Defensie
Waarom vervoer
legermaterieel
zoveel tijd kost
IN HET NIEUWS 12-14

Kerstboom
Van de Deense
kweker naar de
composthoop
ECONOMIE 22-23

VRIJWILLIGE MILITAIRE DIENST

Macron breidt leger uit om dreigingen: ‘Onze natie heeft geen recht op angst’

Frankrijk schafte de dienstplicht in 1997 af. Volgend jaar moeten de eerste drieduizend jongeren worden opgeleid voor het leger.

Veerle Schyns
AMSTERDAM

„De versnelling van crises en de toename van dreigingen brengen mij ertoe om vandaag een puur militaire nationale dienstplicht voor te stellen”, zo begon de Franse president Emmanuel Macron donderdag rond het middaguur zijn toespraak op de militaire basis van Varcès in de Franse Alpen, niet ver van Grenoble. „Ik wil hier benadrukken dat de nationale dienst alleen voor vrijwilligers zal gelden en dat de kern zal worden gevormd door jongeren van 18 tot 19 jaar”, vervolgde Macron zijn betoog

voor een groot doek met de tekst ‘Service militaire’, omringd door honderden militairen. Na het afschaffen van de dienstplicht in Frankrijk in 1997 door president Jacques Chirac komt de dienstplicht vanaf volgend jaar dus weer terug, zij het in vrijwillige vorm. De voornaamste reden daarvoor is de Russische dreiging, die volgens Europese landen in de toekomst alleen maar zal toenemen. Frankrijk is bovendien regelmatig slachtoffer van Russische sabotage- en beïnvloedingsacties, die de noodzaak tot actie extra groot maken. Deze week werden nog vier mensen opgepakt op verdenking van economische spio-

nage voor en beïnvloeding namens Rusland. Vanaf 2026 kunnen mannen en vrouwen van 18 en 19 jaar oud zich daarom aanmelden voor het programma van tien maanden. Het programma bestaat uit een maand opleiding, gevolgd door negen maanden training binnen een militaire eenheid. **‘Pact tussen natie en leger’** Macron streeft ernaar volgende zomer drieduizend kandidaten te selecteren. Dat aantal moet geleidelijk omhoog, naar tienduizend in 2030. De jongeren in militaire dienst krijgen een toelage van ongeveer 1.000 euro per maand.

„Deze dienst streeft drie specifieke doelen na”, vervolgde Macron. „Het versterken van het pact tussen onze natie en ons leger, het versterken van de weerstandscapaciteit van onze natie en het consolideren van de opleiding van onze jongeren.” Een voor alle jongeren verplichte dienstplicht invoeren was ondanks de hogere defensie-uitgaven van de afgelopen jaren geen optie: er zijn simpelweg niet genoeg middelen om alle 18-jarigen op te leiden en barakken om hen onder te brengen. Volgens Macron komt een verplichte dienstplicht ook niet overeen „met de behoeften van onze strijdkrachten of de dreigingen”. Macron besloot zijn toespraak met

de woorden: „In deze onzekere wereld, waar kracht boven recht gaat, is oorlog aan de orde van de dag. Onze natie heeft geen recht op angst, paniek, onvoorbereidheid of verdeeldheid. Angst voorkomt trouwens nooit gevaar. De enige manier om gevaar te vermijden, is je erop voor te bereiden.” De militaire dienst moet het Franse leger, dat met een omvang van tweehonderdduizend leden al het op één na grootste leger van Europa is, na dat van Polen, verder uitbreiden en moderniseren. Het aantal reservisten

Lees verder op pagina 6 »

IN HET LAND
RHOON

SHEILA KAMERMAN

Kerstwonder, iedereen in de bus!

Eerst leek het alsof het hele uitje wéér net niet door zou gaan. En iedereen had zich er zo op verheugd: een mid-dag naar de kerstshow in de Intratuin in Rhooon. Maar Rini Vermeulen (69) heeft het nu toch weten te regelen. Dus staan ze allemaal te wachten voor het woon-zorgcomplex in Rotterdam Delfshaven op deze koude dinsdagochtend, achter hun rollators: mevrouw Ganesh (76), mevrouw Ishwardat (85), meneer Teunissen (85) en mevrouw Chen See Hoo (73). De rolstoelbus voor doelgroepenvervoer komt hen zo ophalen. De anderen zijn al met een eerdere bus vertrokken.

Vorig jaar lukte het niet met busjes. De Intratuin in Rhooon bleek net te ver weg. De chauffeur mocht, zo begreep Rini Vermeulen, passagiers tot aan het metrostation in Rhooon brengen. Daar ligt de harde grens van het doelgroepenvervoer. De Intratuin is dan nog een kilometer. Prima te lopen als je goed ter been bent. Niet schuifelend achter een rollator.

Rini had toen het bezoek aan de kerstshow al aangekondigd, ze kon niet meer terug. Ze belde haar buurvrouw Adriana Rollingswier (70). Die kwam in haar kleine Daihatsu, waar drie passagiers bij konden. Rini prop-te vier mensen in haar Nissan. De rollators bleven thuis. Intratuin had rolstoelen te leen. Het was improviseren maar het was leuk geweest.

Dit jaar wilden tien mensen mee. Dat paste niet in twee personenau-to's. Rini belde met de doelgroepenvervoerder voor langere afstanden. Maar voor hen was de Intratuin weer te dichtbij: hun minimale afstand was 25 kilometer. Zelf een bus huren was te duur, al krijgt ze voor haar vrijwilligerswerk wat uit het potje 'welzijn' van de gemeente. Voor de zekerheid belde ze met de vervoerder voor korte afstanden. Kerstwonder! Deze keer mocht de chauffeur wél iedereen afzetten voor de Intratuin.

En daar gingen we: met z'n allen in de bus. Buurvrouw Adriana helpt ook weer mee. Rini had ons winterwonderland beloofd. En als alle rollators, twee rolstoelen, één scoot-mobiel en tien mensen zijn uitgela-den op een stampend druk parkeer-terrein, komen we er inderdaad middenin: een lange stoet rollators schuifelt langs besneeuwde minia-tuurdorpjes met pittoreske kerkjes,

koekhuisjes, kermisjes en kraam-pjes en heel veel besneeuwde den-nenboompjes waar treintjes langs tuffen. Kijk, roept Rini enthousiast. „Mooi hè!”

Daarna vergapen we ons aan alle kleuren en maten kerstverlichting en lichtgevende figuren, kaarsen (echt en elektrisch) en muren met duizenden kerstversieringen voor in de boom, gerangschikt op kleur. Al-les is te koop.

Mevrouw Janki (75) stopt twee rode kerststerren met glitters in het winkelwagentje. Een voor haar en een voor haar dochter. Ze verstoort de kerstdroom een beetje met haar opmerking dat het prachtig is maar wel erg duur. „Bij Action is de kerst-versiering veel goedkoper.” Rini grinnikt.

Aan het eind van de tocht wacht het restaurant, waar Rini handig twee tafels weet te regelen voor haar

Een lange stoet rollators schuifelt langs besneeuwde pittoreske kerkjes, koekhuisjes en kraampjes

mensen. Er is budget voor brood met kroketten en warme chocomel.

De bussen voor de terugreis zijn besteld om 15.00 uur. Dat betekent dat ze kunnen arriveren tussen 14.30 en 15.30 uur. Om 14.30 staan we bij de uitgang. „Ze zijn altijd te laat”, zegt mevrouw Andeweg (92) vanuit haar rolstoel. Om 15.00 uur heeft iedereen het koud en besluit Rini dat we gaan wachten in de hal. Ze haalt een zak oliebolletjes bij de kraam bij de uitgang. Mevrouw Andeweg (92) knabbelt in haar rolstoel op een oliebol. Ik zei het toch, zegt ze, zonder een spoor van irritatie. Om 15.30 belt Rini Vermeulen de vervoerder. Ze kunnen er elk moment zijn.

Om 16.00 uur arriveren de rolstoelbussen. Om 16.30 uur zit iedereen erin. Rini zucht diep.

Het volgende uitje? Naar Scheveningen, zegt ze enthousiast. „Visje eten. Daar genieten ze van.”

EFSA

Europeanen krijgen te veel dioxines binnen, zegt voedselautoriteit EU

In een online concept-rapport stelt EFSA vast dat Europeanen wekelijks gemiddeld 3 tot 10 keer meer dioxine binnenkrijgen dan zij wil gaan adviseren.

Steven Frölke

AMSTERDAM

Al jaren krijgen Europeanen te veel dioxinen binnen. Dit zijn chemische stoffen die sinds de jaren zeventig op grote schaal in het milieu terecht kwamen. Ze zijn al giftig bij een lagere inname dan voorheen gedacht en kunnen effect hebben op spermakwaliteit. Dat staat in een conceptversie van een rapport van EFSA, de EU-autoriteit voor voedselveiligheid, dat donderdag online verscheen. Dioxines bevatten net als PFAS een eigenschap die inmiddels alarmbellen doet rinkelen: ze zijn 'persistent', oftewel moeilijk afbreekbaar. Als zulke stoffen na decennia van massaproductie ook nog giftig blijken, zoals bijvoorbeeld in de gevallen van PFAS, pcb's en dioxines laat werd vastgesteld,

is de kans groot dat ze intussen al tot hoge en dus schadelijke concentraties in het milieu zijn opgebouwd. Daardoor blijkt plots dat mensen er al jaren te veel van binnenkrijgen. „De aanwezigheid van dioxines in voedsel is sinds de jaren zeventig afgenomen dankzij inspanningen van publieke diensten en de industrie”, benadrukt EFSA ook in een persbericht.

Na publicatie van de definitieve versie van het rapport gaat EFSA adviseren de 'veilige wekelijkse dosering', dus de dosering die een persoon wekelijks binnen kan krijgen zonder schadelijke effecten, te verlagen van 2 naar 0,6 picogram (pg) per week. Een pg is een miljoenste van een miljoenste gram. Volwassenen krijgen gemiddeld tussen 1,9 tot 6,1 pg aan dioxines per week binnen, schrijft EFSA. De conceptversie is nu online zodat belanghebbenden feedback kunnen leveren op het rapport. In tegenstelling tot PFAS zijn dioxines niet als onderdeel van een commercieel product op de markt gebracht. Ze zijn vrijgekomen als bijproduct van industriële processen, zoals het bleken van papier of het produceren van chemicaliën. In 2018 stelde EFSA een in 1998 door de Wereldgezondheidsorganisatie als veilig beschouwde dosering al zeven keer lager vast.

STROOMSTOOTAPPARAAT

Wiersma komt begin 2026 toch met verbod op veeprikkers

Erik van der Walle

DEN HAAG

Het verbod op stroomstootapparaten bij vee-transporten treedt alsnog vanaf 1 januari 2026 in werking. Demissionair minister Femke Wiersma (Landbouw, BBB) heeft dat donderdag in een Kamerbrief laten weten. Dinsdag werd duidelijk dat de Tweede Kamer niet langer genoeg neemt met de steeds verschuivende invoeringsdatum. Al in juni 2024 kwam toenmalig landbouwminister Piet Adema (CU) met een verbodsvorstel. „De Kamer heeft achter minister Wiersma aan moeten zitten om te zorgen dat dat verbod wordt ingevoerd, maar het is er nog steeds niet”, zei Esther Ouwehand van de Partij voor de Dieren dinsdag in de Kamer. „Daarmee toont deze minister niet alleen weinig respect voor dieren, maar ook weinig respect voor de Kamer.” Ouwehand kreeg een

meerderheid achter zich om opnieuw een debat over de apparatuur te voeren. Zover laat Wiersma het niet komen. In haar brief stelt ze dat het verbod onder meer op zich liet wachten omdat de Europese Commissie tijd nodig had om te reageren. Een reactie van Brussel bleef uit. Ook vergde het advies van de Raad van State volgens haar nog enige tijd om verwerkt te worden. Nu moet de ministerraad het besluit nog goedkeuren. Vanwege de demissionaire status van het kabinet geldt een vaste invoeringstermijn van twee maanden, schrijft Wiersma, maar ze zegt ruimte te zien het verbod rond de jaarwisseling in te voeren. Behalve BBB telt de Kamer niet of nauwelijks partijen die het opdrijven - van bijvoorbeeld varkens - met stroomstootapparatuur voorstaan. Ruim een jaar geleden bleek ook binnen de toenmalige coalitie van PVV, VVD, NSC en BBB dat de minister geïsoleerd stond. Ze wilde destijds eerst „in gesprek” met de veehouders zelf.

Hendrik Spiering

AMSTERDAM

De huiskat heeft zich trager over de wereld verspreid dan werd aangenomen, zo blijkt uit nieuw onderzoek in Europa en China. De kittige tamme muizenvanger (*Felis catus*) kwam niet al 6.000 jaar geleden mee naar Europa met vroege landbouwers uit het Midden-Oosten, zoals tot nu toe werd gedacht. Nieuwe dna-analyses van moderne katten én van 87 fossiele katten uit Europa en Anatolië maken het veel waarschijnlijker dat de eerste huiskatten pas in het eerste millennium voor Christus voet op Europese bodem zetten. De oudst bekende huiskat uit Europa stamt uit de eerste eeuw v.Chr. en is gevonden in een Romeins fort aan de Donau, in het Oostenrijkse Mautern. De oudere katten blijken allemaal wilde Europese katten (*Felis sylvestris*).

Uit het eerste millennium v.Chr. zijn weinig kattenfossielen bekend, de onderzoekers vermoeden dat de Oostenrijkse kat niet de eerste in Europa zal zijn geweest. Het lijkt erop dat de Romeinen de katten over Europa hebben verspreid, mogelijk vanuit Noord-Afrika. Het onderzoek onder leiding van de Italianen Marco De Martino en Claudio Ottone (beiden Universiteit van Rome) is deze week gepubliceerd in *Science*.

Uit een heel ander, eveneens deze week gepubliceerd onderzoek, in *Cell Genomics*, blijkt dat ook in China de huiskat pas laat arriveerde: vanaf de achtste eeuw na Christus, waarschijnlijk als begeleider van karavanan langs de Zijderoute. De oudst bekende Chinese huiskat (uit ca. 730 na

De oudst bekende huiskat in China, cypers met witte vlekken, is genetisch afkomstig uit het Midden-Oosten

Chr.) is gevonden in Tongwancheng, een knooppunt van de Zijderoute in Noordwest-China (750 km van Beijing). Genetisch is duidelijk dat deze kat uit het Midden-Oosten komt. Ook halverwege de Zijderoute, in het Kazachstaanse Dzhanakent, is al eens een huiskat gevonden, uit iets latere tijd (ca. 775-940 na Chr.). Uit dna-analyse van de Tongwancheng-kat konden de onderzoekers verder afleiden dat hij of zij waarschijnlijk een cyperse vacht had, met witte vlekken. Treffend is dat als in de negende eeuw de oudst bekende katten-tekening in China opduikt (in de tombe van Zhao Yi in Anyang) een kat met witte vlekken wordt afgebeeld.

Bengaalse tigerkat

Die relatief late aankomst in China betekent niet dat Chinese landbouwers voordien zonder jagers op ratten en muizen zaten. Een onverwachte wending in het *Cell Genomics*-onderzoek van in totaal 22 fossiele kattenbotjes uit heel China, is dat tussen 5.400 en 2.200 jaar geleden exemplaren van de Bengaalse tigerkat (*Prionailurus bengalensis*) kind aan huis blijken te zijn geweest bij Chinese boeren. Het is helaas niet duidelijk in hoeverre deze kleine katachtige, met drie tot zeven kilo niet zwaarder dan een huiskat, was gedomesticeerd. Dat is een proces dat gepaard gaat met genetische veranderingen, veel tammer gedrag en meestal ook kleinere hersenen, en dat was niet af te leiden uit de botten of het onderzochte dna.

Alle huidige huiskatten stammen af van de wilde *Felis lybica lybica* (de

HUISKATTEN

Kat kwam pas in de Romeinse tijd naar Europa, blijkt uit dna-onderzoek

De tamme kat kwam niet duizenden jaren geleden met landbouwers mee naar Europa. Ook in China arriveerde 'Felis catus' laat, via de Zijderoute.

Skelet van een Europese wilde kat uit de Romeinse tijd. FOTO BEA DE CUPERE, RBINS, ERC-FELIX PROJECT

Afrikaanse wilde kat, die ook in het Midden-Oosten voorkomt). En al twintig jaar geldt de archeologische vondst van een kattenskelet in een Cypriotisch mensengraf van 9.500 jaar oud als het begin van de kattendomesticatie, al kan dat skelet evengoed van een wilde kat zijn. Het is moeilijk om botten van een wilde kat te onderscheiden van die van een huiskat.

Onmiskenbaar speelt de huiskat een gedomesticeerde rol in Egypte vanaf ongeveer 3.500 jaar geleden. De huiselijke kattentafereltjes op de schilderijen in graftombes kunnen maar één ding betekenen. Ze eten er vis onder de eettafel en jagen achter muizen aan. De Egyptische godin Bastet heeft een kattenlichaam. Er zijn aanwijzingen in Egyptische kattenbe-gravingen dat de domesticatie er mis-schien al 6.000 jaar geleden begon.

Vermenging wilde en tamme kat

Die vroege kattenliefde in Egypte gaf aanleiding tot het idee dat de kat wel met de verspreiding van de landbouw over de wereld zou zijn gegaan. Het is ook aannemelijk dat kat en mens elkaar gevonden hebben omdat mensen last hadden van ratten en muizen, en katten konden dat ongedierte uitsteking bejagen. Of die functie ook de eerste verspreiding heeft bevorderd is nu de vraag. Uit recent onderzoek van de verspreiding van kippen over de wereld bleek bijvoorbeeld dat de eerste verspreiding vaak om religieuze redenen gebeurde of vanwege de kip als statusobject. Dat kan met de kat ook zijn gebeurd, schrijven de onderzoekers nu in *Science* en *Cell Genomics*.

De eerdere chronologie van de verspreiding van de kat in Europa vanaf

Die huiselijke kattentafereltjes op de schilderijen in graftombes kunnen maar één ding betekenen

6.000 jaar geleden was gebaseerd op dna-analyses van fossiele katten uit het gebied, overigens ook onder leiding van Claudio Ottone, die nu in *Science* publiciert. Dat onderzoek ging alleen over mdna, dna uit de mitochondriën in lichaamscellen. Die mitochondriën bevatten een eigen, vrij kleine hoeveelheid dna en die is gemakkelijker uit fossielen te winnen dan dna uit de celkernen. Het huidige onderzoek in *Science* is gebaseerd op analyse van het kern-dna uit de fossielen, dat veel meer informatie bevat. Die nieuwe analyse leidt tot de conclusie dat de eerdere typering van prehistorische Europese katten als huiskatten onterecht was. Het misleidende mdna in die katten blijkt het gevolg van een natuurlijke vermen-ging van de wilde Europese kat met de voorouder van de tamme kat, de wilde *Felis lybica lybica*.

In een commentaar in *Science* prijst de kattenkenner en evolutionair bioloog Jonathan Losos het nieuwe onderzoek, maar hij waarschuwt ook voor de gaten in de kennis van de huiskatevolutie. Niet alleen zijn er nog steeds zeer weinig genetische gegevens over katten van tussen 4.000 tot 2.000 jaar geleden, zeker uit Afrika en het Midden-Oosten. Een paar nieuwe genomen uit die tijd kunnen de analyse ineens weer omgooien. En: hoe passen in de nieuwe analyse de behoorlijk oude katten-tekeningen uit Griekenland en Italië? Bijvoorbeeld van een kat die achter een eend aanjaagt, afgebeeld op een 3.600 jaar oude Griekse dolk? Al kan dat ook een wilde kat zijn. Of het beeld is een kopie van een Egyptisch origineel.

Burgemeester Antoin Scholten van Venlo, in 2022. FOTO JEROEN JUMELET / ANP

LOKAAL BESTUUR

Burgemeester Venlo wordt bedreigd vanwege azc, landelijke PVV speelt rol

De burgemeester van Venlo wordt beveiligd. Dat begon na „inmenging” door de landelijke PVV, schrijft de gemeente aan *NRC*.

Merve Özdemir en **Andreas Kouwenhoven**
AMSTERDAM

De Venlose burgemeester Antoin Scholten (VVD) wordt beveiligd sinds de landelijke PVV-fractie hem zes maanden geleden onder vuur nam vanwege een besluit over een toekomstig asielzoekerscentrum. Dat heeft de gemeente Venlo donderdag aan *NRC* laten weten. „In brede zin hebben de PVV-berichten zowel landelijk als lokaal bijgedragen aan een negatieve framing”, schrijft een woordvoerder.

Woensdag werd bekend dat Venlo veiligheidsmaatregelen heeft getroffen bij de woning van de burgemeester vanwege online dreigementen.

Burgemeester Scholten is het afgelopen halfjaar het mikpunt geworden van stevige kritiek. In het voorjaar van 2024 heeft het COA de gemeente verzocht om vluchtelingen op te vangen in Bethanië, een voormalig klooster in Venlo-Oost. Daar moeten maximaal zeshonderd vluchtelingen worden opgevangen voor tien jaar. In de gemeenteraad van Venlo werd donderdagavond gedebatteerd over het plan.

Scholten ligt vooral onder vuur vanuit een begin dit jaar opgerichte lokale werkgroep, die zich verzet tegen het azc. Op Facebook riep de groep haar leden op om massaal naar de raadsvergadering te gaan.

De woordvoerder van de werkgroep, Dennis Bekkema, noemde de burgemeester eerder op Facebook „een gezwel in het gemeentebestuur”, waarna Scholten aangifte deed van belediging.

Eigen burgemeester is de ‘vijand’

Op een demonstratie in september noemde Bekkema de burgemeester publiekelijk een „vijand”. „De bewoners van Venlo hebben laten zien dat ze maar één vijand hebben. En dat is hun eigen burgemeester!”, riep de actieleider vanaf het podium, toegejuicht door een paar honderd mensen. In dezelfde speech zei hij dat hij „de boel nog liever plat” ziet gaan dan dat Scholten zijn zin krijgt. Bekkema zegt in een reactie tegen *NRC* dat hij de burgemeester ziet als „de kwade genius achter het azc-gebeuren”.

Volgens raadsleden heeft de burgemeester te maken met wantrouwen dat is ontstaan rond de besluitvorming over het azc. Terwijl de raad nog akkoord moest gaan, kocht het COA vorig jaar alvast het voormalige klooster Bethanië aan voor 20 miljoen euro. Achter de schermen bleek het college al langer te werken aan de vestiging van het azc. „Dat voelde voor iedereen als een overval”, zegt CDA-fractievoorzitter Jack van den Hombergh. „De communicatie had veel transparanter gemoeten. Wat je daar verliest aan vertrouwen, is daarna bijna niet meer terug te winnen.”

Vervolgens ontstond ook discussie over de omvang van de opvang. Volgens een officieel verdeelbesluit hoeft Venlo maar 55 opvangplekken te realiseren. Het Venlose stadsbestuur houdt zelf vast aan een eerdere, veel hogere raming, waar een azc van zeshonderd mensen eerder bij zou passen. Dit „gegochel met getallen” heeft „veel onrust veroorzaakt”, zegt Bram Beurskens van de grootste collegepartij EenLokaal, en ook daarop wordt Scholten aangekeken. „Hij is de kop van jut geworden.”

De PVV-aanval werkte als olie op het vuur

Leon van den Beucken raadslid

de veiligheid en inzet van de politie”, aldus de bewindsvrouw, die zei dat ze Scholten erop zou gaan aanspreken.

Het fragment werd online verspreid door Geert Wilders. „De PVV staat pal voor de inwoners van Venlo!”, voegde de PVV-leider eraan toe. „Ze verzetten zich terecht tegen een nieuw azc in hun stad... Gelukkig oordeelt minister Faber snoeihard over de Venlose VVD-burgemeester die nul veiligheidsgaranties geeft.”

Scholten stelde later dat zijn woorden verkeerd werden uitgelegd, en dat opschaling van politiecapaciteit altijd mogelijk blijft.

Raadsleden bedreigd

De PVV-aanval werkte als „olie op het vuur”, zegt raadslid Leon van den Beucken van EenLokaal. „Ik begrijp wel dat mensen bang worden als ze zo iets lezen. En Scholten wordt er als eerste op aangekeken.”

CDA-raadslid Van den Hombergh vertelt dat ook raadsleden in september online indirect zijn bedreigd. Namen van raadsleden werden gepubliceerd met de boodschap dat zij opgezocht zullen worden wanneer de komst van het azc tot incidenten leidt. Raadsleden kregen daarop instructies van gemeente en politie over hoe te handelen bij risico of confrontatie.

„Absurde” opmerkingen over asielzoekers door Haagse politici in de Tweede Kamer sturen het debat helemaal de verkeerde kant op, vindt

Hay Janssen, fractievoorzitter van de PvdA in Venlo en al zeventien jaar gemeenteraadslid. Lokale politici moeten „dealen” met opmerkingen van politieke partijen „die roepen dat er door de spreidingswet meer asielzoekers naar dit land komen”, zegt Janssen. Dat soort uitspraken kloppen niet, zegt hij, maar waarom die dingen „worden geroepen” kan hij „aan burgers niet uitleggen of verdedigen”. „En op sociale media is niemand gebonden aan regelgeving, daar mag je roepen wat je wil.”

De uitspraken die burgemeester Scholten moet incasseren vindt Janssen „onder de maat”. Hij is ook uitgescholden op sociale media, vermoedelijk omdat mensen weten dat hij voor de naleving van de spreidingswet is. „Het doet me niks”, zegt hij. „Maar bij de komende verkiezingen stop ik ermee. De politiek is niet meer zo heel leuk. Als je ziet hoe ver het op Facebook allemaal gaat, dan ben ik blij dat ik daar geen deel meer van hoeft uit te maken.” Misschien past hij niet meer in deze wereld, voegt hij toe. „Ik word moe van dit soort discussies.”

CDA'er Van den Hombergh voelt zich nog wel vrij genoeg om te stemmen over de komst van het azc. „Maar de spanning loopt steeds meer op. De toon van sommige sprekers gaat richting intimidatie. We moeten elkaar nu als raad vasthouden. Je bent raadslid, moeilijke beslissingen horen erbij.”

Kijk
nou
eens!

Wat maakt een schilderij speciaal? Is het de plek in het oeuvre van de schilder, het kleurgebruik, de herkomst? **Waar let ú op?** In onze nieuwe catalogus en tentoonstelling nodigen we u uit mee te kijken door ónze ogen. Meer dan honderd werken – schilderijen en beelden uit twee eeuwen Nederlandse kunst – zijn voorzien van **korte, handgeschreven notities** die u helpen ontdekken wat dit werk bijzonder maakt. **Kijk mee met de kunsthandelaar.** Via de catalogus – te bestellen via de website – of in onze twee galeries in Ede. **Oog in oog is alles nog mooier.**

De winters van B.C. Koekkoek zijn zeldzamer dan zijn zomers. Deze komt uit de collectie van kunsthandelaar Pieter A. Scheen, in een door hem gekozen Poelgeest-lijst.

Paul Paeschke past met zijn lichte en vrolijke onderwerpen in het rijtje van Berlijnse schilders als Liebermann en Ury. Hier zien we vliegers op het Tempelhofer Feld in Berlijn, tot 1922 een populaire plek voor vrijetijdswedstrijd.

Karel Appel en Tonie Sluiter bezoeken Parijs met de Amerikaanse kunstenaars John Levee en Jeannette Leroy, waar de laatste vanaf 1949 gaan wonen en studeren en Appel een jaar later ook naar toe verhuist. Op het spieraam van 'Le Roi Mage', te dateren 1952-1953, schreef Appel: 'Pour Jeannette de Karel'.

Jan Altink is de buitenschilder van De Ploeg en schilderde vaak het ambachtelijke kleine boerenbedrijf dat langzaam aan verdween.

Kom kijken, kijken en misschien wel kopen

Open: dinsdag t/m zaterdag 11-17 uur, open zondag 30 november

SIMONIS & BUUNK
een keur aan kunst

Notaris Fischerstraat 27 en 30
0318 652888 info@simonisbuunk.nl
www.simonisbuunk.nl

INTERVIEW **HENNA VIRKKUNEN** EUROCOMMISSARIS

‘Europa is nu te traag op het vlak van technologie’

Eurocommissaris Henna Virkkunen heeft een van de meest prangende geopolitieke portefeuilles in handen: technologische soevereiniteit, veiligheid en democratie. *NRC* sprak met haar over Big Tech, Amerikaanse druk en innovatie. „We zijn voor niemand bang in Europa.”

Anouk Boone
STRAATSBURG

Ze staat bekend als geharnast: een doorgewinterd politicus, weinig toegankelijk, zonder flair. Gedecideerd loopt Eurocommissaris Henna Virkkunen dinsdag door de gangen op de zesde verdieping van het Europelement in Straatsburg, op weg naar de plenaire zitting over het onlangs gelanceerde ‘digitale pakket’ waarbij de Commissie online spelregels wil versimpelen.

Het debat volgt een dag nadat de Amerikaanse handelsminister Howard Lutnick en handelsvertegenwoordiger Jamieson Greer in Brussel het machts spel rondom Big Tech verder op scherp hebben gezet. Praten over importtarieven op staal en aluminium? Europa dient eerst met techregels te komen waarbij de Amerikanen zich „comfortabel” voelen. Retoriek in lijn met eerdere dreigingen vanuit het Witte Huis. Techcommissaris Virkkunen deinst er niet voor terug: „Wij volgen Draghi’s lijn”, zegt ze, doelend op de oud-president van de Europese Centrale Bank. In een voor de Commissie Von der Leyen-II belangrijk rapport stelt hij dat deregulering een competitiever en innovatiever Europa moet bewerkstelligen.

„En we zijn duidelijk richting Washington: onze digitale wetgeving maakt géén onderdeel uit van handelsgesprekken.” De Amerikanen denken daar anders over, ze leggen het pakket op de onderhandelingsstafel. En de wet is ook al afgezwakt.

Henna Virkkunen (1972) groeide op in Centraal-Finland, als oudste in een ondernemersgezin met vijf kinderen. Na een korte journalistieke carrière zette ze stappen in de Finse politiek, van gemeenteraadsniveau tot ministersposten. Vanaf 2014 werkte ze als Europees parlementariër. Ze volgde onder meer de Digital Services Act (DSA) voor de centrum-rechtse Europese Volkspartij en hielp bij het vormge-

ven van regels voor moderatie van berichten op internet.

In 2024 werd ze benoemd tot een van de zes vicevoorzitters van de Commissie Von der Leyen-II, het dagelijkse bestuur van de EU, en als Eurocommissaris technologische soevereiniteit, veiligheid en democratie.

„Als Finse is die rol mij op het lijf geschreven”, glimlacht Virkkunen in haar werkkamer in Straatsburg. Ze voegt toe: „Mijn 21-jarige zoon neemt momenteel deel aan een grote oorlogsoefening in Finland. Ik ben zeer vertrouwd met het gesprek over veiligheid, defensie en pariteit, en het belang van democratie.”

De druk wordt van alle kanten opgevoerd.

„Zeker. Naast mijn techportefeuille coördineer ik het werk van de Eurocommissarissen voor Defensie en Ruimtevaart, Migratie en Buitengrenzen, en Democratie en Justitie. We zien een sterke verwevenheid tussen de hybride dreigingen. Denk aan migranten die als politieke wapens worden gebruikt. Sabotage rond onze kritieke infrastructuur. Grootschalige cyberaanvallen, buitenlandse inmenging. Ik was vorige week in Litouwen, waar de luchthaven werd gesloten omdat Wit-Rusland ballonnen het luchtruim instuurde.

„Een van de meest uitdagende aspecten van onze veiligheidsomgeving is de strijd tegen desinformatie en propaganda. Zeker ten tijde van verkiezingen. Denk aan Roemenië, maar ook zeker aan landen die nog geen EU-lid zijn, zoals Moldavië. Massale confrontaties met Russische inmenging, onder meer door desinformatiecampagnes op sociale media.”

Veelgehoorde kritiek is de stropenigheid waarmee de EU actie onderneemt tegen techbedrijven die de digitale regels schenden. Waarom duurt dit zo lang?

„We staan in voor de vrijheid van meningsuiting, dat maakt het een democratische evenwichtsoefening. Ook hebben

CV Henna Virkkunen

1972 geboren in Joutsa, Centraal-Finland. **1993-1998** werkzaam als journalist en sluit zich aan bij de Nationale Coalitiepartij Kokoomus. **1997-2008** werkt in de gemeenteraad van Jyväskylä, de laatste jaren als voorzitter. **2007-2014** verkozen in het Finse parlement, achtereenvolgens minister van Onderwijs en Wetenschap, minister van Openbaar Bestuur en minister van Transport. **2014-2024** Europees parlementariër in de fractie van de Europese Volkspartij. **2024** Eurocommissaris technologische soevereiniteit, veiligheid en democratie en uitvoerend vicepresident in het college van commissarissen.

we een sterke juridische basis nodig: het kost veel technisch werk om bewijs te verzamelen. Des te meer omdat platformen hun procedures en algoritmes continue aanpassen, zeker nu met AI.

„Er lopen veertien onderzoeken tegen tien platforms. De meeste onderzoeken zijn in 2024 gestart, na invoering van de DSA. Veel eerste bevindingen zijn al gepubliceerd. Bedrijven krijgen bij inbreuk eerst de tijd om zich te verdedigen, hun procedures aan te passen en aan de regels te voldoen.” Eind vorige maand werd bekend dat Facebook, Instagram en TikTok Europese digitale regels overtreden.

Past er in de huidige tijdgeest van ferme woorden en gebaren geen sterker politiek signaal, door sneller tot beboeting over te gaan?

„Onze missie is niet om de platforms te beboeten, we willen in de eerste plaats dat ze zich aan onze regels houden. Veel techbedrijven passen hun werkwijze al aan op het moment dat we een onderzoek starten. Neem het Chinese online winkelplatform AliExpress: zij deden onmiddellijk veel toezeggingen bij het publiceren van de eerste onderzoeksresultaten.”

Uw voorganger Thierry Breton was flink uitgesproken, hij kreeg het regelmatig aan de stok met Elon Musk. U wordt verweten ‘weinig uitgesproken’ te zijn.

„Iedereen heeft zijn eigen communicatiestijl. We hebben met de DSA en DMA (Digital Market Act) sterke tools tot onze beschikking. Die bestonden een paar jaar geleden nog niet.

„Er zijn veel eisen aan onlineplatforms. Ze moeten voortdurend systematische risico’s inschatten en beperken en rapporteren over hun transparantie. Ook moeten ze elk jaar onafhankelijke audits laten uitvoeren. Naast gedragscodes - over het tegengaan van desinformatie en illegale haatzaaierij - zijn er richtlijnen over verkiezingsprocessen en de bescherming van minderjarigen. De onderzoeken zijn

Eurocommissaris Henna Virkkunen in maart dit jaar tijdens een debat in het Europees Parlement in Straatsburg. FOTO RONALD WITTEK / EPA

slechts één onderdeel, we werken op verschillende niveaus continu nauw samen.”

Heeft u ook persoonlijk contact met de techmiljardairs?

„Ik heb de ceo’s van de grote techbedrijven in Californië - denk aan Mark Zuckerberg (Meta), Tim Cook (Apple) - nu twee keer ontmoet. Er is een goede dialoog, er is geen sprake van persoonlijke vetes. De techbedrijven verdedigen hun zakelijke belangen, al doen ze dat zeer actief. Maar wij hebben onze regels en handhaven die. Dat begrijpen zij heel goed.”

Vorige week maakte de Europese Commissie bekend hoe zij regelgeving over AI, cybersecurity en bescherming en gebruik van data eenvoudiger wil maken. Een voorstel dat op rechts - en eveneens bij de grootste fractie in het parlement, de Europese Volkspartij - warm wordt onthaald omwille van ‘minder bureaucra-

nrc
VRIJDAG 28 NOVEMBER 2025

tie’. De Sociaaldemocraten zijn kritisch. Op links zijn de zorgen groot.

Tijdens het debat daarover in Straatsburg krijgt Virkkunen door Europees parlementariër Kim van Sparrentak (Groen-Links-PvdA) toegebeten: „Het heroveren van onze technologiewetten en het uitrollen van de rode loper voor het bedrijfsmodel van Big Tech is een diepe buiging voor Trump en zijn tech-oligarchie, en een groot verlies voor Europa.” Volt-Europarlementariër Reinier van Lanschot vat de angst van veel critici samen: „Europa gedraagt zich als een digitale kolonie”.

De zorgen over het Commissievoorstel om digitale regels af te zwakken zijn evident. Zet Europa zijn waarden op het spel om concurrerend te blijven?

„Nee. Onze digitale toekomst is gebaseerd op onze waarden en regels. Onze vrijheid van meningsuiting en weten-

schap, en een sterke rechtsstaat, zijn aantrekkelijk voor talent van buitenaf. We zien dat ook aan het grote succes van het ‘Choose Europe’-initiatief voor wetenschappers en onderzoekers”, waarbij Brussel met een programma van 500 miljoen euro academici probeert te verleiden naar Europa te komen.

„Ons doel is heel duidelijk: Europa sneller en eenvoudiger maken voor bedrijven - met name voor startups en het mkb. Dit betekent niet dat we ons bestaande digitale regelboek op enige wijze zullen ondermijnen. Als Commissie zijn we het erover eens dat Europa nu vaak te bureaucratisch en te traag is: we hebben echt te maken met een innovatiekloof.”

Europa is daarbij afhankelijk van grootmachten als China. De Nexperia-kwestie maakte dat pijnlijk duidelijk.

„Ja, we zijn zeer kwetsbaar. Zeker als het

gaat om halfgeleiders met een sterk verweven mondiale toeleveringsketen: een chip legt vaak wel 50.000 kilometer af voor hij op zijn eindbestemming aankomt. In de nieuwe Chips Act staat veerkracht voorop. Minder afhankelijk van één bron, meer back-up en grotere voorraden, en vooral: onze eigen capaciteit versterken als het gaat om geavanceerde chips.”

Hoe kunnen we dat doen?

„Door innovatie te stimuleren en ervoor te zorgen dat de Europese markt niet gedomineerd wordt door slechts enkele grote spelers. Europa kent een groot potentieel als het gaat om startups. Er zijn bijvoorbeeld achtduizend startups die AI trainen en ontwikkelen. Jaarlijks worden er meer startups opgericht in de EU dan in de VS. Maar 60 procent van de scale-ups bevindt zich in de VS en slechts 8 procent in Europa. Opschalen is een pro-

”

De investeringen in defensie geven een enorme impuls aan onze Europese technologie

bleem, door geringe toegang tot markten en kapitaal.

„We proberen meer financieringsmogelijkheden te creëren, door belemmeringen van onze interne markt weg te nemen en ervoor te zorgen dat Europeanen meer gaan investeren. Europese huishoudens en burgers hebben meer dan 30.000 miljard euro op spaarrekeningen staan. Als ze al beleggen, doen ze dat vaak op de Amerikaanse markt. Met de Savings and Investments Union (SIU) willen we het aantrekkelijker maken in de EU te investeren.

„Ook willen we meer computercapaciteit creëren, onafhankelijke AI- en quantumproductiefaciliteiten toegankelijker maken, en investeren in Europese cloudcapaciteit. Recent hebben we bijvoorbeeld een tender van 180 miljoen euro uitgeschreven voor een soevereine cloud.”

„We hebben een sterke industriële basis in Europa, als we dat combineren met AI creëren we vanzelf vraag. We moeten niet op voorhand winnaars en verliezers aanwijzen, maar inzetten op een ruim speelveld.”

ASML redt zich wel zonder Brussel?

„We zijn erg trots op ASML, en op het feit dat we die kennis in Europa hebben. Natuurlijk moet Brussel ook dat soort bedrijven stimuleren. Maar laten we niet vergeten dat grote technologiebedrijven wereldwijd vaak klein, of uit het niets, begonnen. Daarom moeten we innovaties breed stimuleren. We weten niet wie de winnaar van de toekomst zal zijn.”

Europa lijkt soms bang voor grootmachten als de VS en China. Hebben we de techstrijd niet allang verloren?

„We zijn voor niemand bang in Europa, en ik geloof niet dat we ook maar iets verloren hebben. Europa kent veel sterke punten. Zoals ik al schetste: een levendige start-upscene, koploper in wetenschappelijke publicaties en we zijn sterk in quantum.

„Maar de wereldwijde concurrentie is hevig. Daarom moeten we voortbouwen op onze eigen capaciteiten, en gelijkestemde partners vinden waarvoor we niet afhankelijk zijn van één bron of land in cruciale sectoren. Zoals Commissievoorzitter Von der Leyen zei in haar State of the Union-toespraak: ‘Dit is de werkelijke onafhankelijkheidsbeweging in Europa’. Morgen vlieg ik naar Zuid-Korea, volgende week spreek ik met Singapore, en we hebben ook digitale partnerschapsgesprekken met Japan, India en Canada.”

Tot slot: heeft defensie een sleutelrol in de digitale inhaalslag voor Europa?

„Absoluut - daar liggen grote kansen. Door de investeringen in de defensie-industrie en de enorme impuls die dit geeft aan onze huidige technologie zal Europa over een paar jaar veel sterker zijn dan nu.”

Franse politiek, links én rechts, is het met Macron eens

» Vervolg van voorpagina

moet van ongeveer 45.000 groeien naar ruim honderdduizend. Daarvoor trekt de regering 2 miljard euro uit. Die maatregelen moeten leiden tot „een compleet, efficiënt en gemoderiseerd leger dat in staat is om risico’s in alle gebieden het hoofd te bieden. Een leger met een actief hart en een getrainde en geselecteerde jeugd.” Daarna werd de *Marseillaise* ingezet.

‘Verlies van kinderen’

Frankrijk heeft zich bij het vormgeven van de vrijwillige militaire dienst laten inspireren door andere Europese landen, „met name Noorwegen”, aldus Macron. Noorwegen heeft een verplichte maar zeer selec-

tieve militaire dienst die in totaal negentien maanden duurt. Jaarlijks wordt daar ongeveer 15 procent van de 17 tot 19-jarigen voor geselecteerd, op basis van hun motivatie en kwalificaties. Sinds 2013 geldt de verplichting ook voor vrouwen.

In Scandinavië, de Baltische Staten en Europese landen die dicht bij Rusland liggen, leeft de discussie over het uitbreiden van de militaire capaciteiten al langer. De steun voor herinvoering van de dienstplicht is daar de afgelopen jaren ook explosief gegroeid. Zo herintroduceerde Letland in 2023 een verplichte dienstplicht van elf maanden voor alle 18-jarige mannen. Kroatië stemde eind oktober in met herinvoering van militaire dienst voor mannen. Onder meer Nederland, België (vanaf 2026),

Bulgarije en Roemenië leunen op vrijwillige militaire dienst.

Frankrijk kan „niet stil blijven zitten”, vindt Macron. Op dit punt is de Franse politiek het met hem eens, al ziet links er vooral kans in de sociale

Frankrijk heeft zich ‘met name door Noorwegen’ laten inspireren

cohesie te bevorderen, terwijl rechts wijst op het gevoel van patriotisme dat bij de dienst komt kijken.

Toch is de discussie over militaire dienst, met name een verplichte vari-

ant, ingewikkelder in West- en Zuid-Europa, op grotere afstand van Rusland. Peilingen tonen minder steun voor de herinvoering van de dienstplicht, en veelal een groot verschil tussen ouderen en jongeren. In Spanje is de herinvoering van de dienstplicht binnen de regering zelfs „nog bij niemand opgekomen”, zei Defensieminister Margarita Robles vorig jaar.

‘Alleen op nationaal grondgebied’

In Frankrijk nam de discussie vorige week een ingewikkelde wending toen generaal Fabien Mandon bij het Congres van Burgemeesters in Frankrijk zei dat Fransen bereid moeten zijn „het verlies van onze kinderen te accepteren”, gezien de Russische dreiging.

In een dinsdag uitgezonden interview met RTL deed de Franse president er alles aan om de door Mandon veroorzaakte zorgen weer weg te nemen.

Macron benadrukte dat de dienstplicht niet bedoeld is om de nieuwe rekruten naar het front te sturen. „We moeten echt elke misvatting uit de weg ruimen dat we onze jongeren naar Oekraïne gaan sturen. Daar gaat het helemaal niet om.”

Bij de presentatie van het plan op donderdag zei Macron dat de militaire dienst alleen op Frans grondgebied zal plaatsvinden. „Onze jongeren, ik zeg dit duidelijk, zullen dienen op nationaal grondgebied en uitsluitend op nationaal grondgebied, dat wil zeggen in Europees Frankrijk en in onze overzeese gebieden.”

P

U

Z

Z

E

L

Vorto
Niet vijf, maar zes lege vakjes om een woord in te vullen.

Speciaal voor virtuosen die verder tellen dan vijf
NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels.
Speel hier de Vorto 6 van vandaag!

Speel Vorto op nrc.nl/puzzels, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels-app**

Advertentie

STIJN FRANKEN

Advocaat van Holleeder en Volkert van der G. overleden

Thomas Borst
AMSTERDAM

Strafrechtadvocaat Stijn Franken is op 58-jarige leeftijd overleden. Dat heeft Frankens advocatenkantoor Spijker donderdag bekendgemaakt. Franken, die in het verleden onder andere Willem Holleeder bijstond, leed al langere tijd aan kanker. „Met het overlijden van Stijn Franken verliezen we niet alleen een van de scherpste juristen uit het Nederlandse strafrecht, maar bovenal een mens die wist wat het betekende om naast iemand te staan – juist als de wereld zich had afgewend”, schrijft zijn kantoor in het in me-

moriam over Franken. Naast de verdediging van Holleeder verwierf Franken bekendheid als advocaat van Volkert van der G., de moordenaar van Pim Fortuyn. Verder stond Franken Lucia de Berk bij. Aanvankelijk werd De Berk veroordeeld tot een levenslange celstraf vanwege zeven ziekenhuismoorden, maar later werd ze daarvan vrijgesproken. Franken was naast advocaat ook auteur en hoogleraar straf(proces)recht aan de Universiteit Utrecht. In tegenstelling tot veel collega-strafrechtadvocaten zocht Franken niet graag de publiciteit op. Wel bracht hij in 2024 het boek *De Laatste Man* uit over zijn werk en leven als advocaat.

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten
Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING

CURSUS DAYTRADEN 675

2e persoon half geld

Gratis handelsrobot

Acht weken live meekijken

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen

Gewoon winst, geen gedoe

Originele reacties cursisten

Niet altijd braaf
Hopelijk blijft Sint me verrassen, al ben ik niet altijd even braaf, maar wel winstgevend.

Grote Strooi

Vriendelijke Sint
Ik hoop dat Sinterklaas mij dit jaar net zo gunstig gezind blijft als afgelopen weken.

Gevuld schoentje
Vandaag winst in mijn schoentje. Morgen weer zo'n verrassing?

€1.060 in week één.
Dat is strooigoed voor volwassenen die weten wat ze doen.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen:
maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec

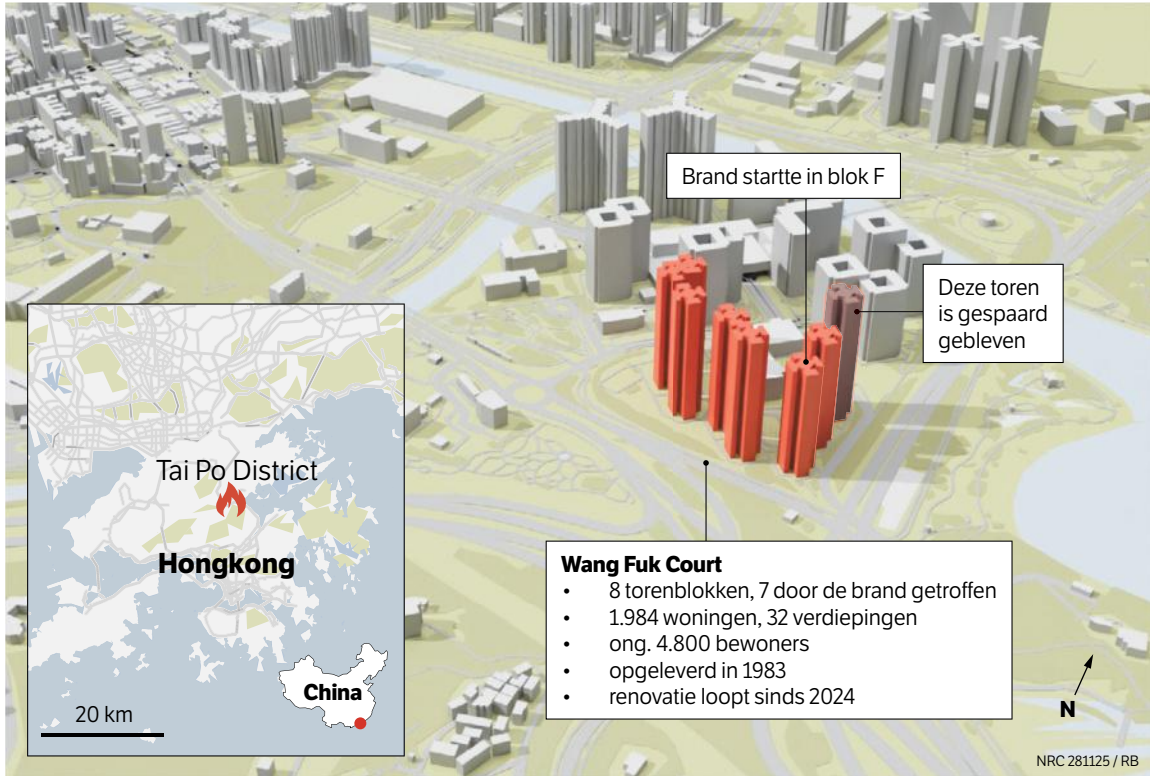
Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

WILT U ADVERTEREN?

Surf dan naar onze website www.zadkinemedia.nl
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl

Zeven van de acht woontorens van Wang Fuk Court zijn door de brand getroffen

VIER VRAGEN OVER DE BRAND IN HONGKONG

Verwoestend inferno door onveilig bouwmateriaal

Een verwoestende brand in zeven grote woontorens in Hongkong heeft vele tientallen levens gekost. De autoriteiten onderzoeken een bouwbedrijf, dat bij de renovatie onveilige materialen zou hebben gebruikt.

Wieland van Dijk en Tabitha Speelman

AMSTERDAM/BEIJING

Een grote, uitslaande brand in een buitenwijk van Hongkong heeft vele tientallen mensen het leven gekost. Dit is wat we nu weten over de ramp in het district Tai Po.

1 | Wat is er gebeurd?

Na een grote brand in zeven woontorens in Hongkong, die woensdag uitbrak, waren donderdagmiddag zeker 83 dodelijke slachtoffers geteld, onder wie één brandweerman. Nog eens enkele tientallen mensen zijn met verwondingen opgenomen in ziekenhuizen - een deel verkeert in kritieke toestand.

Geveesd wordt dat het dodental nog flink zal oplopen: in het complex woonden bijna vijfduizend mensen, van wie er donderdag volgens de autoriteiten nog zeker zestig vastzaten in hun appartement. Het gaat nu al om de dodelijkste brand in meer dan zeventig jaar in Hongkong.

Het getroffen Wang Fuk Court, is een in de jaren tachtig gebouwd complex in het noorden van Hongkong, niet ver van de grens met het Chinese vasteland. Het wooncomplex omvat in totaal acht torens van 32 verdiepingen met sociale koopappartementen, die in aanmerking komende Hongkongers met gesubsidieerde leningen kunnen aanschaffen.

De acht torens werden sinds de zomer van 2024 gerenoveerd. Nadat dinsdag in

een van de flatgebouwen brand uitbrak, verspreidde het vuur zich, geholpen door de harde wind, razendsnel naar zes andere blokken.

In drie van de zeven getroffen torens woedde donderdagmiddag lokale tijd nog altijd brand. Het vuur zou inmiddels wel beheersbaar zijn geworden. In de vier andere torens waren de vlammen volgens de autoriteiten „grotendeels gedoofd”.

2 | Wat is er bekend over de oorzaak?

De meeste aandacht gaat uit naar het materiaal dat bij de renovatie van de flats is gebruikt. De Hongkongse politie onderzoekt het plastic veiligheidsnet dat over steigers was gespannen, en de piepschui- men platen waarmee de ramen van de appartementen waren afgedekt.

Die zouden niet voldoen aan de eisen voor brandveiligheid. Bewoners klaagden al maanden over veiligheidsproblemen rond de verbouwing. De arbeidsinspectie zei op donderdagmiddag dat ze op basis van die klachten vorige week nog een waarschuwing hadden afgegeven aan het bouwbedrijf dat de renovaties deed.

De aannemer is in de afgelopen twee jaar al twee keer eerder veroordeeld voor gebrekkige veiligheid bij bouwprojecten, meldde de Hongkongse krant *South China Morning Post* donderdag. Naar aanleiding van inspecties bij het renovatieproject van Wang Fuk Court zouden op dit moment nog eens drie strafprocedures lopen.

Donderdag werden drie medewerkers van het bouwbedrijf op verdenking van

Rook en vuur uit de woontorens van Wang Fuk Court. Vermoedelijk zijn tientallen mensen niet op tijd uit hun appartement weggekomen. FOTO TYRONE SIU/REUTERS

De brandweer stelt dat de brand inmiddels onder controle is. FOTO TYRONE SIU/REUTERS

doodslag gearresteerd. In het kantoor van het bedrijf is huiszoeking gedaan.

Ook over de steigers zelf ontstond discussie. Die zijn gemaakt van bamboe, een materiaal dat in Hongkong nog altijd populair is in de bouw, omdat het goedkoop, licht en sterk is. De vraag is of de bamboe, die ook brandgevoelig is, ook een rol speelde bij de uitzonderlijk snelle verspreiding van het vuur. Autoriteiten zeg- gen op donderdag dat er zo snel mogelijk moet worden overgestapt op staal. Maar volgens een lokale bouwondernemer die hier onderzoek naar deed, is niet de bam- boe maar het ondermaatse bouwmateri- aal de boosdoener. „Dat drupt en plakt. Het is als brandbare lijm,” vertelde hij aan Hongkongs medium *The Initium*. Deze aannemer waarschuwde vorig jaar in een video op Facebook al voor de extreme brandbaarheid van het materiaal.

3 | Hoe verloopt de hulpverlening?

De brandweer rukte na de melding met honderden mensen uit, maar kreeg het vuur niet snel onder controle. Er kwamen video's naar buiten van ingesloten bewo- ners, en veel bewoners geven aan dat het brandalarm niet is afgegaan.

Hulpverleners en brandweerlieden le- verden donderdag nog altijd strijd met de vlammen. Ze hebben grote moeite men- sen te bereiken die nog in hun apparte- menten vastzitten, omdat de gebouwen vol rook staan. Een oudere bewoner werd gered van het dak van een van de tiental- len verdiepingen tellende torens. Vijfhonderd inwoners werden opge-

vangen in tijdelijke centra, maar veel om- wonenden, ook van aanliggende buurten, moeten zelf op zoek naar ander onder- dak. In de omgeving van een opvangloca- tie zocht een 52-jarige vrouw naar haar familie. In haar hand houdt ze een foto van de diplomauitreiking van haar doch- ter. „Zij en haar vader zijn nog niet naar buiten gekomen”, zei ze tegen een ver- slaggever van persbureau Reuters. „Ze hadden niet genoeg water om ons ge- bouw te redden.”

In een nabijgelegen buurtcentrum zijn foto's opgehangen van overledenen. Be- woners zoeken er naarstig naar informa- tie over vermiste familieleden.

Hongkong kent hechte gemeenschap- pen, die snel in actie kwamen. Op sociale media worden gedeelde spreadsheets en andere documenten verspreid waarin mensen elkaar hulp aanbieden. Bij de bloedbanken melden zich veel donoren.

Hongkongse autoriteiten krijgen kritiek vanwege hun trage reactie op de klachten rond brandveiligheid

4 | Hoe reageren de autoriteiten?

De Hongkongse autoriteiten krijgen kritiek vanwege hun trage reactie op de klachten rond brandveiligheid in het wooncom- plex. Leider John Lee zegt een onderzoek te zullen instellen naar de gevolgte proce- dures, en ook naar de veiligheid van ande- re projecten in de miljoenenstad.

Het Hongkongse anticorruptiebureau gaat het renovatieproject in Tai Po - waar- mee 330 Hongkongse dollar (37 miljoen euro) gemoeid was - onder de loep nemen.

Voor de slachtoffers wordt een hulp- fonds van 300 miljoen Hongkongse dollar ingesteld, maakte Lee bekend. Veel Chine- se en Hongkongse bedrijven - waaronder Tencent, Baidu, Lenovo en PDD - stellen geld beschikbaar, net als de charitatieve stichting van Alibaba-oprichter Jack Ma.

Ook in China is op het hoogste niveau gereageerd. De voormalige Britse kroon-

kolonie is sinds 1997 weer formeel onder- deel van China. De condoleances van pre- sident Xi Jinping staan donderdag links bovenaan op de voorpagina van het *Volksdagblad*, de staatskrant die de poli- tiek toon zet in het land. Het geeft aan dat de afhandeling van de brand op dit moment de hoogste prioriteit heeft voor de leiders in Beijing.

Zowel in Hongkong als in China domi- neert het onderwerp de sociale media. Naast spijtbetuigingen wordt er gedeba- teerd over de oorzaak. In China wordt ook de vergelijking gemaakt met een grote ramp in 2015 in de stad Tianjin, precies tien jaar geleden. Toen werden woontorens getroffen na grote explosies in een nabijgelegen pakhuis met chemicaliën, en kwamen 173 mensen om, waaronder 104 parlementsverkiezingen, gepland op 7 december, moeten worden uitgesteld. Alle campagne-activiteiten zijn afgelast tot en met zondag. Het is de tweede keer dat de verkiezingen worden gehouden sinds Beijing de selectie van kandidaten zo veranderde dat kritische stemmen wor- den uitgesloten. Sindsdien is de politieke belangstelling onder Hongkongers laag.

Opheffingsuitverkoop in Amstelveen!

OPHEFFING

Enorme kortingen op ons hele assortiment!

Mis het niet!
op=op

Moderne, Antieke en Vintage tapijten; Perzen, Kelims, Zieglers, Berbers etc.

Onze winkel in Amstelveen sluit binnenkort haar deuren. Profiteer nu van enorme kortingen op ons hele assortiment! Alles moet weg!

Amstelveen Dorpsstraat 33 - ook op zondag open

www.kelim.nl

Hamming van Seventer

ARBEIDSMIGRATIE

In debat krijgt Mariëlle Paul van overal kritiek, maar inhoudelijk krijgt ze haar zin

Uitzendbureaus mogen arbeidsmigranten voorlopig onder het minimumloon blijven betalen als ze hun huurkosten verrekenen.

Christiaan Pelgrim

AMSTERDAM

Van zo'n beetje alle partijen kreeg de missionair minister Mariëlle Paul (Sociale Zaken, VVD) donderdag kritiek. De SP noemde het „een grof schandaal” hoe zij een dag na de verkiezingen een drastische koerswijziging bekendmaakte rond arbeidsmigratie en diende een motie van wantrouwen in. De PVV vond het „democratisch onverdedigbaar”. Zelfs haar eigen VVD voelde zich „overvallen”, zei partijgenoot Claire Martens.

Toch kan minister Paul tevreden zijn na het Kamerdebat waarin zij ter verantwoording werd geroepen. Want inhoudelijk krijgt ze haar zin: uitzendbureaus mogen voorlopig een kwart van het minimumloon van arbeidsmigranten blijven inhouden voor hun huisvesting.

Pauls voorganger Eddy van Hijum (NSC) wilde deze mogelijkheid vanaf 1 januari in vijf jaar tijd afbouwen, om migranten minder afhankelijk te maken van hun baas en misstanden te voorkomen. Twee weken na haar aantreden zette Paul er een streep door. Nog eens vijf weken later meldde ze dat aan de Kamer, de dag na de verkiezingen. Vooral daar hadden Kamerleden kritiek op. Pauls mededeling aan de Tweede Kamer besloeg twee alinea's. „Waarom moet daar vijf weken over gedaan worden?”, vroeg Mariëtte Patijn (GL-PvdA). „Had de minister het lastig gevonden als dit in de verkiezingscampagne terug was gekomen?”

„Daar heeft het werkelijk niets mee te maken”, zei Paul. Achteraf vindt ook zij het een „onhandige dag”, maar ze blijft erbij dat het niet eerder kon. Haar ambtenaren moesten met een ander ministerie overleggen over

Demissionair minister Mariëlle Paul van Sociale Zaken (VVD) kreeg van links én rechts kritiek op haar omstrede besluit over de huisvesting van arbeidsmigranten. FOTO LINA SELG / ANP

de Kamerbrief en dat was pas de dag ervoor afgerond. „Wellicht had ik hem nog een week moeten vasthouden.”

Te ver gegaan

Als dubbeldemissionair minister is Paul überhaupt te ver gegaan, zeiden veel Kamerleden, door bij zo'n gevoelig onderwerp, dat uitgebreid in de Kamer is besproken, opeens van koers te veranderen. „Hier was al lang geleden een knoop over doorgehaakt”, zei D66'er Stephan Neijenhuis.

Maar Paul is „niet gekomen om bij het kruisjete tekenen”, zei ze. Op basis

van dezelfde adviezen en rapporten waarop haar voorganger zijn besluit baseerde, kwam zij juist tot een andere conclusie: als uitzendbureaus geen huur meer mogen inhouden op het minimumloon, leidt dat volgens haar „op dit moment tot te grote nadelige gevolgen voor arbeidsmigranten”.

Als uitzendbureaus de huur niet meer automatisch mogen inhouden, vreest Paul dat ze gaan stoppen met het aanbieden van huisvesting aan arbeidsmigranten. En waar moeten ze dan gaan wonen? Ook vindt Paul dat andere wetten zich eerst moeten be-

wijzen. Zoals de wet die strengere toelatingseisen stelt aan uitzendbureaus en binnenkort ingaat. En een wet waar nog aan gewerkt wordt die moet voorkomen dat *shortstay*-constructies, bedoeld voor vakantie woningen, worden misbruikt om arbeidsmigranten reguliere huurbescherming te onthouden. Daardoor kunnen ze plotseling uit huis gezet worden.

Ook de inhoudelijke kritiek op Pauls intrekking kwam opvallend genoeg van links én rechts. Alleen FVD was voluit voor behoud van de inhoudingsregeling. Kamerlid Pepijn van

Houwelingen vond het positief dat arbeidsmigranten die hun baan verliezen ook direct op straat komen, want dan is de kans groter dat zij terugkeren naar hun land van herkomst.

PVV en JA21 benadrukten dat de inhoudingsregeling volgens de Arbeidsinspectie een „stimuleringsregeling” is die arbeidsmigratie aantrekt. Want aan de huisvesting van arbeidsmigranten kunnen werkgevers verdienen, aan werknemers die al een huis in Nederland hebben niet. De minister wil het lonend houden, zei PVV'er Maikel Boon, „om steeds meer arbeidsmigranten binnen te halen”.

Veel partijen wezen op de invloedrijke commissie onder leiding van oud-SP-leider Emile Roemer. Die drong er vijf jaar geleden op aan ar-

”

Hier was al lang geleden een knoop over doorgehaakt

Stephan NeijenhuisKamerlid D66

beidsmigranten minder afhankelijk te maken van hun werkgever. „Hoe rijmt de minister haar besluit met die aanbeveling?”, vroeg Don Ceder (CU). Ook VVD'er Martens „houdt zorgen”, zei ze, „over die afhankelijkheid”.

Maar aan het einde van het debat werd duidelijk dat de ingreep van Paul toch goed voor haar heeft uitgespeeld: de Tweede Kamer wil haar beslissing niet direct terugdraaien. D66, CDA, VVD en CU besloten mee te gaan in Pauls wens eerst andere nieuwe wetten een kans te geven om zich te bewijzen. De vier partijen riepen de minister op, in twee verschillende Kamermoties, om wél door te gaan met het voorbereiden van de afschaffing van de inhoudingsregeling. Maar de ingangsdatum zou gelijktijdig moeten zijn met het ingaan van de wet die misbruik van *shortstay*-contracten tegengaat. Het is nog onzeker wanneer dat is. Ambtenaren zijn die wet nog aan het schrijven.

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijn effecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de

mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de

commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

nrc

De kracht van een lach

18+ Speel bewust

Even het ziek zijn vergeten of je rustig en veilig voelen: dat maakt een wereld van verschil. **CliniClowns** zetten zich in voor de mens achter de patiënt. Dankzij onze deelnemers ontving CliniClowns dit jaar een bijdrage van € 1 miljoen. Hiermee kan er op nog meer ziekenhuizen en instellingen troost en blijdschap worden gebracht. Even onbezorgd plezier maken, ook dat is **The Power of Postcodes**.

Lees meer

REPORTAGE MILITAIRE INFRASTRUCTUUR

Russische trein met tanks rijdt in één ruk door naar het front, materieel van de NAVO stuit op dertig grenzen

Vervoer van tanks en troepen vanuit de Rotterdamse haven naar Oost-Polen kan een maand duren. Een NAVO-werkgroep waarin Nederland een belangrijke rol speelt, tracht dat terug te brengen tot enkele dagen.

Door **Kees Versteegh**

ULM

Op een mistige ochtend in oktober 2022, acht maanden na de Russische inval in Oekraïne, stopt een lange trein bij een stationnetje in Sestokai, in het zuiden van Litouwen. Twee gele, mobiele portaalkranen die boven twee verschillende spoorbanen hangen, komen in beweging. De ene is de Europese baan waarover de trein vol militair materieel vanuit Tsjechië is komen aanrijden; de andere, die richting het oosten loopt, is een erfenis van de Sovjet-tijd en bijna negen centimeter breder dan de standaard spoorbaan in Europa. Kraanmachinisten beginnen de voertuigen van de ene naar de andere trein over te hevelen. In een kantoorje verderop controleren militairen stapels papieren. Achttien uur later kan het transport verder, richting de grens met Wit-Rusland.

Later in dat najaar begint de NAVO een serie oefeningen met Amerikaanse paratroepen in een zuidelijker deel van Oost-Europa. Kort na hun landing ergens in Bulgarije moeten ze wachten, zonder opgaaf van reden. De Bulgaarse grensbewaking wilde de paspoorten van de Amerikanen controleren, blijkt later. Het ministerie van Defensie in Sofia was vergeten de grensbewaking in te lichten over de oefening met de Amerikanen.

Het zijn twee voorbeelden uit een lange reeks die, volgens de NAVO, een zwakte illustreren van haar eigen afschrikingsmacht: de vertraging die ontstaat wanneer 32 NAVO-leden snel moeten mobiliseren. „Troepen sturen naar een staat in de frontlijn als Estland, kan het passeren van een half dozijn grenzen vergen”, schreef NAVO-commandant Alexander Sollfrank eind 2024 in een publicatie van de Britse denktank Royal United Services Institute. „Daarmee is veel papierwerk gemoeid.” Volgens recente, niet officieel bevestigde schattingen kan het 45 dagen duren voordat militair materieel dat in het Westen is aangekomen, bijvoorbeeld in de havens van Rotterdam of Antwerpen, het oosten van Polen bereikt – of de Baltische staten.

Rusland daarentegen kan sneller mobiliseren, schreef Sollfrank. Daar heeft één autoriteit het voor het zeggen. Van tijdrovende grenzen heeft Moskou geen last: Russische treinen met tanks en ander materieel kunnen vanuit oostelijke provincies in één ruk doorrijden op het oude Sovjet-spoor naar Tallinn, de hoofdstad van Estland.

Europa ontwikkelde zich na de val van de Muur juist een andere kant op en werd een lappendeken van heel of half wereldstandigheids of geprivatiseerde spoorwegen, snelwegen, havens en andere cruciale infrastructuur die allemaal hun eigen,

vertragende rol spelen. „En sommige van die bedrijven worden ook nog eens geëxploiteerd door een [geopolitieke] tegenstander”, aldus Sollfrank. Zo hebben Chinese staatsbedrijven grote belangen in de havens in Rotterdam, Zeebrugge en Piraeus in Griekenland.

Frontlijnstaat

Tijd voor actie, besloot de NAVO drie jaar geleden. Dus: papierwerk bij grensoverschrijdingen reduceren, zwakke plekken in de infrastructuur aanpakken, gekkigheden in militaire procedures voorkomen. De 45 dagen aan trage doortocht van West naar Oost zou moeten worden teruggebracht tot hooguit enkele dagen.

Nederland – als doorvoerland ervaren in de logistiek – nam in 2022 met Duitsland het initiatief om routes van West naar Oost-Europa in kaart te brengen om knelpunten te identificeren. Hoge officieren uit beide landen vormden in 2023 een permanent secretariaat van de Werkgroep Noordelijke Corridor, in een kazerne van de Duitse krijgsmacht in Ulm.

Later in 2023 voegden hoge Poolse officieren zich bij de werkgroep. Als frontlijnstaat in de oplopende spanningen met Rusland, vangt dat land de eerste klappen op en heeft het belang bij snelle mobilisatie van de NAVO.

Een klein jaar nadat de werkgroep werd opgericht, onthulde Sollfrank de ambities van het project. November 2023 zei hij dat werd gestreefd naar een „militair Schengen”: de NAVO-variant van de gelijknamige zone binnen de Europese Unie. Zowel militairen als materieel zouden uiteindelijk even vrij en ongehinderd moeten kunnen bewegen.

Het Kremlin reageerde direct en fel op die aankondiging. De Russen interpreterden het NAVO-programma niet als een defensieve actie, bedoeld als bijdrage aan afschrikking, maar juist als agressie tegen Rusland. „Dit is zorgelijk en maakt vergeldingsmaatregelen nodig om onze veiligheid te beschermen”, aldus Kremlinwoordvoerder Dmitri Peskov. „De NAVO is constant bezig haar militaire infrastructuur dichter bij onze grenzen te brengen.” Gezien het militaire belang van het ‘mobiliteitsproject’ en de prominente rol van Nederland, vroeg NRC naar de bevindingen van de werkgroep, inclusief de gevolgen voor de Nederlandse krijgsmacht en infrastructuur. Zo zullen wegen, bruggen en viaducten waar zwaar militair transport langskomt, zoals spoor- en snelwegen naar het Oosten komende jaren als eerste worden aangepakt.

De operatie wordt medegefinancierd uit de pot van tientallen miljarden euro’s die de Europese Commissie heeft gereserveerd om de infrastructuur in Europa te verbeteren. Al eerder werd met EU-geld van 2022 tot 2024 een sporenbundel bij het Belgisch Moutzen (vlak over de grens bij het drielandenpunt in Zuid-Lim-

Van links naar rechts: chef-staf generaal Detlev Simons, luitenant-kolonel Ralph, politiek adviseur Sergei Boeke en commandeur Han van Bussel. FOTO'S THOMAS NIEDER-MÜLLER

groot dat de kans dat hij een aanval uit z'n hoofd laat. Oorlog voeren gaat niet alleen over belangen en emoties, zoals angst en geschonden eer, schreef de Griekse geschiedschrijver en legeraanvoerder Thucydides al. Het is ook een koel, rationeel proces van berekeningen maken.”

Ralph (Duits werkgroep lid die om veiligheidsredenen alleen met de voornaam aangeduid wil worden): „En vergeet niet: de stroomlijning versterkt de samenwerking binnen de NAVO. De VS snappen er niets van dat ze, na eerst vijfduizend legervoertuigen afgeleverd te hebben in Europese havens, te maken krijgen met dertig verschillende soorten tijdrovende wetgevingssystemen van dertig verschillende bondgenoten. Kan dat niet simpeler en sneller, is hun terechte vraag.”

Bereidt u wel het waarschijnlijke oorlogsscenario voor? Rusland lijkt juist een grootschalige en langdurige conventionele confrontatie met de NAVO te willen vermijden. Een snelle, beperkte Russische actie, zoals de inname van een stad in Estland, ligt volgens analisten meer voor de hand.

Politiek adviseur Sergei Boeke: „Ook dan is snelle mobilisatie cruciaal. In dat scenario beroept Estland zich waarschijnlijk op Artikel 5 van het NAVO-verdrag, waarmee gevraagd wordt om bijstand. Dan worden de nu al in de Baltische Staten gestationeerde NATO-battlegroups – in het Ests geval onder leiding van de Britten – geactiveerd om de Russen te verjagen. Maar die moeten wel ondersteund en versterkt worden door eenheden elders. Dat stelt hoge eisen aan onze mobiliteit en voorbereidingen.”

Komen die 'back-up-troepen' überhaupt aan? Voordat je het weet, schieten drones viaducten op toeverroutes aan puin, saboteren onbekenden het spoor, zoals recentelijk in Polen, of staan bruggen open nadat ze werden gehackt. Wie gaat dat voorkomen?

Boeke: „Beveiliging tegen drones en hackers is primair een verantwoordelijkheid van de NAVO-landen zelf en de betrokken bedrijven, bijvoorbeeld die in havens...”

Simons: „Onlangs was ik in Antwerpen en voerde daarover uiterst vruchtbare gesprekken met zowel de leiding van de havens als de burgemeester.”

Al in 2022 noemde NAVO-commandant Sollfrank deregulering binnen de NAVO hard nodig; hij wilde een 'militair Schengen'. Drie jaar later produceert de werkgroep hooguit twintig 'aanbevelingen'. Is het proces wel snel en dwingend genoeg?

Luitenant-kolonel Peter de Vreng (Nederlands lid van de werkgroep): „De Schengenzone werd als concept grotendeels in Brussel bedacht vandaaruit uitgevoerd. Zo'n centralistisch model werkt minder goed op militair terrein. Daar heeft de soevereiniteit van aangesloten landen veel zwaarder. Nationale strijdkrachten delen informatie minder snel en passen hun gebruiken minder snel aan. „Onze werkgroep wilde daarom geen Brussels top-downmodel, maar aanbevelingen waarvan je hoopt dat steeds meer

„ Als de vijand weet dat je snel kunt manoeuvreren, vergroot je de kans dat hij niet aanvalt

Detlev Simons chef-staf JSEC

burg) gerenoveerd, om het zwaregoederenvervoer van Antwerpen naar Aken te versnellen.

Demissionair staatssecretaris Thierry Aartsen (VVD, Infrastructuur en Waterstaat) was afgelopen september in Ulm om te vernemen welke zwakke plekken in Nederland als eerste moeten worden aangepakt. Een adviesraad becijferde in oktober dat minstens 600 miljoen euro nodig is om het spoor te verbeteren.

Verder moeten belangrijke havens als Rotterdam, Vlissingen en Eemshaven hun infrastructuur dusdanig aanpassen dat materieel soepeler via wegen en spoorwegen is af te voeren. Digitale informatie over de goederenstromen moet worden geïntegreerd in een track-and-trace database van de NAVO. Het bondgenootschap verandert zo gaandeweg in een gigantisch militair postorderbedrijf dat alle bewegingen binnen Europa van

materieel op de weg, via de rails, over het water of door de lucht bijhoudt.

Onder druk van de NAVO moet Nederland decennia oude gebruiken opgeven. Traditioneel begeleidde de marechaussee militaire voertuigen. Bijvoorbeeld onlangs, toen een serie pantserhouswitsers van Oirschot naar Stroe reid. Vóór de duur en véél te inefficiënt, zeiden de Duitse en Poolse officieren in Ulm tegen hun Nederlandse collega's: „Doe als wij: laat de militairen zelf de begeleiding regelen.” Daarvoor moet wel de strikt gereguleerde wapendracht door militairen op konvooien worden versoepeld.

Er was al bekend dat de signalering van militaire konvooien met lampen en vlaggetjes op de voorste en achterste voertuigen wordt aangepast. De markering wordt gelijkgetrokken met die van andere NAVO-landen. Daardoor hoeft niet meer te worden halt gehouden bij de lands-

grenzen om markeringsmiddelen te wisselen. En de meeste theorieboeken voor Nederlandse rijexamens werden al aangepast aan deze nieuwe instructies.

Strijdkrachten

Vorige maand was NRC op de Wilhelmsburg-Kaserne van de Duitse Bundeswehr in Ulm om over het project te praten met de Nederlandse generaal Detlev Simons. Hij is chef-staf van het hoofdkwartier van de NAVO dat zich richt op logistiek en transport (*Joint Support and Enabling Command*), eveneens gevestigd in Ulm. Ook Nederlandse en Duitse werkgroepen waren van de partij, evenals commandeur Han van Bussel, die leidinggeeft aan een afdeling binnen de Europese Unie die zich bezighoudt met militaire mobiliteit. Onlangs maakte die afdeling bekend hoe de aanpak van de NAVO moet worden halt gehouden bij de lands-

tiel adviseur van de JSEC-commandant, luitenant-generaal Kai Rohrschneider, nam ook deel aan het gesprek. De betrokken Poolse eenheid stuurde na het gesprek een schriftelijke inbreng.

Het oogt allemaal onwerkelijk in tijden van hoogspanning: NAVO-militairen die tijdens een oefening bij de grens eerst stapels papieren moeten laten zien en roestige, niet-functionerende infrastructuur zoals in Litouwen. Deed de NAVO haar huiswerk wel goed genoeg?

Detlev Simons: „Het bondgenootschap was afgelopen decennia vooral bezig met missies buiten het NAVO-grondgebied. Daardoor was er meer aandacht voor versnelling en stroomlijning van militaire mobiliteit naar die buitengebieden. Natuurlijk werd op het Europese grondgebied wel geoefend, maar de urgentie om mobiliteit op het continent te versnellen,

werd niet gevoeld. Sinds de Russische inval in Oekraïne is dat besef helemaal terug. „Tijdens oorlog, of bijna-oorlog, wordt alles vloeiend en snapt iedereen dat een NAVO-militair geen paspoort of andere papieren hoeft te laten zien. Maar wat we hier doen, is onze oefencapaciteit in vredetijd op orde brengen, ter afschrikking. Dat betekent dat je bij oefeningen met veel regelgeving te maken krijgt die uitermate vertragend kan werken: vervoer van gevaarlijke stoffen, tegen verspreiding van dierziekten, regeling van arbeidstijden, enzovoort.”

Wat heeft het snoeien van regels te maken met de afschrikking vergroten?

Simons: „Het vergroot je flexibiliteit als bondgenootschap en verhoogt je reactiesnelheid – beide cruciaal voor die afschrikking. Als je tegenstander weet dat je snel en flexibel kunt manoeuvreren, ver-

‘Slagbomen met de hand openen’

» **Vervolg van** pagina 14

NAVO-landen daarmee aan de slag gaan. Dat lijkt te lukken: de ministers van Defensie van Nederland, Duitsland en Polen committeerden zich begin 2024 al aan uitvoering van de aanbevelingen. En andere NAVO-landen willen ze inmiddels overnemen – zoals België, Litouwen en Tsjechië. In totaal zitten we nu op acht landen.”

Luitenant-kolonel Marek Chmiel (van de Poolse strijdkrachten): „Wat het proces ook dwingender maakt, is dat onze aanbevelingen *battle-proven* zijn (bewezen in de strijd). Juist omdat we zo dicht op de mogelijke frontlinie zitten, kunnen we laten zien wat in de praktijk goed werkt. Als land aan de rand van Oost-Europa begonnen wij al vanaf 2016 onze procedures voor militaire mobiliteit flink te versimpelen.”

In hoeverre kan de NAVO haar mobiliteit versterken op basis van ervaringen uit de Koude Oorlog van voor 1989?

Simons: „De situatie is nu echt anders. In mijn jonge jaren bij de krijgsmacht moest ieder NAVO-lid een eigen gebied in Duitsland verdedigen. Daarop was alles ingericht: de legerbasis, voorzieningen, toevoerlijnen, enzovoort. Nu is het te verdedigen ge-

Het JSEC-hoofdkwartier huist op de kazerne in Ulm. FOTO THOMAS NIEDERMÜLLER

bied veel groter, de dreiging veel meer verspreid. Dat stelt hogere eisen aan de beweeglijkheid van onze troepen.”

Uitgerekend Duitsland, dat cruciaal is voor de doorvoer van west naar oost, lijkt hét probleemland gezien al het achterstallig onderhoud daar aan infrastructuur.

Ralph: “Klopt. Daarom krijgt Duitsland een zware dobber aan onze aanbevelingen over minder regels voor

het vervoeren van extra zware en grote voertuigen. Tanks, pantserhouthitsers en andere zware voertuigen vormen een zware belasting voor Duitse bruggen, wegen en viaducten die onderhoud nodig hebben.

„Dat is niet het enige. Het snelwegennet in Duitsland wordt onderhouden door veel private ondernemingen. Dat betekent dat we met al die partijen gesprekken moeten voeren over hoe te voorkomen dat ko-

lonnes vastlopen op wegversmallingen door wegwerkzaamheden.

„En dan heb je nog het tolsysteem. Militaire voertuigen hebben een vrijstelling, idealiter kunnen ze meteen doorrijden. Maar voor landen met tolpoorten en slagbomen, zoals Polen, ligt dit ingewikkeld. Je moet dan alle gegevens (welke kentekens? wanneer komen de voertuigen?) invoeren in de systemen die de slagbomen bedienen, zodat die tijdig worden opgezet. Dat is bijna niet te doen, ontdekte onze werkgroep. Dat vereist een andere oplossing, bijvoorbeeld handmatige bediening van de slagbomen ter plekke.”

Chmiel: „Niet alleen de digitalisering is een uitdaging, ook de beveiliging van die digitale besturing. De cyberbeveiliging van tolpoorten, bruggen en andere infrastructuur moet onder militaire druk niet zo zwaar worden dat die niet meer goed voor civiele doeleinden kunnen worden gebruikt. Brussel let daarop en stelt aan dit zogeheten *dual use* van voorzieningen door militairen én burgers nu al de nodige eisen.”

Welke rol speelt de EU verder?

Han van Bussel (commandeur): „De EU heeft voor de komende jaren tientallen miljarden gereserveerd voor infrastructurele aanpassingen die

ook de militaire mobiliteit moeten vergroten. Voor elke euro die nationale overheden investeren in hun eigen infrastructuur op het Trans-Europese Transportnetwerk, krijgen ze 50 cent uit dat EU-fonds. Voorwaarde is wel dat zowel burgers als militairen daar gebruik van kunnen maken. Het geld kan bijvoorbeeld worden gebruikt om tolpoorten aan te passen of te bemensen.”

Welke EU-lid geeft het juiste voorbeeld als het aankomt op snellere besluitvorming over infrastructuur?

Van Bussel: „Polen. Daar heeft het ministerie van Defensie een sterke positie – logisch gezien de grote onveiligheid en het gevoel van urgentie. Als Defensie in Polen iets wil, dan gebeurt het. In Duitsland en Nederland moet Defensie eerst aan het ministerie van Infrastructuur vragen of ze willen meewerken. Het verschil in tempo van implementatie was goed te merken toen we onlangs in Brussel met de werkgroep bij elkaar zaten. De Polen zeiden: wij hebben vrijwel alle twintig aanbevelingen van de werkgroep al doorgevoerd. In Duitsland en Nederland duurt dat langer, zo bleek.”

Chmiel: „Voor Polen is samenwerking tussen departementen geen keuze: voor ons is het een kwestie van nationale veiligheid.”

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 329,00-
229,-

Leverbaar in wit en zwart

AENO
Infrarood verwarming

- » Geschikt tot 30 m² met een laag energieverbruik
- » Eenvoudige installatie, vereist geen extra gereedschap
- » Zowel bevestiging aan de muur of vrijstaand op de vloer te plaatsen

Neem afscheid van traditionele verwarmingssystemen. Dit infrarood verwarmingspaneel van AENO maakt gebruik van infraroodtechnologie om de lucht en objecten in de ruimte te verwarmen, zonder lucht te verplaatsen en de luchtvochtigheid in de ruimte te verminderen. Net als de aangename warmte van de zon. Een verwarmingspaneel van de nieuwe generatie met energiebesparende en milieuvriendelijke verwarmingstechnologie, ontworpen om je comfort te verbeteren en geld te besparen. Deze AENO infraroodverwarming werd in 2023 bekroond met de prestigieuze Red Dot Award, in de categorieën “Verwarming en Klimaattechnologie” en “Slimme Producten”, en combineert innovatie met elegantie.

Inclusief stand en muurbevestiging

reddot design award winner 2023

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/verwarming

Advertentie

matt
BLACK FRIDAY

Consumenten bond

BESTE UIT DE TEST
SEP 2025

10-VOUDIG WINNAAR

« LAATSTE KANS VOOR LASERSCHERPE PRIJZEN »

Nog maar een paar dagen om te profiteren van onze hoogste kortingen! Tijdens het Black Friday weekend ontvang je gratis producten of krijg je tot **40% korting** op ons volledige assortiment. Bij aankoop van een bedbundel ontvang je zelfs het beste matras van Nederland gratis. En speciaal voor jou doen we daar nog een extra verrassingskorting bovenop: tot wel €100 extra voordeel, afhankelijk van jouw orderbedrag. Gebruik de code hieronder en ontdek jouw extra voordeel!

Bedbundel

Koop een bedbundel en ontvang ons prijswinnende matras gratis!

- ✓ **Gratis** original matras
- ✓ Boxspring
- ✓ Topper
- ✓ Tot 2 original kussens
- ✓ Cloud dekbed
- ✓ Beddengoedset

Consumenten bond

BESTE UIT DE TEST
SEP 2025

Matrasbundel

Koop een matrasbundel en ontvang drie matt sleeps producten gratis!

- ✓ **Tot 2 gratis** original kussens
- ✓ **Gratis** cloud dekbed
- ✓ **Gratis** beddengoedset
- ✓ Original matras
- ✓ Matrasbeschermer

Accessoiresbundel

Koop een accessoiresbundel en ontvang ons cloud dekbed gratis!

- ✓ **Gratis** cloud dekbed
- ✓ Tot 2 original kussens
- ✓ Beddengoedset
- ✓ Hoeslaken

Gebruik code **NRCBF01** voor jouw **verrassingskorting** **mattsleeps.com**

Puzzelbord met draaisysteem

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

Wat dit puzzelbord bijzonder maakt, is de ingebouwde draaibare ringstandaard. Dankzij deze slimme functie kun je het gehele bord moeiteloos ronddraaien zonder het op te tillen of te verschuiven. Ideaal wanneer je alle kanten van de puzzel comfortabel wilt bereiken. Dankzij de kantelfunctie kun je het puzzelbord op de gewenste hoek plaatsen. Perfect voor comfortabel puzzelen, waar je ook bent. Het puzzelbord heeft vier handige opberggladen en is bekleed met vilt.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/puzzelbord

ONTCIJFERD

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

Bijna iedereen kan deze tekst lezen. Ook mensen die lezen en schrijven moeilijk vinden

Bijna 3 miljoen Nederlanders kunnen niet goed lezen, schrijven, rekenen of werken met de computer. Dit artikel is geschreven in makkelijke taal. Er staan meer witregels in de tekst. De woorden zijn eenvoudiger en zinnen zijn ingekort. Zo kan bijna iedereen dit lezen.

Door **Yordi Dam** en **Winny de Jong**

Meer dan 1 op de 5 Nederlanders van 16 jaar of ouder heeft moeite met lezen of rekenen. Dat zijn bijna 3 miljoen mensen.

De meesten van hen hebben ouders die in Nederland zijn geboren.

Wat betekent dat precies?

Deze mensen kunnen wel lezen en schrijven.

Maar ze doen dit op het niveau van kinderen uit groep 8.

Ze vinden het moeilijk om de juiste informatie uit een tekst te halen.

Onderzoekers noemen lezen, schrijven en rekenen 'basisvaardigheden'.

Het onderzoek heet PIAAC. Onderzoekers keken naar mensen die lezen, schrijven en rekenen lastig vinden.

Onderzoeker Tim Huijts legt uit: „Dit onderzoek gaat niet over mensen die helemaal niet kunnen lezen. Het gaat over mensen die het moeilijk vinden om het juiste antwoord te vinden.”

Hoe hebben onderzoekers dit onderzocht?

De onderzoekers lieten mensen een toets maken.

Onderzoeker Babs Jacobs geeft een voorbeeld: „Deelnemers moesten bijvoorbeeld een zin afmaken.

De prijs zal toenemen met 20 procent vanaf de volgende ...
Je kon kiezen tussen 'vrouw' en 'maand'. Het juiste antwoord is maand.”

Een andere vraag ging over rekenen:

De thermometer laat zien dat het 25 graden is. Hoeveel graden is het als het 30 graden kouder wordt?

Voor dit antwoord moet je kunnen lezen én rekenen.

Wie hebben het meest moeite?

Ouderen vinden lezen en schrijven vaker moeilijk dan mensen van 65 jaar of jonger.

Velen van hen gaan niet meer naar school en hebben geen baan.

Van alle mensen die lezen en schrijven moeilijk vinden, gaat de helft naar school of werk.

De meeste mensen die dit moeilijk vinden, hebben een vader of moeder die in Nederland is geboren.

Waar wonen deze mensen?

Deze 3 miljoen mensen wonen verspreid over heel Nederland.

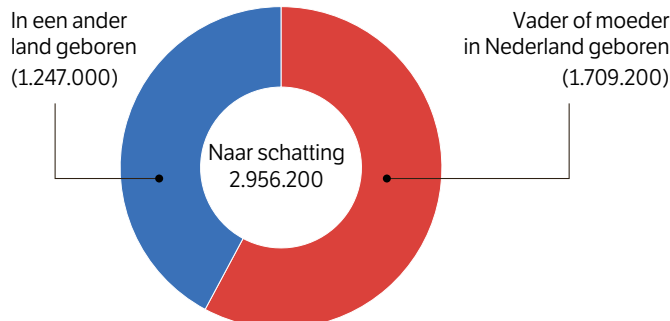
Helft van mensen die lezen en schrijven moeilijk vinden werkt niet of gaat niet naar school

Deel van de mensen met lage 'basisvaardigheden', in procenten

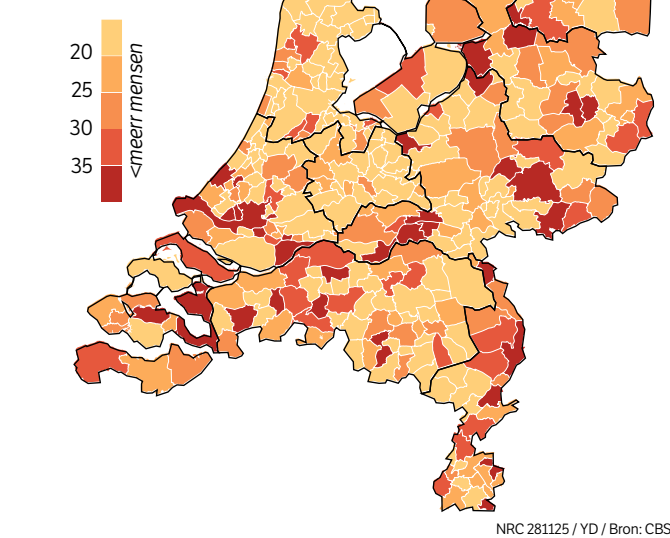
Grootste deel komt uit Nederland

Mensen met lage 'basisvaardigheden', 2024

Op sommige plekken wonen meer mensen die moeite hebben met lezen en schrijven dan op andere plekken

Deel van de inwoners met lage 'basisvaardigheden', 2024

Op sommige plekken wonen meer mensen die moeite hebben met lezen en schrijven.

Dit kan bijvoorbeeld komen doordat:

Er veel oudere mensen in een gemeente wonen;

Er meer mensen wonen met een andere moedertaal dan Nederlanders.

Waarom is de plek belangrijk?

Het is belangrijk dat gemeenten weten hoeveel mensen moeite hebben met lezen en schrijven.

Dan kunnen ze deze mensen

helpen.

Onderzoeker Tim Huijts zegt: „Als je zelf goed kunt lezen en schrijven, heb je misschien niet door hoe groot dit probleem is.

Het is moeilijker om werk te krijgen of te houden als je lezen en schrijven moeilijk vindt.”

Ook sociaal is het lastig. Vaak schamen mensen zich dat ze niet goed kunnen lezen, schrijven of rekenen.

Dat heeft een groot effect op hun contact met anderen.

„Het is moeilijker om sociaal mee te doen.”

SCHIETPARTIJ BIJ WITTE HUIS

Trump maakt asiel-Afghanen verdacht

De regering-Trump wil alle onder Biden opgevangen Afghanen doorlichten na een schietpartij door een Afghaanse asielzoeker.

AMSTERDAM

De Amerikaanse president Donald Trump heeft naar aanleiding van de schietpartij woensdagavond in de buurt van het Witte Huis een onderzoek bevolen naar Afghanen die onder de regering-Biden het land binnenkamen. Hij deed dit in een video toespraak vanuit Florida, waar hij Thanksgiving doorbrengt.

De verdachte van de schietpartij, waarbij twee leden van de Nationale Garde zwaargewond raakten, is door de autoriteiten geïdentificeerd als een 29-jarige Afghaanse staatsburger die in 2021 de Verenigde Staten is binnengekomen.

„Deze gruwelijke aanval was een daad van kwaad, een daad van haat en een terreurdaad”, zei Trump in zijn toespraak. „We moeten nu elke vreemdeling die onder Biden vanuit Afghanistan ons land is binnengekomen, opnieuw onderzoeken.”

De direct na de schietpartij opgepakte verdachte kwam volgens minister Kristi Noem van Binnenlandse Veiligheid in september 2021 naar de

De Nationale Garde is al sinds de zomer actief in de straten van Washington. FOTO NATHAN HOWARD/REUTERS

Verenigde Staten via het *Operation Allies Welcome*-programma. Dit wijst erop dat de vermoedelijke schutter voor de Amerikanen werkte tijdens hun twintig jaar lange militaire aanwezigheid in het land. Na de val van Kabul, zomer 2021, kregen duizenden Afghanen en hun familieleden asiel, omdat zij voor de VS actief wa-

ren geweest als bijvoorbeeld tolken en beveiligers.

Het programma liet deze Afghaanse burgers tijdelijk toe in de Verenigde Staten met de mogelijkheid permanent verblijf aan te vragen, omdat ze risico liepen op vergelding door de Taliban. Volgens de regering-Biden bevatte de regeling uitgebreide veilig-

heids- en achtergrondchecks. Afghanen die aan het programma deelnamen, werden aanvankelijk op militaire bases in het hele land opgevangen en geregistreerd, voordat ze zich elders in de VS vestigden.

Trump heeft eerder kritiek geuit op hun komst. De Dienst voor Burger-schap en Immigratie meldde kort na

zijn toespraak voor onbepaalde tijd te stoppen met de verwerking van alle immigratieaanvragen van Afghaanse staatsburgers.

Extra gardisten

Het Pentagon meldde verder dat Trump als reactie op de schietpartij heeft besloten dat er vijfhonderd extra gardisten naar Washington moeten komen. De aanwezigheid van de Nationale Garde, een militaire reserve-eenheid, in Washington is omstre-den. In september protesteerden duizenden inwoners van de stad tegen de inzet van de militaire reserve-eenheid.

Sinds hij in januari opnieuw aantrad als president, stuurde Donald Trump leden van de Nationale Garde naar verschillende steden die worden bestuurd door Democraten. Het gaat onder meer om Washington, Los Angeles en Chicago, veelal onder het mom van criminaliteitsbestrijding. Verschillende keren oordeelden rechters dat de inzet van de gardisten onrechtmatig was. In onder meer Portland, Oregon, ging hun inzet daar-door uiteindelijk nooit door.

Eerder woensdag meldde de gouverneur van de Amerikaanse staat West Virginia, Patrick Morrisey, op sociale media „met groot verdriet” dat de twee bij de schietpartij gewond geraakte gardisten waren overleden, maar daar kwam hij een half uur later op terug. (NRC)

Ontdek de mooiste aanbiedingen

FLINQ

Tafellamp Lume

Adviesprijs 99,99
29,99

- › Beschikbaar in verschillende kleuren
- › 3 lichtstanden, touch-knop met dimfunctie en geheugenstand
- › Oplaadbaar via USB-C, volledig draadloos te gebruiken

APPLE

Refurbished MacBook Pro 16 inch met Touch Bar

Adviesprijs 2.500,-
799,-

- › 16 inch laptop met indrukwekkend Retina-display en krachtige prestaties
- › Ideale keuze voor professioneel én dagelijks gebruik
- › Zo goed als nieuw

Bekijk alle aanbiedingen online › nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Weekdeals

ONZE FAVORIETEN

Bekijk
alles

BEDDINGHOUSE

Warme flanellen dekbedovertrekset

- › Hoogwaardige kwaliteit; geborsteld katoen flanel
- › Voelt heerlijk zacht aan en houdt je lekker warm
- › Verkrijgbaar in verschillende kleuren en dessins
- › Bekijk alle bedtextiel van Beddinghouse online

ADVIESPRIJS VANAF
~~69,95~~
39,95ADVIESPRIJS VANAF
~~79,95~~
39,95

BEKIJK ALLES VAN BEDDINGHOUSE ONLINE

Tot
50%
korting

VINCE DESIGN

Eetkamerstoelen - set van 2

58%
kortingADVIESPRIJS
~~399,95~~
169,95

GEMAAKT VAN BOUCLÉ IN 3 VERSCHILLENDE KLEUREN

- › Met een modern chromen frame en zitting van luxe bouclé stof
- › Past in vele verschillende soorten interieurs
- › Verkrijgbaar in 3 trendy kleuren

FLINQ

Tafellamp Lume

70%
kortingADVIESPRIJS
~~99,99~~
29,99

LEDLAMPEN VOOR BINNEN EN BUITEN

- › 3 lichtstanden (warm wit, neutraal en koud wit) met dimfunctie en geheugenstand
- › Oplaadbaar via USB-C en volledig draadloos te gebruiken
- › Energiezuinig en duurzaam – levensduur van 40.000 uu

EZEESPINNER

Elektrische droogmolen

50%
kortingADVIESPRIJS
~~199,95~~
99,95

ROTTERENDE DROOGMOLEN DIE JE WAS BINNEN KORTE TIJD DROOGT

- › Een energiezuiniger en goedkoper alternatief dan een wasdroger
- › Kleding blijft langer mooi en hoeft minder vaak gestreken te worden
- › Met een handige timerfunctie en afstandsbediening

TEN CATE

Donzen 4-seizoenen dekbed

Tot
61%
kortingADVIESPRIJS VANAF
~~439,95~~
169,99

GEVULD MET EENDEN- OF GANZENDONSEN

- › Warm dekbed met 2 losse delen voor de zomer en winter die samen te combineren zijn
- › Dons geeft goede warmte-isolatie en vochtregulatie
- › Met lichte tijd van extra sterk en zacht katoen

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Jean-Pascal Hohm wordt, zijn verbindende toon en 'schoonmoederlijk optreden' ten spijt, door de veiligheidsdiensten ook als extreem-rechts bestempeld. FOTO PATRICK PLEUL/DPA

M/V/X IN HET NIEUWS **JEAN-PASCAL HOHM** BEOOGD LEIDER JONGERENORGANISATIE AFD

AfD-talent Jean-Pascal Hohm werkt welbewust toe naar regeringsmacht

De nieuwe jongerenorganisatie van de radicaal-rechtse Alternative für Deutschland gaat 'Generation Deutschland' heten.

Nynke van Verschuier

GRÖRÄSCHEN

Komende zaterdag wordt in de universiteitsstad Giessen de nieuwe jongerenorganisatie van de radicaal-rechtse Alternative für Deutschland (AfD) opgericht. Althans, als het congres van de jonge AfD'ers door kan gaan: de politie van de deelstaat Hessen rekent op vijftigduizend tegendemonstranten die de congreslocatie willen blokkeren. Zo'n tweeduizend jonge AfD-sympathisanten hebben zich voor het tweedaagse partijcongres aangemeld.

Woensdagavond in het Brandenburgse stadje Grossräschen, in de bruinkoolregio Lausitz, heerst nog stilte voor de storm. In een zaaltje naast een bowlingbaan zit een twintigtal burgers om in gesprek te gaan met AfD-deelstaatsparlementariër Jean-Pascal Hohm. De aanwezigen doen hun best om de groeiende aantal windmolens en zonnepanelen, ook de „vaccinatiedwang“ tijdens de coronapandemie zit veel mensen nog dwars. Hohm zit op een podiumje en verzekerde de mensen met het soort geduld van een onderwijzer dat hij hen hoort.

Hohm is 28 jaar oud en wordt als alles goed gaat in Giessen gekozen tot nieuwe voorzitter van de jongerenorganisatie, die 'Generation Deut-

schland' moet gaan heten. Die volgt op de oude AfD-jongerenafdeling, de 'Junge Alternative' (JA). De JA werd in februari opgeheven op initiatief van de AfD.

Het voornaamste probleem van de JA was dat de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst de organisatie had bestempeld als extreem-rechts. De veiligheidsdienst houdt ook de AfD nauwlettend in de gaten, en de personele overlap tussen JA en AfD kwam de partij slecht uit. De JA was bovendien een losse vereniging waar de AfD geen grip op had. Sommigen vreesden dat de JA geheel verboden zou worden en dat zou slecht afstralen op de moederpartij. Hohm, na afloop van de 'Bürgerdialog': „Als je oma in de Tagesschau [het journaal, red.] ziet dat de jeugdorganisatie van de AfD vanwege rechts-extremisme is verboden dan blijft dat wel even hangen.”

Geoliede beweging

Zand erover dus. Onder leiding van Hohm moet een nieuwe en geoliede jongerenbeweging ontstaan. Hohm zegt een verbindende voorzitter te willen zijn voor de „verschillende kampen binnen de AfD”. Bovendien wil Hohm van de Generation Deutschland een kweekvijver maken voor jong politiek talent.

„Als we volgend jaar twee verkiezingen winnen [in de deelstaten Saksen-Anhalt en Mecklenburg-Vorpom-

mern kan de AfD de grootste worden, red.] dan hebben we de juiste mensen nodig om de posten te bezetten. We moeten de mensen met talent herkennen en opleidingen aanbieden in retoriek, in bestuurskundige kwesties, hoe een parlement werkt, enzovoorts. Want als we in de regering komen en niet bewijzen dat we goede politiek kunnen bedrijven, dan worden we snel weer weggestemd.”

Hohm werd kort na de oprichting van de partij, op zijn zeventiende, lid

Hohm wil van de Generation Deutschland een kweekvijver maken voor jong politiek talent

van de AfD. Hij zegt dat hij destijds een soort „principiële onvrede” voelde omdat het niets leek uit te maken of de CDU regeerde of de SPD. Bij hem thuis werd vooral op de sociaal-democraten gestemd.

Hohm hoort bij een generatie AfD'ers voor wie regeringsdeelname binnen handbereik is (in peilingen is de partij nu de grootste) en die de laatste stappen daarnaartoe nauwgezet wil zetten. De partij kan nu ook geen intern conflict of radicale uitschieters gebruiken. In gesprek met de burgers in Grossräschen bena-

drukt Hohm steeds weer dat de AfD niet moet polariseren, maar de hand moet reiken aan mensen die nog op de „oude” partijen stemmen, om hen ook voor de AfD te winnen.

Extreem-rechts

Het is typisch dat Hohm zelf, met zijn verbindende toon en zijn „schoonmoederlijke optreden” (zoals de Brandenburgse minister René Wilke het noemde), door de veiligheidsdiensten ook als extreem-rechts is bestempeld. In de praktijk betekent dat dat de dienst verregaande bevoegdheden heeft om Hohm te observeren. De veiligheidsdienst wijst onder meer naar Hohms optreden in verschillende extreem-rechts groepen, waaronder de internationale Identitaire Beweging en de voetbalfanscene van de club FC Energie Cottbus. In Grossräschen heeft hij het veel over het „Duitse volk”, op sociale media noemde hij dat eerder een „ethnische en culturele gemeenschap.”

Zelf zegt hij dat hij de Identitaire Beweging, die nationale bevolkingsgroepen wil beschermen tegen invloeden van buitenaf, niet extreemistisch vindt. „Voor mij is extreemisme als je de democratische rechtsstaat wilt ontmantelen, of met geweld je politieke doelen wilt verwirkelijken. Dat zie ik niet bij mij of bij wie dan ook in mijn fractie.”

Het is duidelijk dat een voorzitter die de „verschillende kampen binnen

de AfD” wil vertegenwoordigen zo flexibel moet zijn als Hohm, en enerzijds moet kunnen optreden als de professionele politicus die zo een ministerspost kan overnemen, en anderzijds de gedeeltelijk extreem-rechtse achterban van de partij moet kunnen aanspreken. Dat de JA „miljoenen mensen” wilde uitzetten, en een AI-generereerde video maakte waarin mensen met een hoofddoek in een vliegtuig werden geduwd, noemt Hohm een „provocatie, die belangrijk is voor een jongerenorganisatie”.

Een van de redenen voor het succes van de AfD is volgens deskundigen de simpele aanwezigheid van de AfD-politici in kleine steden en dorpen waar politici van andere partijen het laten afweten. In Grossräschen wordt dat zichtbaar bij de burgerdialog. Hohms fractiegenoot uit het stadje, Fabian Jank, heeft zijn partijkantoor veranderd in een soort jeugdhonk, het „Heimatrevier”. Hohm organiseerde een week eerder in zijn kiesdistrict in Cottbus een „patriottische studentenavond”.

Ook komend weekend zet Hohm vol in op het clubgevoel. „Tweeduizend mensen hebben zich al aangemeld [voor Generation Deutschland] en we hebben tienduizend AfD-leden onder de 36 die er allemaal bij kunnen komen. Ik ga zaterdag een appel doen op alle jonge mensen in Duitsland die zich in onze politiek herkennen om mee te doen en lid te worden.”

Adviesprijs
v.a. 139,-
99,-

GRAYPANTS

Wick tafellamp

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Touch sensor met 4 verschillende lichtstanden
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

Ontdek de veelzijdige Wick tafellamp: een perfecte mix van klassieke charme en moderne functionaliteit. Met een handige touch-sensor en vier lichtstanden kan Wick moeiteloos schakelen tussen sfeervol kaarslicht en helder leeslicht. Geniet draadloos van wel 150 uur verlichting, waardoor Wick de ideale reis- of tafelgenoot is voor lange avonden.

In de kleuren

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/wick

Voor woningzoekenden geldt de **particuliere huursector** als de 'vluchtheuvel' van de woningmarkt.
FOTO WALTER HERFST

WONINGMARKT

Particuliere huursector slinkt, minder betaalbare huurwoningen

Beleggers verkopen hun huurwoningen, vooral in de grote steden, de sector krimpt. De streep van de Tweede Kamer door de verhoging van de box 3-belasting kan iets helpen.

Sjoerd Klumpenaar

AMSTERDAM

Het is voor woningzoekenden de afgelopen twee jaar moeilijker om in de particuliere sector een huurwoning te vinden. Beleggers kiezen er in toenemende mate voor om hun woningen te verkopen, waardoor het aantal particuliere huurwoningen afneemt.

In de afgelopen twee jaar kromp de particuliere huursector met zo'n 11 procent, of 35.000 huurwoningen - ongeveer de omvang van de gemeente Roosendaal. Het gaat vooral om kleinere woningen met een laag energielabel, die voor het overgrote deel naar particulieren gingen die er ook zelf gaan wonen. Dit blijkt uit de data die zijn aangeleverd door het Kadaster, dat

informatie over panden en percelen bijhoudt.

Na een periode van 2015 tot 2020 waarin beleggers door lage rentes en fiscale aanmoediging volop in de woningmarkt investeerden, kwam er in 2023 een verkoopgolf van particuliere huurwoningen op gang.

De rente steeg en de huizenprijzen daalden, waardoor het voor beleggers minder interessant was om in te stappen. Bovendien ging er strengere huurwetgeving gelden, door toenmalig minister Hugo de Jonge (CDA, Volkshuisvesting) ingesteld om excessen op de huurmarkt te bestrijden en meer huurwoningen te reguleren. Sommige beleggers die hun huurwoningen voorheen in de vrije sector verhuurden, werden nu geconfronteerd met een huurplafond.

Daarnaast steeg ook de overdrachtsbelasting en dreigde voor volgend jaar ook zwaardere be-

Hoewel particuliere beleggers de afgelopen jaren al veel verkochten, bleef het totale aantal particuliere huurwoningen in de markt volgens het Kadaster nog redelijk stabiel. Dat komt aan de ene kant doordat kleinere beleggers aan grotere beleggers verkochten, maar ook omdat grotere beleggers zelf nieuwbouwwoningen neerzetten. Maar sinds dit jaar kan dat het aantal verkopen niet meer compenseren, waardoor het netto aantal woningen van beleggers nu al twee kwartalen op rij afneemt.

Zo hebben beleggers een steeds kleiner aandeel in de totale woningmarkt; naast koopwoningen (zo'n 4,7 miljoen) en corporatiewoningen (2,3 miljoen) zijn er nog 935.000 woningen in handen van beleggers - daarbij zijn mensen die een tweede huis hebben meegerekend. Ook vakantiehuizen en pied-a-terres werden vaker verkocht.

Verkoopgolf

Het Kadaster ziet dat met name kleinere particuliere verhuurders (tussen de drie en negen woningen) de markt verlaten, vooral in Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Den Haag. Daar vallen kleinere woningen op dure locaties, met een hoge woz-waarde, sinds 2024 onder huurprijsregulering; bij elk nieuw contract wordt onder het woningwaardingsstelsel de maximale huur bepaald - tot aan 186 punten of 1.185 euro per maand.

Vooral de kleinere particuliere verhuurders verlaten de woningmarkt

Volgens beleggers treft dit hun rendementen dusdanig dat verder verhuren geen zin meer heeft. Zodra een huurcontract afloopt, moeten ze kiezen: de huurwoning verbouwen of verduurzamen zodat die in het woningwaardingsstelsel meer dan 186 punten haalt en in de vrije sector valt - waarop de huurprijs doorgaans omhoogschiet om de investering terugteverdienen. Het alternatief is om de woning te verkopen.

Veel verhuurders in de vier grote steden kozen voor verkoop. Het aantal woningen in handen van particuliere beleggers daalde de afgelopen jaren in die steden het sterkst. Op 1 oktober bezaten particuliere beleggers er 78.400 woningen, een daling van bijna 14 procent in vergelijking met twee jaar eerder.

Volgens verhuurmakelaar Pieter van der Meyde, eigenaar van Amstelland Makelaars, raakt de particuliere sector zijn functie als flexibele schil steeds meer kwijt. „In de steden hou je nog maar twee soorten huurders over: degenen die via Woningnet of de wachtlijst een corporatiewoning krijgen, en de groep die dat niet krijgt. Omdat ze geen wachttijd hebben opgebouwd, te veel verdienen of omdat ze geen urgentieverklaring krijgen.”

Herziening huurwetten

Veel van die mensen zouden volgens hem graag huren bij een particulier, maar kunnen niet zomaar 2.000 tot 2.500 euro per maand betalen voor een huurwoning in de vrije sector. „Denk aan mensen die in een scheiding liggen, expats die net een baan hebben, jonge stellen die voor het eerst gaan samenwonen - of juist ouderen die kleiner willen gaan wonen. Voor hen is er steeds minder beschikbaar, zij trekken aan het kortste eind.”

Van der Meyde, die bij de Amsterdamse branchevereniging VVA in het bestuur zit, zou graag zien dat de locatie van een woning zwaarder gaat meetellen bij een herziening van de huurwetten. „Zo kun je het voor beleggers weer interessant maken om te blijven verhuren, in plaats van te verkopen. En dat is nodig, want er blijft heel veel behoefte aan de particuliere huurwoningen in het middensegment die nu allemaal verkocht worden.”

Waar de verkoopgolf voor de één een ellendige zoektocht betekent, is die voor de ander juist goed nieuws. Starters op de woningmarkt profiteerden juist: twee op de drie verkochte beleggerswoningen gingen volgens het Kadaster naar een koopstarter, die daar gemiddeld 349.000 euro voor betaalde. En dat is een stuk minder dan de 423.000 euro die koopstarters het afgelopen kwartaal gemiddeld betaalden voor een woning van een particulier.

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Portugal

PORTUGAL KONINGSROUTE 15 dg v.a. € 695

Algarve-Evora-Guarda-Coimbra-Porto-Lissabon incl ontbijt
www.autoreiswinkel.nl of bet: 020-894 3135

Lapland

Een magische winterreis naar
FINS LAPLAND
Boek je natuurlijk bij

Nu tot
€ 200
korting pp*
op Fell Centre
Kiilopää

*Aanbieding geldig t/m 28 november 2025 op geselecteerde vertrekdata in december en januari. Incl. vluchten vanaf Schiphol en transfers. Onder voorbehoud van drukfouten of prijswijzigingen.

<https://www.bbi-travel.nl/finland/wintersport>
050-3136000

Consumenten

Duurzaam vergroenen

Groene oase midden in de stad
Daktuinen en -terrassen

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

DE WEG VAN DE KERSTBOOM

Richárd György (24) werkt al jaren bij de Deense kwekerij in Ry.

Reka Bodo (29) uit Hongarije, teamleider van de vrouwen die met meetstokken de bomen uitkiezen.

KERSTBOOMKWEKERIJ

‘Dit is geen werk, dit is hobby’, zegt de Deense boomkweker

Miljoenen kerstbomen worden elk jaar geoogst, vervoerd, verkocht en afgedankt. *NRC* volgt deze weg. En die begint in Denemarken op de kwekerij van Per Skarby. Tekst **Addie Schulte** Fotografie **Amalie Haun**

RY

Gekleed in een donker-groen regenpak, met een oranje helm op zijn hoofd, zet hij zijn achterwerk tegen de boom. Met zijn laars maakt hij de stam zichtbaar. Dan drukt hij de ketting-zaag ertegenaan en in twee, drie seconden ligt het boompje van zo’n twee meter om. Met de zaag ‘veegt’ de Roemeense houthakker er snel de onderste takken af, en dan is het door naar de volgende. Hoogstens tien seconden later de volgende. En dat dagen-, wekenlang. Op kerstbomenkwekerij Global Nature Trees in het Deense Ry worden per jaar zo’n 600.000 kerstbomen omgezaagd. Ze gaan naar Frankrijk, België en Duitsland, naar Vietnam, Maleisië en de Arabische Emiraten. De bomen zijn tot zes weken onderweg, in gekoelde containers. De helft van alle bomen van Global Nature Trees gaat naar Nederland. Een

stabiele afnemer, zegt directeur Per Skarby (58) in het ruime, lichte kantoor van zijn bedrijf, dat is versierd met opgezette koppen van buffels en schedels van herten. De kwekerij is in een jaar of dertig gegroeid van tien hectare naar 1.200 hectare. Deels is het eigen grond, deels beheert hij gronden van anderen. In totaal groeien er 3,5 miljoen bomen, van zaailingen die net boven de grond uitkomen tot exemplaren van ruim twee meter. **Zaden uit Georgië** In zijn kantoor zit een belangrijke klant uit Nederland: Kees Poppelaars van Poppelaars Kerstbomen in Breda. Hij komt al tientallen jaren in Denemarken, vanwege de kwaliteit van de bomen. Zijn dochter Winny is mee, zij regelt een deel van de zaken en overlegt met Per Skarby in het jargon van de kerstbomenhandel. Al vanuit de auto, onderweg naar de kweker, ziet Kees Poppelaars (63) ‘zijn’ bomen staan, die er volgens hem zeer goed uitzien. „Zie je die vorm”, roept

hij. Veel mooier en voller dan die van naburige kwekers, vindt hij. Jutland, en met name het gebied rond Ry, is het centrum van de Deense kerstbomenkweek. Een deel van de grond is te arm voor andere vormen van landbouw, maar wel geschikt voor deze bomen. De relatief milde winters en niet te warme zomers zijn ook gunstig. Zo’n 11 miljoen kerstbomen worden er per jaar in Denemarken geoogst, voor het overgrote deel voor de export. In 2024 werd voor zo’n 1,2 miljard Deense kronen (ongeveer 160 miljoen euro) geëxporteerd, vertelt directeur Claus Christensen van de Deense Kerstbomenkwekersvereniging telefonisch. Die branche is in de loop van de jaren sterk geprofessionaliseerd, zegt Christensen. Bij toeval ontdekten Deense bosbouwers in de jaren tachtig in Georgië de Nordmann-spar. Het leek een goede kerstboom te kunnen zijn, beter dan de andere soorten. Het werd de meest populaire soort, door zijn donkergroene kleur en omdat hij zijn naalden lang vasthoudt - die ook nog eens

minder prikken dan de standaard kerstbomen van voorheen. **Vroeger** werden de zaden in Georgië gekocht. Nu komen ze van klonen van een goede moederboom. Allemaal dezelfde, gegarandeerde kwaliteit. **Meten met bamboestokken** Begin november is het oogstseizoen net begonnen. Er staan een paar vrachtwagens met Poolse en Litouwse nummerborden op het laadterrein van Global Nature Trees. Pallets vol bomen staan klaar, ieder voorzien van een label en strak ingepakt in een netje. Vorkheftrucks rijden af en aan. De Fransen willen hun bomen vroeg in het seizoen, die worden het eerst bediend, vertelt Skarby. Dan de Nederlanders, en als laatsten de Duitsers. Maar dat is geen goede markt, moppert hij, ze hebben geen geld over een goede boom. De velden van Global Nature Trees zijn verspreid over een groot gebied. In zijn zwarte Mercedes scheurt Per Skarby over de weggetjes om te kijken hoe alles erbij staat en hoe de oogst verloopt. Op

De zaden komen van de klonen van een goede moederboom, allemaal dezelfde, gegarandeerde kwaliteit

een groot veld lopen drie vrouwen met bamboestokken met zwarte reepjes tape, om de bomen een laatste keer te meten en te keuren. Iedere te oogsten boom heeft een etiket dat de kwaliteit, maat en dus ook prijs aangeeft. Grote klanten als meubelgiganten en doe-het-zelfketens willen een etiket met hun bedrijfsnaam erop. De vrouwen kijken of de bomen nog dezelfde kwaliteit hebben als toen ze hun label kregen. Deze is een beetje geel, zegt Reka Bodo, die het werk al tien jaar doet. Een leek ziet het verschil niet, maar zij pakt beslist een ander label waardoor deze boom iets afgewaardeerd wordt. Alleen vrouwen kunnen dit werk doen, zegt Per Skarby. Die hebben er oog voor. Er zijn klanten die alleen bomen willen kopen die door Reka zijn goedgekeurd, vertelt hij. Ze glimlacht bij het compliment. Op een ander veld worden gezaagde bomen ingepakt met een kerstboomverpakkingsmachine, een enorm raamwerk dat over een tractor heen zit. Er zijn, naast de chauffeur, vier man nodig om het werk te verrichten. Een van hen pakt de boom, duwt de onderkant van de stam in een gat, waardoor de bast wordt afgeschild en er een gat in het midden wordt geboord. Klaar voor de standaard in de huiskamer. Een tweede pakt hem over en de derde duwt de boom door een koker waardoor er een net omheen wordt getrokken. Een lopend band leidt de boom over de trekker heen, waar de laatste man hem opvangt. Die zorgt ervoor, staande op de bomen, dat ze netjes op een palet gestapeld worden.

Metten, zagen, verslepen en inpakken wordt voor het grootste deel gedaan door etnische Hongaren uit Roemenië. Ze komen allemaal uit drie dorpen in Transsylvanië, zegt Per Skarby. Jaar in, jaar uit werken ze bij hem. Hij gaat er zo’n twee keer per jaar heen, als gast bij een bruiloft of voor andere gelegenheden. Iedere keer ziet hij er nieuwe huizen, gebouwd met het geld dat ze bij hem verdienen. Ze werken hard en drinken niet, noemt Per als grote voordelen van deze werknemers. Sommigen komen voor een paar weken in het oogstseizoen, anderen werken zo’n zes, zeven maanden per jaar bij Global Nature Trees. **Want** kerstbomen kweken, dat is meer dan een plantje in de grond zetten en later terugkomen om de boom om te zagen. Het is een langdurig en zorgvuldig proces. Het belangrijkste dat mensen moeten weten over hun kerstboom is dat die wel veertien jaar oud is, zegt Per Skarby. Eerst worden ze een paar jaar opgekweekt, dan gaan ze voor een jaar of tien het veld in. Een kweker komt in die tijd veertig tot vijftig keer bij de boom. Er wordt gewied, bemest en vooral gesnoeid om de perfecte vorm te krijgen. „De klanten willen geen dikke bomen meer, ze willen slanke”, zegt Skarby. Het oogsten, zegt hij met een lach, dat is geen werk, „dat is hobby”. Wel een hobby op grote schaal. Tus-

sen 5 november en 5 december worden hier per dag veertig vrachtwagenladingen geoogst, zegt Skarby. Dan staan er files van trucks bij de laadplaats, en gaan tienduizenden bomen per dag op weg naar de Europese huiskamers. **Zonder chemicaliën, mét bloemen** Een deel van zijn bomen kweekt hij zonder chemicaliën. Pure Nature, noemt hij die trots. Dat zijn de bomen die groothandelaar Poppelaars graag afneemt. Er worden geen pesticiden op gebruikt en ze krijgen organische mest, geen kunstmest. Bij ieder veld met deze bomen hangt een bord met Deense en Engelse tekst over de werkwijze. De Pure Nature-bomen hebben geen biologisch keurmerk. Een van de redenen is dat er geen goede zaden te krijgen zijn van biologisch gekweekte kerstbomen. „Dat zijn shitplanten. Daarom hebben we voor het een-na-beste gekozen.” Bij de andere bomen gebruikt hij naar eigen zeggen zo min mogelijk chemische bestrijdingsmiddelen, een kwart van wat de volgens hem strenge Deense regels toestaan. Want hij heeft een alternatief ontdekt. Tussen de stroken met kerstbomen zaait hij bloemen, waarvan sommige zelfs in november nog bloeien. „Als je werkt met de natuur, kun je echt zien wat er gebeurt.” De bloemen trekken bijen, hommels en andere insecten aan, die luizen bestrijden. „Je hebt meer goede dieren die de slechte dieren eten. Er zijn nu zo veel gunstige insecten in onze velden dat we bijna geen luizen meer hebben.” Of hij het aandeel chemicaliënvrije bomen gaat opvoeren, betwijfelt hij. Ze zijn veel duurder, bijvoorbeeld door handmatig wieden. „Ik denk niet dat mensen er in de toekomst voor willen betalen.” Kees Poppelaars denkt er hetzelfde over: „Ik heb de indruk dat de consument duurzaamheid heel erg interessant vindt. Totdat het zijn portemonnee raakt.”

Voor de branche zijn duurzaamheid en klimaat belangrijke thema’s. Kerstbomen kweken, dat is „CO₂-plus”, zegt Per Skarby vol overtuiging. Het vangt meer CO₂ op dan het uitstoot. Zijn redenering: zolang bomen groeien, nemen ze CO₂ op. Als ze aan het einde van hun leven verbrand worden, levert dat energie op, die gebruikt kan worden om huizen te verwarmen of elektriciteit op te wekken. Als dat in plaats komt van energie uit fossiele brandstof, levert dat winst op. En zodra een boom geoogst wordt, wordt meer dan één boom geplant. Zo nemen de kerstbomen meer CO₂ op dan ze uitstoten. Daarom is het volgens hem niet erg dat de bomen na een paar weken weggedaan worden. En wat zou het alternatief zijn, vraagt hij. Nog meer mais die aan varkens wordt gevoerd, die dan worden geëxporteerd? We hebben al veel te veel varkens in Denemarken, aldus Skarby. Universitair hoofddocent Niclas Bentsen van de Universiteit van Kopenhagen snapt de redenering over ‘CO₂-

Kweker Per Skarby laat alleen vrouwen bomen keuren en meten, omdat zij dat volgens hem het beste kunnen.

Kerstbomenkwekerij **Global Nature Trees** in het Deense Ry, waar jaarlijks zo’n 600.000 bomen worden omgezaagd.

Lunch van werknemers op de boomkwekerij in Ry.

plus’, maar is het er niet helemaal mee eens. Als een kerstboom gebruikt wordt om energie op te wekken, vervangt dat een andere energiebron. Maar in wind-energiekampioen Denemarken is dat eerder wind dan olie of kolen. Ook hij vraagt zich af wat het alternatief is. Een eenjarig gewas zal vaak meer kooldioxide uitstoten dan een boom. Die slaat ook CO₂ in de grond op, maar „daar weten we niet veel van”. De biodiversiteit van een veld met kerstbomen is waarschijnlijk hoger, zegt hij. Uit onderzoek blijkt dat de zogeheten CO₂-balans van kerstbomen makkelijk

naar de ene of de andere kant kan doorslaan. Het ritje van het tuincentrum naar huis heeft een relatief grote impact, zegt Bentsen. Wie de CO₂-impact van zijn kerstboom wil beperken, moet die dicht bij huis kopen. Na een dag toeren langs de velden en de laatste afspraken over de leveringen van dit seizoen gaan Kees en Winny Poppelaars terug naar Breda. Kees Poppelaars reed vroeger zelf op de vrachtwagen, maar dat hoeft niet meer. De vrachtwagenchauffeurs volgen over een paar dagen met de eerste ladingen voor zijn groothandel.

Er zijn nu zo veel gunstige insecten in onze velden dat we bijna geen luizen meer hebben

Per Skarby
Directeur Global Nature Trees

Over deze serie

NRC volgt dit jaar de weg van de kerstboom, van de kweker tot de afvalcentrale of composthoop.

I: De Deense kweker die kerstbomen en bloemen combineert.

Ontdek beleggen in Private Markets.

Investeren in kansrijke sectoren en bedrijven buiten de beurs om? Dat is beleggen in Private Markets.

ING Private Banking biedt een uniek platform dat investeren in private equity, infrastructuur en private credit toegankelijk maakt.

- Innovatieve aanpak
- Direct en doorlopend belegd
- Als vaste pijler in een breed gespreide portefeuille
- Via gerenommeerde managers

Ontdek alle details op:
ing.nl/privatemarkets

Beleggen brengt risico's en kosten met zich mee. Je kunt jouw inleg of een deel hiervan verliezen.

Deze rubriek belicht wekelijks rechterlijke uitspraken met economische gevolgen voor mensen of bedrijven

Familie? Wandelen, niet handelen

Als een vrouw bij haar moeder en stiefvader in de zaak aan de slag gaat, onttaardt dat in schelden en elkaar vliegen afvangen. De spanningen lopen zo hoog op dat de rechter een uitweg moet bieden.

Door **Nelleke van der Heiden** Illustratie **Marike Knaapen**

DE ZAAK

Een vrouw gaat begin 2017 aan de slag in het makelaarskantoor van haar moeder en stiefvader. Ze wordt er verhuurmakelaar en assistent-verkoopmakelaar. De arbodienst wordt in 2022 ingeschakeld om de spanningen tussen de vrouw en haar stiefvader en moeder weg te nemen. Die laatste twee vrezen dat de vrouw de zaak goedkoop wil overnemen. Ze heeft van verschillende e-mailadressen en huizensite Funda als enige de toegangscodes en weigert die met hen te delen. En ze maakt offertes, terwijl dat niet tot haar taken behoort.

Verder storen de eigenaren zich eraan dat hun (stief)dochter veel thuiswerkt. Ook is een keer een telefoon op naam van de zaak besteld, die daar nooit is gekomen, en ze trekt volgens hen te veel haar eigen plan, zonder anderen op de hoogte te houden.

Het wordt er niet beter op. Beide partijen laten zich juridisch bijstaan. Dat leidt ertoe dat de vrouw de toegangscodes overdraagt en haar bazen erop wijst dat zij haar functie niet eenzijdig mogen wijzigen. Een voorstel van stiefvader en moeder om uit elkaar te gaan, wijst de dochter af. Zij wil nogmaals mediation en na drie maanden evalueren. Het is november 2023.

Een redelijk rustige periode lijkt te volgen. Zomer 2024 maken ze afspraken over thuiswerken. Maar in november krijgt de vrouw te horen dat het makelaarskantoor op de kosten moet letten, dat de stiefvader terugtreedt en dat het bedrijf in handen van haar moeder komt.

De vrouw moet haar leaseauto inleveren en mag niet meer thuiswerken. Ze laat op 10 december weten daar niet mee akkoord te gaan en meldt zich twee dagen later ziek. Dat is ze nog steeds.

De moeder stapt naar rechtbank Den Haag om de arbeidsovereenkomst met haar dochter te laten ontbinden. Daar zijn volgens moeder genoeg redenen voor: verwijtbaar handelen, een verstoorde arbeidsverhouding, disfunctioneren of een combinatie daarvan. De dochter wil geen ontbinding. Ze ziet er onvoldoende reden voor. Bovendien is ze ziek, dus dan mag het helemaal niet.

DE UITSpraak

Ontslag vanwege verstoorde arbeidsrelatie

De rechter kijkt naar de verwijten vanuit het bedrijf om te beoordelen of er voldoende grond is de vrouw te ontslaan. Dat zal niet gaan op basis van verwijtbaar handelen of disfunctioneren, is het oordeel. Op het gedrag van de vrouw is best

wat aan te merken - zo noemt ze haar stiefvader herhaaldelijk een sukkel - maar dat maakt ontslag niet onvermijdelijk. De rechter stelt verder vast dat niet alleen sprake is van een 'normale' arbeidsrechtelijke relatie, maar ook van een familiare, waarbij de communicatie in beide richtingen „niet altijd netjes is”. De vrouw kreeg ook wisselende signalen over wat ze als haar taken moest beschouwen.

Wel is de arbeidsrelatie overduidelijk verstoord, en het ziet er niet naar uit dat die beter wordt. De rechter heeft de indruk dat moeder noch dochter baat hebben bij langer samenwerken. De dochter voert een trauma aan, waar beiden nog last van zouden hebben. De moeder noemt beëindiging van de arbeidsrelatie een goede eerste stap om de relatie met haar dochter te kunnen verbeteren. En omdat de arbeidsverhouding al voor de eerste ziektedag van de dochter duurzaam en ernstig was verstoord, staat het opzegverbod tijdens ziekte dit ontslag niet in de weg.

Vaak zijn de proceskosten voor de verliezende partij. Maar de rechter verdeelt die over moeder en dochter en noemt expliciet de familieband als reden.

HET COMMENTAAR

„Met familie moet je wandelen, niet handelen.” Dat gezegde gaat in deze zaak pijnlijk op, zegt Niels van der Neut, universitair docent arbeidsrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Hem viel de klacht van de dochter op, dat haar werkgever niet zomaar haar contract mag wijzigen. „Daar heeft ze gelijk in. Daarvoor moet in de arbeidsovereenkomst een eenzijdig wijzigingsbeding zijn opgenomen, en dan moet er ook nog een zwaarwichtig belang voor zijn. Je moet als werkgever dus kunnen aantonen dat het belang om te wijzigen echt zwaarder weegt dan het belang van de werknemer dat erdoor wordt geschaad.”

Ook zonder zo'n beding is er wel iets te veranderen, legt Van der Neut uit, dankzij het zogenoemde Stooft/Mammoet-arrest van de Hoge Raad. „Dan moet er voldaan zijn aan een drietrapsraket. Eén: er moeten omstandigheden gewijzigd zijn die aanleiding geven voor de wijziging. Twee: het voorstel van de werkgever moet redelijk zijn. En drie: van de werknemer kan in alle redelijkheid verwacht worden dat-ie ja zegt tegen dit redelijke voorstel. Bijvoorbeeld thuiswerken verbieden of de leaseauto innemen, kan inderdaad niet zomaar.”

Van der Neut vindt het verder opvallend dat de rechter de familieband noemt als reden om de proceskosten te delen. Maar dat kon volgens hem wel, „omdat ze allebei niet helemaal gelijk kregen.”

Rechtbank Den Haag, 21 oktober 2025, ECLI:NL:RBDHA:2025:19566

Liverpool-trainer Arne Slot voorafgaand aan de ontmoeting met PSV (1-4). FOTO PAUL ELLIS/AFP

LIVERPOOL FC

De vrije val van Liverpool doet Slot niet wankelen, al neemt de druk toe

Na het kampioenschap is Liverpool ver afgegleden. De 1-4 tegen PSV was een nieuwe dreun. Moet Arne Slot vrezen voor ontslag?

veel van de persmomenten in de benarde laatste weken. Een zorgeloze knipoog, een grapje, een ondeugende blik naar zijn persman, als hij tegen diens voorschriften in halverwege zijn verhaal toch overschakelt naar het Nederlands.

Er zijn legio verklaringen waarom het plotseling zo slecht gaat met Liverpool, weet Slot. Eén ervan is dat bijna de helft van het basisselftal van de laatste jaren afgelopen zomer is vervangen. De club nam afscheid van beide backs en linksbuiten Luis Díaz en gaf deze zomer bijna een half miljard euro uit aan nieuwe spelers. Spitsen Alexander Isak en Hugo Ekitike kwamen, net als aanvallende middenvelder Florian Wirtz. Het kost tijd om die nieuwe krachten in te passen in de speelwijze.

Een andere reden: het voetbal in de Premier League is plotseling sterk veranderd. Lang bewoog de concurrentie richting het vlotte positieospel van Slot en collega Pep Guardiola (Manchester City), met snelle combinaties en korte passes. De spelers die Liverpool haalde, passen in die speelwijze: behendig, technisch, wendbaar. Maar veel andere clubs in de Britse competitie namen plots een andere afslag. Ze keerden terug naar het fysieke voetbal van weleer, met veel duels op spierkracht en lange ballen van achteruit.

Slot heeft moeite daarop een antwoord te vinden, anders dan bij de tactische uitdagingen waarmee hij in voorgaande jaren als trainer werd geconfronteerd. „Ik had verwacht dat het ook nu wel zou lukken”, zei hij er dinsdag over. „Met een tactische omzetting bijvoorbeeld, of een enthousiasmerende speech.” De realiteit is voorlopig dat zijn ploeg het op kracht vaak aflegt, helemaal in standaardsituaties. Vorig jaar rond deze tijd had Liverpool daaruit nog geen doelpunt tegen gekregen, dit seizoen al negen.

Minstens zo zorgwekkend is het gebrek aan veerkracht: alle wedstrijden waarin de ploeg van Slot dit seizoen op achterstand kwam, gingen verloren. Aan een gebrek aan zelfvertrouwen ligt dat niet, aldus de trainer. Daarvan merkte hij in de kleedkamer weinig. Maar een dag later op het veld tegen PSV is het niet te miskennen: na een vroege 0-1 voor de bezoekers neemt de frustratie bij zijn spelers snel toe. Ze mopperen op de scheidsrechter, op elkaar, op de bal, die net iets anders deed dan ze zouden willen.

En dan is er ook nog die laatste verklaring, waar in persmomenten zelden nog over wordt gerept, alsof het na een klein halfjaar al geen excuus meer mag zijn. Het overlijden van middenvelder Diogo Jota, deze zomer door een auto-ongeluk. Dat vond plaats vlak voordat Liverpool zou beginnen met de voorbereiding op het nieuwe voetbalseizoen.

Nog altijd ligt voor het stadion een zee van bloemen, brieven en sjaltjes, en wap-

peren op de tribunes de vlaggen met zijn naam of gezicht. Elke wedstrijd in minuut 20 - Jota's rugnummer - zwelt het gezang bij de toeschouwers aan, en worden spelers weer even geconfronteerd met die gebeurtenissen van een paar maanden terug, het verdriet. En misschien tevens wel het besef dat sportief succes ook maar relatief is.

Spelbeeld

Toch is de crisis niet zo goed onverklaarbaar, meent Slot. Want: „Ik vind dat we in balbezit niet zo heel veel anders doen dan vorig seizoen.” Alleen het verschil is dat Liverpool minder van die kansen afmaakt. Als voorbeeld noemde hij het competitieduel van vorig weekeinde, thuis tegen Nottingham Forest: Liverpool had de overhand, drie kwart van het balbezit. Maar een doelpunt bleef uit, en in de paar momenten dat Forest kansen kreeg was het telkens raak. „Ridiculous”, noemde Slot de onrust waar hij en zijn team in zijn beland dinsdag herhaaldelijk. Absurd, gekmakend. „Ik had nooit verwacht om een situatie als deze mee te maken, zeker niet als trainer van Liverpool, een club die het niet gewend is vaak te verliezen.” En hij mag dan stoïcijns zijn, naïef is Slot niet. Op dit niveau „ligt de lat altijd hoog”, zei Slot. „Hier moet je jezelf elke dag laten zien.”

Dus het is logisch dat na zoveel verliespartijen de halve wereld een mening over hem heeft en journalisten met experts bellen om Slots lichaamstaal te duiden. Want de statistieken mogen ondanks de laatste weken nog steeds indrukwekkend zijn - volgens *The Athletic* won geen enkele trainer van Liverpool zo veel van zijn eerste vijftig wedstrijden - maar krediet is nooit oneindig. „Je kunt niet blijven zeggen: we zijn toen kampioen geworden.”

Tegelijkertijd, als hij érgens zo'n situatie moet meemaken, dan toch bij een club zoals Liverpool, stelt Slot. „Want hoe moeilijker het hier wordt, hoe dichter mensen hier bij elkaar kruipen, om terug te keren naar het niveau dat we gewend zijn.” Dus natuurlijk is er frustratie, als PSV woensdag de wedstrijd beslist, maar kort daarop zetten de toeschouwers ook voor de tweede keer *You'll Never Walk Alone* in.

Het is iets dat Slot na de „schok” tegen PSV herhaalt. Dat hij nog steeds het vertrouwen voelt „van bovenaf”, van de clubleiding. Gesprekken die hij donderdag met de directie had, zouden „dezelfde” zijn geweest als andere discussies die hij sinds zijn aanstelling bij de club voerde. „We blijven knokken en proberen te verbeteren”, zei Slot donderdag tijdens een persconferentie richting het Premier League-duel met West Ham United.

„Het is niet alsof ze dat elke minuut tegen me zeggen, maar ik voel dat er veel steun is”, zei Slot woensdag al. „Alleen het zou wel fijn zijn als we dat een keertje weer omzetten in een overwinning.”

Advertentie

NIEUWSBRIEVEN

Rotterdam
Elke vrijdag

Het laatste nieuws en de beste stukken over de mooiste havenstad die er is

Schrijf je in via nrc.nl/nieuwsbrieven

Joost Pijpker
LIVERPOOL

Ze noemen het ‘*Frank’s Flag*’. Een kolos-saal spandoek, van bijna veertig meter hoog, dat voor aanvang van uitwedstrijden van Liverpool FC wordt doorgegeven door fans op The Kop, de tribunes achter het doel, waar de fanatiekste aanhang zit. Bij de klanken van *You’ll Never Walk Alone* lijkt het doek door Anfield te bewegen, altijd zichtbaar voor de supporters van de tegenstander, op de overliggende tribune.

Het heeft iets weg van een lappendeken: het clublogo middenin, daaromheen de gezichten van de tien trainers die bij Liverpool geschiedenis schreven. Bob Paisley en Bill Shankly natuurlijk, grootheden uit de jaren zestig tot tachtig, die van Liverpool een Europese grootmacht maakten, maar ook Rafa Benitez en Jürgen Klopp, die recenter de Champions League wonnen. En sinds deze zomer, links onderaan: het ge-laat van Arne Slot, de Nederlander die in de zomer van 2024 Klopp opvolgde en in zijn eerste seizoen meteen de landstitel won.

Al die clublegendes kenden, naast glo-

rie, ook periodes van tegenspoed. Shankly in het seizoen na zijn eerste landstitel, toen Liverpool als zevende in de competitie eindigde. Joe Fagan en Kenny Dalgish in de seizoenen 1984/85 en 1988/89, toen Liverpool te maken kreeg met de stadionram-pen van Heizel en Hillsborough. En Benitez in zijn laatste seizoen, 2009/10, toen Liverpool op elk front snel was uitgespeeld.

Toch kwam voor geen van hen de beproeving al zo snel als voor Arne Slot (47). Na een vrijwel rimpelloos vorig seizoen, waarin hij de harten van veel Liverpool-fans snel voor zich won, is het contrast enorm: Slots ploeg lijkt dit najaar in een vrije val te zijn beland. Liverpool staat nu twaalfde in de Premier League, verloor zes van de laatste zeven duels. In de Champions League volgde woensdagavond een nieuwe dreun: een 4-1 thuisnederlaag tegen PSV.

Polonaise

Het maakt Slot niet wiebelig, zei hij dinsdagavond tijdens een persconferentie in aanloop naar het Europese duel. Hij kan de rust bewaren, zoals hij ook in tijden van succes „niet voorop in de polonaise” gaat. De coach lachte er ontspannen bij, zoals op

Fans van Liverpool, woensdag tijdens de wedstrijd tegen PSV. FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

Overleden

Op 20 november is overleden

Prof. Dr. C.B. Struijk

Onze lieve tante Corry
Sinds 2003 erelid van de
Rotterdamse Chemische Kring

* Haarlem,
3 januari 1935

+ Soest,
20 november 2025

Maarten Hoornsman en
Karin van Tulder
Kea Hoornsman en Arjen Hoekstra
Lex Hoornsman en Annemarie Kok

Correspondentieadres:
Uitvaartverzorging Smorenburg
T.a.v.: de familie Struijk
Albert Cuyplaan 196
3764 TW Soest

De uitvaart vindt
in besloten kring plaats.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl
Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl
Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Waarom blijven we versnellen als we weten dat het ons ziek maakt?

We missen een diagnose die culturele, maatschappelijke en existentiële dimensies van lijden kan verbinden met de individuele ervaring, stelt *Damiaan Denys*.

Het nieuwe rapport *Op de rem! Voorbij de hypernerveuze samenleving* van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving klinkt als een dringende waarschuwing. Onze samenleving zou te snel, te prikkelrijk en te prestatiegericht zijn, en dat zou leiden tot een groei aan mentale klachten. Het rapport roept op tot vertraging, verbinding en menselijke maat. Maar achter dat appel gaat een ongemakkelijke vraag schuil die opvallend onbesproken blijft: waarom blijven we versnellen, presteren en individualiseren als we weten dat het ons ziek maakt?

Juist die vraag raakt de kern van het probleem. Het rapport benoemt symptomen, maar ontleedt het mechanisme niet. Het beschrijft een „hypernerveuze samenleving”, maar zonder duidelijk te maken welke logica die nervositeit aandrijft. Is het de „versnellingslogica van de moderniteit” (zoals socioloog Hartmut Rosa die beschrijft), de „zelfexploitatiecultuur” (zoals filosoof Byung-Chul Han die noemt), de „meritocratische druk” (zoals filosoof Michael Sandel die aan de kaak stelt), of de neoliberale belofte van maakbaarheid waarover ikzelf veel publiceer? De term blijft breed, normatief en moreel geladen, en daardoor net te vaag om werkelijk richting te geven. Daar komt bij dat het rapport een psychologiserende taal hanteert voor een maatschappelijk fenomeen. „Mentale gezondheid”, „mentale veerkracht” en „mentale volksgezondheid” klinken alsof ze eenduidige begrippen zijn. Maar mentale klachten zijn nooit louter een reactie op externe druk. Ze ontstaan ook uit innerlijke conflicten, relationele dynamiek, identiteitsvragen en existentiële leegte.

Die verschuiving brengt ons rechtstreeks bij de positie van de psychiatrie. De maatschappij verwacht dat zij de mentale malaise opvangt, duidt en behandelt. Maar de psychiatrie beschikt simpelweg niet over de taal of de kaders om culturele of existentiële oorzaken van lijden te beschrijven. Ze werkt met stoornissen, classificaties en behandelprotocollen – noodzakelijk in de medische context, maar ontoereikend voor een maatschappelijk probleem dat zich uitstrekt voorbij individuele brein en geest. Het gevolg is een driedubbele spanning.

Ten eerste kent de psychiatrie een voortdurende identiteitscrisis. Wat is psychisch lijden precies? Waar ligt de grens tussen normaal ongemak en stoornis? Hoe ver reikt de verantwoordelijkheid van de arts wanneer het lijden voortkomt uit maatschappelijke versnelling of verlies van betekenis? De huidige malaise past niet in het klassieke biopsy-

chosociale model. De psychiater herkent het lijden, maar heeft niet het instrumentarium om het te duiden. Ten tweede leidt dit tot medicalisering. Uitputting wordt depressie, vervreemding wordt angst, overprikkeling wordt ADHD. Niet omdat artsen diagnoses willen plakken, maar omdat er geen andere taal beschikbaar is. Burgers krijgen slechts toegang tot zorg wanneer hun lijden in medische termen wordt geformuleerd. Het gevolg is een paradoxale beweging: hoe meer we proberen maatschappelijke problemen te individualiseren en te medicaliseren, hoe verder we af drijven van een adequate diagnose van de samenleving. Ten derde ontstaan wachtlijsten die niet het gevolg zijn van een tekort aan zorgprofessionals. Nederland heeft, vergeleken met andere hogelinkomenlanden, een uitzonderlijk uitgebreid GGZ-systeem. Met gemiddeld zo’n 250 professionals per 100.000 inwoners scoort Nederland veel hoger dan vergelijkbare rijkere landen. Toch wachten jaarlijks tienduizenden mensen maanden tot zelfs jaren op hulp. Niet omdat er te weinig behandelaars zijn, maar omdat het zorgsysteem is ingericht op stoornissen en protocollen – niet op maatschappelijk of existentiële lijden.

Het zorgsysteem is ingericht op stoornissen en protocollen – niet op maatschappelijk of existentiële lijden

Daarmee ontstaat naast een kwantitatieve, ook een kwalitatieve mismatch: de vraag is maatschappelijk, het aanbod medisch. Burgers ervaren de zorg als ontoegankelijk en vervreemdend; professionals verliezen hun werkplezier omdat de oorsprong van het lijden buiten de behandelkamer ligt. Het rapport signaleert terecht dat versnelling, prestatiedruk en overprikkeling een collectief probleem vormen. Maar het blijft steken in een moreel appel: trap op de rem, verlangzaam, verbind. Dat klinkt sympathiek, maar verklaart niets. Mensen versnellen niet omdat ze vergeten zijn dat ze kunnen vertragen, maar omdat onze samenleving hen structureel daartoe aanzet: economisch, technologisch, cultureel. Versnelling is geen keuze, maar een systeemconditie. Daarom schuren de aanbevelingen van het rapport. Het pleidooi voor vertraging blijft therapeutisch, terwijl het probleem politiek, economisch en cultureel is. De vraag waarom we niet op de rem trappen – zelfs wanneer we weten dat het zou helpen – wordt niet gesteld. Opmerkelijk genoeg is deze situatie niet

nieuw. Rond 1900, in de eerste golf van industriële modernisering, verscheen een diagnose die de zenuwen van hele generaties samenvatte: neurasthenie (‘zenuwzwakte’). George Beard beschreef een uitputting die werd veroorzaakt door te veel prikkels, te veel snelheid, te weinig houvast. De symptomen – vermoeidheid, slapeloosheid, verlies van concentratie, sombere stemming – zijn bijna identiek aan de klachten die we nu „stress” of „burn-out” noemen. Net als vandaag kampte men toen met lijden dat niet paste binnen de medische kaders. Neurasthenie was geen echte diagnose, maar een cultuurdiagnose avant la lettre. De geneeskunde kon het fenomeen niet vatten, omdat het voortkwam uit maatschappelijke veranderingen, niet uit individuele defecten.

In dezelfde periode ontstond echter een nieuw domein dat wel probeerde de relatie tussen samenleving en psyche te begrijpen: de psychoanalyse. Freud las het lijden van het individu altijd tegen de achtergrond van de cultuur. Zijn denken was doordrenkt van moderniteitskritiek: vervreemding, repressie, prestatiedruk, betekenisverlies. Het psychodynamische denken bood geen snelle oplossingen, maar wel een taal. Een taal die cultuur en psyche integreerde. Een taal die het individu niet losmaakte van zijn wereld, maar er middenin plaatste. Die taal missen we nu.

Op de rem! is een belangrijk rapport omdat het erkent dat het mentale niet uitsluitend individueel is. Maar het blijft vastzitten in de overtuiging dat het probleem kan worden beschreven – en misschien opgelost – met meer beleid, meer verbinding en meer vertraging. Toch wijst alles erop dat het probleem dieper zit. We missen een discipline – of op zijn minst een gedeelde taal – die culturele, maatschappelijke en existentiële dimensies van lijden kan verbinden met de individuele ervaring. Een taal die niet vertrekt vanuit stoornissen, maar vanuit het menselijke bestaan. Een taal die niet alleen registreert dat we versnellen, maar begrijpt waarom we niet anders kunnen.

Zonder zo’n taal blijven burgers verdwalen in een systeem dat hun lijden niet herkent, blijven professionals zoeken naar oplossingen die buiten hun mandaat liggen, en blijven rapporten pleiten voor vertraging terwijl ze zelf gevangen zitten in dezelfde versnellingslogica. Wie echt op de rem wil trappen, moet eerst begrijpen waarom we voortdurend gas geven.

Damiaan Denys is filosoof en psychiater.

Er is geen mentalegezonderheids crisis onder jongeren

Rondom de psychische gezondheid van jongeren hangt een crisissfeer, maar volgens *Levi van Dam* en *Jim van Os* ligt het genuanceerder. Jongeren kunnen beter praten over hun klachten – en dat is winst.

Crisis, epidemie, noodtoestand – het zijn woorden die we regelmatig horen als het gaat over de mentale gezondheid van jongeren. Jongeren zouden sneeuwwolkjes zijn, die bij de minste of geringste tegenslag uit het veld zijn geslagen. Ze worden opgejaagd door prestatiedruk en ervaren chronische stress. Ze zijn verslaafd aan sociale media en gaan gebukt onder zorgen over het klimaat, oorlog en huisvesting. Sommige collega-wetenschappers leggen de hele generatie de diagnose angststoornis op.

En toch behoeft het beeld dat de mentale gezondheid van jongeren de afgelopen jaren is ingestort nuancering. Groot-schalige studies waarin wordt gekeken hoe vaak psychische stoornissen voorkomen, laten zien dat het percentage jongeren met zo’n stoornis de afgelopen dertig jaar wereldwijd nauwelijks is toegenomen – sommige studies tonen zelfs een lichte daling tot aan de coronapandemie.

Het aantal jongeren dat naar eigen zeggen ‘niet goed in hun vel zit’, is wel sterk gestegen. We hebben het dan over zelfrapportages: vragenlijsten over hoe jongeren zich voelen. Zulke instrumenten meten niet of iemand een stoornis heeft, maar hoe iemand zijn eigen welzijn beleeft. Die instrumenten meten vooral hoe goed je signalen van stress en angstige gevoelens bij jezelf herkent en of je je wel eens somber voelt. Dat deze mentale klachten iets anders zijn dan een psychiatrische stoornis, is cruciaal en wordt vaak over het hoofd gezien.

De toename in zelfgerapporteerde klachten zegt dus misschien niet dat jongeren mentaal vastlopen, maar dat ze betere woorden hebben gevonden voor hun gevoelens. Dat is geen zwaktebod, maar een teken van bewustzijn. Jongeren weten eerder wat er speelt en durven het te benoemen. Dat is winst.

Het zou dan ook kunnen dat we getuige zijn van een culturele paradigmaverschuiving. Waar eerdere generaties hun angsten en somberheid verborgen, spreken jongeren daar nu openlijk over. En de toename van psychische stoornissen tijdens de coronapandemie betrof vooral depressie en angst: een adequate respons op een spannende tijd?

De nieuwe openheid kan overkomen als een toename van mentale ziektes, maar het kan ook gaan om een toename van expressie. Jongeren slaan geen alarm uit paniek, maar uit bewustzijn. Ze weten dat mentale gezondheid erbij hoort, net als lichamelijke gezondheid. Dat is geen crisis; dat is emancipatie.

Die emancipatie sluit aan bij data over de ontwikkeling van jongeren in bredere zin, die eerder suggereren dat er sprake is van vooruitgang dan verval. Het aantal schooluitvallers is in Nederland sinds

2010 gedaald. De jeugdwerkloosheid neemt af. Er is al jaren een dalende lijn in jeugdcriminaliteit. En ook ernstige jeugd-trauma’s – van huiselijk geweld tot seksueel misbruik – komen volgens Amerikaanse en Europese cijfers minder vaak voor dan twintig jaar geleden.

Dat zijn geen kleine verbeteringen. Ze wijzen erop dat jongeren, ondanks de vele uitdagingen, opgroeien in een samenleving die veiliger, inclusiever en kansrijker is dan voorheen. Natuurlijk is er nog ongelijkheid, armoede en prestatiedruk, maar het totaalbeeld is genuanceerder dan het huidige crisisnarratief doet vermoeden.

Niettemin kregen nooit eerder zoveel jongeren professionele psychische hulp als nu. In 2000 ging het in Nederland om 1 op de 27 kinderen, vandaag de dag gaat het om 1 op de 7 kinderen. In Engeland krijgt inmiddels één op de vier jongeren een vorm van jeugdhulp. Als we niet op-

passen, gaan we in Nederland ook die kant op. Dat kunnen we niet aan: de jeugdhulpkosten zijn sinds 2015 met 50 procent gestegen en het personeelstekort is schrijnend.

Ondanks die grote toename in psychologische behandelingen, zien we geen daling van het aantal kinderen en jongeren dat zegt psychische klachten te hebben. Hoe kan dat?

Een verklaring is dat meer zorg ook meer bewustzijn creëert. Hoe beter we leren praten over mentale gezondheid, hoe meer mensen zich herkennen in klachten die worden besproken. Dat is op zichzelf geen probleem, zolang we niet elk menselijk verdriet als ziekte labelen. We moeten dan ook af van de tweedeling tussen ‘ziek’ en ‘gezd’. Mentale gezondheid is geen aan-uitknop, het is een schommel waarop je balanceert. Iedereen kent periodes van stress, verlies of onzekerheid. De vraag is niet of je problemen zult tegenkomen, maar hoe je ermee omgaat wanneer dat gebeurt.

In plaats van uitsluitend te focussen op stoornissen, kunnen we beter onderzoeken wat jongeren mentaal veerkrachtig maakt. Welke sociale, emotionele, existentiële en maatschappelijke factoren houden hen overeind? Hoe dragen familie, school, gemeenschap en betekenisgeving bij aan hun herstelkracht? In die zin zijn jongeren vandaag misschien niet zieker, maar juist beter verbonden – met hun gevoelens, hun vrienden en met een taal om over innerlijke ervaringen te spreken.

Dit betekent niet dat we achterover kunnen leunen. Mentale klachten bij jongeren bestaan, en de nood is voor velen reëel. Maar de vraag is welke behoefte zij verwoorden. Behandeling bij een therapeut? Of erkenning van de klachten die ze ervaren? Soms kunnen de woorden die jongeren gebruiken, verwarrend zijn. Het is net als bij pubers die elkaar verwijten ‘autistisch’ te zijn, als ze – eindelijk – hun kamer netjes opruimen. De psychiatrische labels hebben ze via TikTok hun dagelijks leven ingeswiped. Kortom: begrijpen wat jongeren bedoelen, vraagt om stilstaan en doorvragen.

Levi van Dam is hoogleraar Veerkrachtig Opgroeien aan de Universiteit van Amsterdam.

Jim van Os is hoogleraar Psychiatrie aan het UMC Utrecht en King’s College in Londen.

Commentaar

ONDERWIJS

Technici zijn hard nodig, ook van buiten Nederland

Nederland lijdt aan een groot tekort aan technici. Van automonteurs tot software-developers. En dat tekort zal voorlopig alleen maar groeien, blijkt uit cijfers van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Het aantal studenten dat vorig jaar aan een technische HBO-opleiding begon is met 7,5 procent gedaald ten opzichte van 2023. Het aantal havisten en vwo'ers dat überhaupt aan een technische opleiding begint, daalt al negen jaar licht maar gestaag, schrijft Duo.

Het tekort aan technici en IT'ers is de reden waarom werkgevers grote aantallen expats aantrekken én daarvoor de middelen krijgen, bijvoorbeeld via de expatregeling die een fors fiscaal voordeel biedt aan buitenlands personeel met een bovenmodaal inkomen. Die kennisswerkers, het zijn er een paar honderdduizend, zijn onmisbaar voor IT- en adviesbedrijven en banken. Tegelijk leggen expats in sommige steden forse druk op de al overspannen huizenmarkt, de kinderopvang en het onderwijs.

Studeren doen Nederlandse jongeren massaal – in 2023 had 36 procent van de volwassenen een HBO- of universitaire opleiding afgemaakt. Vrouwen (37 procent) nog iets meer dan mannen (35 procent). Maar in de techniek liggen de verhoudingen heel anders: van de meisjes met een havo- of vwo-diploma gaat slechts 20 procent een technische opleiding doen, van de jongens 41 procent. Studies zoals ge-

Technische studies worden nog altijd bevolkt door hoofdzakelijk jongens

neeskunde zijn de afgelopen decennia wel fors gefeminiseerd – 70 procent is vrouw – maar technische studies worden nog altijd bevolkt door hoofdzakelijk jongens.

Kies exact' en 'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid' waren eind jaren tachtig grote overheids campagnes die jonge meisjes moesten stimuleren een bètapakket te kiezen. Zo zouden ze betere kansen hebben op de arbeidsmarkt en minder afhankelijk zijn van een man. Die campagnes hebben op de lange termijn te weinig vrucht afgeworpen. Inmiddels kun je stellen dat niet alleen de vrouw zelf voordeel zou hebben bij een betere positie op de arbeidsmarkt maar dat de economie als geheel zou profiteren van meer vrouwelijke technici.

Een sterke techsector is essentieel om de welvaart op peil te houden, zei ook de directeur van het kenniscentrum Platform Talent voor Technologie maandag in NRC. „Vrijwel alle beroepen worden technisch en digitaal”. Tegelijk kiezen veel jongeren „die graag centjes willen verdienen”, tot zijn verdriet, „voor economie en accountancy en denken ze dat er met techniek niks te halen valt. Maar dat is niet waar als je kijkt naar de startsalariissen. Alleen weten zij dat niet”.

Daarnaast zijn de demografische trends onontkoombaar: er zijn te weinig technici én in de toekomst überhaupt te weinig jongeren. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) signaleerde dinsdag dat niet alleen in Nederland, heel Europa en de VS maar ook in veel Aziatische en Zuid-Amerikaanse landen steeds minder kinderen worden geboren. Alleen Afrika en delen van Azië verwachten nog forse bevolkingsgroei – en Nederland doet er goed aan handels- en arbeidsmigratiebanden aan te halen met die landen, vindt de WRR.

W elk kabinet er ook komt, een degelijk plan voor de arbeidsmarkt van de toekomst en de instroom van migranten die de gaten zullen moeten vullen, is van groot belang. En een nieuwe campagne 'Kies exact als je lekker wilt verdienen', zou ook geen kwaad kunnen.

Internationaal Strafhof in Den Haag. FOTO GETTY IMAGES

Gaza laat zien: het internationaal recht heeft betere verhalen nodig

Het internationaal recht zoals we het nu kennen, komt voort uit koloniale West-Europese machtsstrijden, expansie en verovering, stelt *Lucy Gaynor*. Dus wat zijn de 'fundamenten' die afgebroken worden?

Het internationaal recht is in volle beweging, het is springlevend. Wie zegt dat dat niet zo is, vertelt niet het volledige verhaal. Kijk naar het Internationaal Strafhof (ICC) in Den Haag. Dat hield in september een historische zitting in de zaak tegen de Oegandees Joseph Kony. De rebellenleider wordt verdacht van onmenselijke misdrijven gepleegd door zijn Lord's Resistance Army. Nog geen maand geleden verklaarde het ICC oud-militieleider Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman schuldig aan oorlogsmisdaden en misdrijven tegen de menselijkheid in Darfur. Binnenkort verschijnt de gewezen Filipijnse president Rodrigo Roa Duterte voor het Strafhof. Even verderop in Den Haag heeft het

Toon zowel de successen als de mislukkingen van het internationaal recht

Internationaal Gerechtshof onlangs een langverwacht advies uitbrengen over de Israëlische 'verplichtingen' met betrekking tot de 'bezette Palestijnse gebieden'. In de tussentijd richtte de VN-Mensenrechtenraad in Genève nog een speciaal 'accountability mechanism' op om internationale misdrijven in Afghanistan te onderzoeken. Het internationaal recht is overal.

Is dit hetzelfde 'internationale recht' dat blijkbaar begraven ligt op het kerkhof van Gaza? Ja. En nee. Het internationale recht is niet alleen maar goed, en ook niet alleen maar bloed en tranen. We moeten verhalen vertellen die zowel de successen als de mislukkingen van het internationaal recht begrijpelijk maken.

Op 6 oktober vroeg NRC zes experts: is het internationaal recht nog relevant 'na Gaza'? Is Gaza een kantelpunt waarna de toekomst van het internationaal recht on-

COLUMN
STINE JENSEN

Herinneringen aan Joost Zwagerman

Het was voor het eerst dat ik een biografie las over iemand die ik als mens een beetje kende en wiens oeuvre ik goed kende. Op 8 september 2015 pleegde Joost Zwagerman zelfmoord, 51 jaar oud. Nu is er de lijvige biografie *Zwaag*, geschreven door Maria Vlaar.

Ik ontmoette Joost in december 2000, toen ik in Maastricht aan een proefschrift werkte. Hij zou spreken bij Studium Generale. Zowel Maarten Doorman als Wiel Kusters had om hun moverende redenen bedankt voor de eer hem te interviewen. Of ik die taak op me wilde nemen? Dat wilde ik, en we spraken af dat ik in natura zou worden betaald: met het oeuvre van Joost Zwagerman. Dat was toen al omvangrijk. Zwagerman debuteerde op 23-jarige leeftijd met *Kroondomein* (1987); tegen de tijd dat ik hem interviewde waren er al vele tellen en relletjes geweest, onder meer rondom de representatie van zwarte vrouwen in zijn roman *De buitenvrouw* (1994) en over het kritische mediabeeld in *Chaos en Rumoer* (1997).

Ik was zenuwachtig – als derde keus mag je niet teleurstellen. Ik vroeg enkele collega's een vraag voor te bereiden, mocht ik haperen. Er kwamen zo'n twintig mensen, onder wie ikzelf, een vriendin en tien collega's. Wat ik me vooral herinner is dat we na afloop wat gingen drinken. Mijn vriendin uit Alkmaar mocht achter op de bagagedrager bij Joost. Wat ze deed, wilde hij weten. „Huisvrouw”, zei ze. „Dat is leuk”, zei Joost. „En ook dat je uit Alkmaar komt.” Ze voelde zich in het intellectuele gezelschap door hem gezien, en dat maakte haar nog wekenlang gelukkig. Het was een vrolijke avond, waarbij niemand versierd werd en er veel werd gelachen. Iedereen die een vraag had voorbereid, mocht die alsnog stellen in de kroeg.

Ik noem het versieren niet zo maar. In de biografie van Maria Vlaar wordt een beeld geschetst van een aan vrouwen verslingerde Joost die lijsten bijhield van de vrouwen die hij veroverde en de prostituties die hij bezocht. Er rijst een beeld op van een wilde tijd van jonge, vriele mannelijke schrijvers als popsterren op tournee, snuivend en altijd op jacht naar vrouwen. Vrouwelijke intellectuelen deden weinig ter zake, hun rol was die van aanbieder. Het was ook een tijd vol mannelijke competitie en vliegende afvangen ('literaire polemieken'). Alle dispuuten van Zwagerman – met onder meer Bas Heijne, Arjan Peters, A.F.Th. van der Heijden, Michaël Zeeman en Stephan Sanders – worden door Vlaar gedetailleerd uitgeserveerd.

overtreden. Het hangt ergens tussen ambitie en bruikbaarheid, moreel gebod en politieke noodzaak. In Gaza zien we hoe bruikbaarheid en politieke noodzaak het winnen van ambitie en moreel gebod. Als we beweren dat we op weg zijn naar een „primitievere wereld” waarin ieder uit eigenbelang handelt, dan negeren we de geschiedenis van de internationale orde die we zelf optuigden. In dat verhaal staat eigenbelang voorop.

Als we bij de vraag naar de toekomst van internationaal recht na Gaza de geschiedenis uit het oog verliezen, lopen we het risico te denken dat er vóór Gaza een pure, morele kern bestond. Maar dat is een juridische fantasie. Het is ook problematisch omdat het de mythe verspreidt dat internationaal recht een neutrale scheidsrechter is in plaats van een machtsinstrument.

Maar het internationaal recht is niet alleen een instrument. Het is ook vooral een specifieke taal – met eigen discourse, stijlfiguren, en emotie. Gaza maakt ons pijnlijk duidelijk dat verschillende groepen deze taal op verschillende manieren gebruiken. Sommigen gebruiken het om op te roepen tot rechtvaardigheid, bescherming en verantwoording. Anderen, zoals de Nederlandse regering, gebruiken het als excuus om niks te doen. En weer anderen, zoals de Israëlische en Amerikaanse regeringen, gebruiken het om internationale misdrijven goed te praten.

Deze verschillen zijn niet nieuw. Ik heb in rechtszalen gezeten waar juridische vertegenwoordigers van de Nederlandse staat zich opwierpen als pleitbezorgers voor het internationaal recht om de Syrische staat te beschuldigen van het martelen van haar eigen burgers. Maar dezelfde Nederlandse regering volgde de Verenigde Staten naar Afghanistan, terwijl de VS beschuldigd is van vergelijkbare martelingen in Abu Ghraib en Guantanamo Bay. De taal van internationaal recht heeft net zo'n getroebleerde en gepolitiseerde geschiedenis als de praktijk ervan.

Als de geschiedenis en het heden van het internationaal recht doordrenkt zijn van partijdigheid, politiek en selectiviteit, is er dan nog hoop voor de toekomst? De geschiedenis leert ons dat het internationaal recht consequent niet voldoet aan de roep om rechtvaardigheid – ondanks zijn grootsche aspiraties. Maar – zoals Sergey Vasiliev, als een van de zes experts, al zei – toch is het internationaal recht na het massaal geweld van de 20ste eeuw niet irrelevant geworden. De reacties op de genocide in Gaza wijzen niet op een plotselinge irrelevantie van het internationaal recht, maar leggen de hypocrisie bloot van de partijen die het gebruiken en misbruiken. Daar komt bij dat net als in Oeganda of Darfur het recht soms pas veel later – soms decennia – een relevant rol gaat spelen, bijvoorbeeld bij het ICC. Dat is ook het reële verhaal van het internationale recht.

Het is tijd om andere vragen te stellen, en betere verhalen te vertellen. Wat betekent het om te leven in een wereld waarin macht en rechtvaardigheid, ambitie en realiteit met elkaar in conflict zijn? We moeten heroverwegen of het internationaal recht een panacee is dat al onze problemen zal oplossen. We moeten vooral een eerlijker verhaal vertellen over de geschiedenis, de doelen en het gebruik van dit recht – om te zien waar het fout gaat en waar het wél werkt. Als we kunnen begrijpen hoe het internationaal recht zowel de acties die gericht zijn op rechtvaardigheid als de enorme tekortkomingen in Gaza kan omvatten, dan kunnen we misschien een betere weg vooruit vinden.

Lucy Gaynor promoveert aan de UvA op het onderwerp *Historical Narratives in International Criminal Trials*.

Internationaal recht hangt ergens tussen ambitie, moreel gebod en politieke noodzaak

De biografie is een ongemakkelijk leeservaring. Bijna té intiem zijn de plastische beschrijvingen van Joosts erotische leven, inclusief de narigheid die zijn overspel opleverde voor zijn huwelijk, wat vervolgens wordt besproken in de relatie therapie. Ongemakkelijk is ook dat de biografie steeds meer genoeg lijkt te krijgen van Zwagerman, en haar ergernis nauwelijks onder stoelen of banken kan steken. Het valt op als Vlaar plots iets aardigs zegt tussen neus en lippen door, bijvoorbeeld dat een stuk van Zwagerman grappig of hilarisch is. Al met al is het portret – *excusez le mot* – tamelijk dodelijk.

En ik? Ik kan niet anders dan me laten meevoeren en overtuigen door haar vlotte, zakelijke pen, haar feministische blik, en bewonderen dat het haar lukte een overweldigende hoeveelheid materiaal te verwerken in een originele vertelvorm.

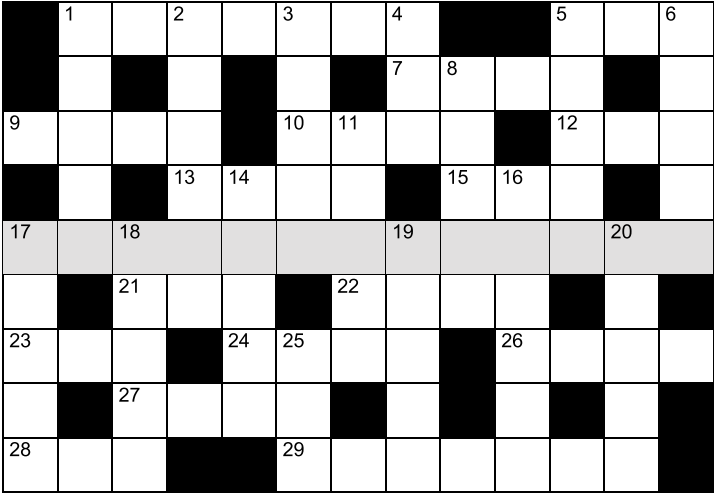
Bijna té intiem zijn de plastische beschrijvingen van Zwagermans erotische leven

Maar er is wel spanning tussen Vlaars kritische portret en mijn eigen vrolijke herinneringen aan de attente gespreks-partner die mijn vriendin voor vol aanzag en het ongeloflijke plezier dat ik beleefde aan het lezen en het duiden van zijn werk. Ik zou nog een oeuvrestuk schrijven en zijn essays bespreken voor deze krant. Het leidde altijd tot een stortvloed aan e-mails van Zwagerman, een gulzig teveel dat nu vermoedelijk als grensoverschrijdend zou worden getypeerd. Hij heeft een generatie lezers, onder wie ik, enthousiast gemaakt voor een type essayistiek dat toegewijd een schrijver of kunstenaar en diens werk op een voetstuk plaatst (het tegenovergestelde van wat Vlaar in haar biografie doet).

Ook was hij pleitbezorger van het postmodernisme, dat nu vooral als karikaturaal scheldwoord wordt gebruikt door conservatieve en christelijke denkers, vaak in één adem met 'woke'. Ik hield en houd juist veel van het postmodernisme, vanwege de speelsheid, het engagement en de filosofische reflecties op de relatie tussen fictie, taal en werkelijkheid.

Met weemoed denk ik terug aan de boekhandelaar die Joosts belofte nakam en een doos met vijftien Zwagermannen afleverde op de Faculteit der Letteren in Maastricht. De dag nádat het gesprek was geweest.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. '___ haalt Tokio in als grootste stad ter wereld' 5. Paard op je broodje 7. Past voor staten of mensen 9. Past voor pasta of climax 10. 'Glasen lift van 182 meter op strand bij ___ moet worden afgebroken na kritiek' 12. Past voor zo of dan 13. Past voor veld of groente 15. Sluwe Jungle Book-slang 21. Jasje 22. Er wordt van alles opgesomd, maar het gaat om het schilderij 23. Helemaal goed 24. Het personeel van Sinterklaas 26. Goede ___ maken 27. Claudia de ___ 28. Slagveldje 29. Herrie

Verticaal: 1. Geüniformeerd bestuur 2. Bevat veevoer dan wel de Messias 3. Uitvinder van de kubus 4. Past na glas of port 5. Ontnuchterende hit van Amy 6. Hoor je doorgaans niet vallen 8. Hengelt men naar op de socials 11. Hopvrouw 14. Bloeiende gemeente 16. Helers 17. Voorvechters 18. Oude naam van de stad Luxor 19. Stond vroeger Vondel op 20. Komen als groepen 25. Nummer 11 bij het CDA

Oplossing puzzel 27 november. Horizontaal: 1. LEEDS 4. BREMEN 9. ONT-BLOTEN 11. GASTE 14. RONALDO 15. HALAL 16. EED 20. AAM 21. ANIOS 23. BOOMSMA 26. ADAMO 27. BOLSONARO 28. KANSAS 29. TSAAR Verticaal: 1. LIGHT 2. DOTAN 3. SNELKASSA 4. BLOEI 5. RONDVAART 6. ÈTA 7. MELANIA 8. END 10. BREGMAN 12. AAH 13. SLABOON 17. SAMOS 18. INDO'S 19. GOM 22. SOIR 24. OBA 25. MLS In het midden: THANKSGIVING

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

HELPENDE HAND

Verdriet en humor gaan soms samen hand in hand. Een persoonlijke ervaring. Vader heeft dementie, zijn dochter staat hem bij. Zij zegt: „Pap, geef me een hand, dan help ik je overeind.” Waarop haar vader een hand geeft en zegt: „Hallo, ik ben Kees.”

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

Monique Guijt-Leenders

COLUMN FRITS ABRAHAMS

PSV is Ajax geworden

Wie had gedacht dat ik ooit gelukkig zou worden van PSV? Toch sprong ik woensdagavond in de tweede helft van Liverpool-PSV driemaal op uit mijn stoel alsof ik de geboorte van een vijfde kleinkind verwelkomde. Dit was voetbalmagie van de hoogste orde: de Engelse kampioen verslagen op eigen bodem met schitterende doelpunten.

PSV is Ajax geworden. Het zal me in Eindhoven niet in dank worden afgenomen, maar deze bijgedachte is onvermijdelijk. De triomf van PSV is vergelijkbaar met de 4-1 overwinning van het Ajax van Frenkie de Jong, Tadic en Ziyech in 2019 in de uitwedstrijd tegen Real Madrid. Jawel, Real was beter dan dit aan zichzelf twijfelende Liverpool, maar PSV strafte de fouten van zijn tegenstander met grote klasse af. De spectaculaire 6-2 overwinning eerder op Napoli bleek geen incident.

Mijn relatie met PSV, ik moet het ruiterlijk toegeven, heeft altijd iets stroefs gehad. Mijn schoonfamilie komt uit Eindhoven, mijn vrouw is zelfs opgegroeid in de schaduw van het PSV-stadion. In het achtertuinje van haar huis in de Johannastraat kon je het stadion op zondag horen zinderen en zuchten.

Mijn plagerig aanprijzen van Ajax was in die omgeving vloeken in de kerk. Ik deed dan ook niets liever, maar ik meende het ook: Cruïjff, Keizer, Swart waren mij dierbaarder dan de Van de Kerkhofjes en Willy van der Kuijlen. Het is allemaal lang geleden: bij PSV heb ik omstreeks 1970 zelfs nog Guus Hiddink zien spelen als uitstekende middenvelder; wij zijn van hetzelfde geboortjaar, 1946, maar daarmee houdt de overeenkomst op voetbalgebied helaas op.

Opa vertelt en vergelijkt verder. Ajax was brille, PSV ijver. Ajax was extravert, PSV introvert. Ajax was hoogmoed, PSV bescheidenheid. Deze contrasten, vooral

de laatste twee, werden belichaamd door PSV-keeper Jan van Beveren die voortdurend overhoop lag met de Amsterdamse kapsones, vooral die van Cruïjff. Volgens René van de Kerkhof heeft ons dat in het wereldkampioenschap van 1974 waaraan Van Beveren niet meedeed, de titel gekost.

En nu, vijftig jaar later? De rollen zijn volledig omgedraaid. PSV heerst in Nederland en speelt vaak met het bravoure dat we ons van Ajax herinneren. Nu wint PSV van Liverpool en verliest Ajax van Excelsior. PSV barst van talent en zelfvertrouwen, Ajax gelooft niet meer in zichzelf. De rot zit diep bij Ajax - gevolg van twee jaar wanbeleid aan de top, waar drie bestuurslagen elkaar tegenwerken. Ajax moet op zijn tellen passen. Ajax kan het Anderlecht van Nederland worden, een topclub in permanent verval, voorspelde een vriend en Ajax-kenner me.

De rollen zijn volledig omgedraaid: PSV heerst in Nederland

Ajax heeft verkeerde leiders aangesteld en een vermogen verspild. In de zomer van 2023 miste Ajax een cruciale afslag. Coach Peter Bosz overwoog naar Ajax terug te keren, maar Ajax-directeur Sven Mislintat wilde hem niet, althans, hij zei tegen Bosz dat hij de nieuwe spelers aantrok, niet de coach. Daarop koos Bosz voor PSV en kocht Mislintat voor ruim 100 miljoen een dozijn waardeloze spelers met wie de neergang begon.

De gevolgen tekenen zich ook in huize Abrahams dramatisch af. Ik kijk nog maar met één oog naar Ajax, het andere oog wil veel liever PSV in actie zien. De strijd tussen die twee ogen is nog niet beslist, maar ik geef PSV verreweg de beste kansen.

FOKKE & SUKKE ZITTEN IN DE SALES

RGVT

nrc puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

	9		6				3	
		7						5
	2	1					8	
8		5	3		4	7		
				6				
9	7	2						
						8		
				2	6			
		4						

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken. © Peter RitmeesterPZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

5	2	4	6	1	3	9	8	7
8	6	7	2	9	5	1	4	3
1	3	9	8	4	7	6	2	5
6	1	5	4	7	8	3	9	2
4	7	8	9	3	2	5	1	6
3	9	2	1	5	6	8	7	4
9	4	3	7	6	1	2	5	8
7	8	6	5	2	9	4	3	1
2	5	1	3	8	4	7	6	9

V O L V O

De volledig elektrische Volvo EX30

De compacte SUV met grootse impact

Ontdek meer

Altijd de beste willen zijn

DE BIOGRAFIE VAN
JOOST ZWAGERMAN

PAGINA C4-5

Cultuur

BOEKEN

cultuur&media

IN HET NIEUWS

ZAP

Ellie Lust in 'Scam alert: trap er niet in!' (RTL)
BEELD RTL

Slechtnieuwsgesprekken met Ellie Lust

Het was eigenlijk te mooi om waar te zijn. Maar is dat niet hoe de beste romances beginnen? En moet je soms niet een risico durven nemen voor de liefde? Ingmar vond van wel. Dus toen hij een vriendelijk appje kreeg van een beeldschone vrouw in Brazilië, besloot hij te reageren. En toen haar berichten steeds warmer van toon werden, stuurde hij hartjes en complimenten. En toen ze geld nodig had voor een cursus Engels en een vliegticket naar Nederland, wilde hij dat best betalen.

Bij wie dat geld precies is terechtgekomen, bleef in *Scam alert: trap er niet in!* (RTL) een raadsel. In ieder geval niet bij de vrouw met wie Ingmar contact dicht te hebben. Samen met een paar ethische hackers achterhaalde presentatrice en oud-politiegagent Ellie Lust dat de oplichter in kwestie gebruik had gemaakt van de foto's van andermands Instagram-account. Zo ging dat voortdurend in het nieuwe RTL-programma: Lust hoorde het verhaal aan van mensen die online in contact waren gekomen met iemand die ze mooie dingen had beloofd. Ware liefde, gunstige investeringen. Ze kwamen steeds bedrogen uit.

Ondanks haar permanent strenge gezichtsuitdrukking bleef Lust geduldig en begripvol wanneer ze slechtnieuwsgesprekken voerde met de gedupeerden. „Je wilt het ook geloven”, zei ze. „Je wilt je eigen droom niet uitte zien spatten, dus misschien geloven mensen dan toch een beetje tegen beter weten in.” Wie weet had Ingmar de waarschuwingssignalen best opgemerkt, maar hadden die gewoon niet opgewogen tegen de mooie bruine ogen op zijn scherm, en de hartjesemoji's voor het slapengaan, en de fantasie over romantische tripsjes naar Brazilië – tegen de kans, hoe klein die ook was, dat daar daadwerkelijk de liefde van zijn leven op hem wachtte. Als je daar maar graag genoeg in wilt geloven, dan naai je van al die rode vlaggen een fijne kussensloop om nog heel even op verder te dromen.

En zender verderop was in *Onderweg naar liefde* (KRO-NCRV) te zien hoe het Milou wel erg moeilijk werd gemaakt om door te blijven dromen. Of überhaupt om te slapen. Een paar dagen lang was de 31-jarige human design coach (ik wou maar dat ik kon uitleggen wat dat inhoudt, het heeft geloof ik iets te maken met een energetische blauwdruk en de stand van de planeten) de enige liefdeskandidaat geweest die meereisde in het busje van *vanlifer* Henno (37). De oplettende kijker weet inmiddels dat Henno een voorliefde heeft voor zowel mantra's als tantra, het liefst witte bloesjes draagt en het fantastisch vindt om zich te focussen op zijn root chakra. Milou weet dat ook en ziet in Henno een geschikte man om cacaoceremonies mee uit te voeren.

Maar sinds kort heeft ze concurrentie van life- en businesscoach Aukje (39), en drie personen in één busje is toch net te veel. In de aflevering van woensdagavond werd Milou dan ook chagrijnig wakker na een vrijwel slapeloze nacht.

Ook niet bevorderlijk voor het humeur was dat Henno op die wonderige ochtend vastberaden bleek om allebei zijn dames mee te nemen op een boottocht, hoewel Aukje al had gewaarschuwd dat ze last had van zeeziekte en Milou vervolgens had aangegeven dat ze leed aan een braakfobie. Ze gingen toch. De hele reis bleef Henno naast Aukje zitten. Die had namelijk een mannelijke energie nodig om te aarden, en aarden op het water, zo wist Henno, is sowieso erg lastig. Dan kon hij zijn energie dus het best even bij haar houden. Milou ijsbeerde intussen in haar eentje heen en weer over het schip, tussen de brakende mensen door. Nee, de sterren stonden niet gunstig.

Maar later op de dag had ze toch nog geluk: omdat Aukje naast zeeziekte ook last had van een klein beetje claustrofobie, trok zij grens bij het tweede boottochtje dat Henno op de planning had staan, ditmaal naar een grot. Zo had Milou toch nog even de onverdeelde aandacht van haar mantraman. Lang duurde het niet. Maar voor Milou was het net lang genoeg om de fantasie levend te houden. Ze wilde het zo graag.

Amber Wizintrier

REPORTAGE **THEATER OVER STRAATINTIMIDATIE**

‘Wat ben jij een lekker ding, zal ik even met je meelopen?’

In de theatrale ervaring *Psst, hé schatje* ervaren bezoekers hoe het is om te worden geconfronteerd met straatintimidatie.

Leontine van der Elst

LEIDEN

Op de Beestenmarkt in Leiden staat een grote, witte tent die doet denken aan een festivalpaviljoen. Maar binnen opent een andere wereld. Daar krijg je een koptelefoon waarop een vrouwenstem het tempo instrueert: kleine passen, geen haast. De omgeving lijkt stil, maar dat blijkt schijn. Acteurs staan klaar om situaties op te roepen die voor veel vrouwen oncomfortabel vertrouwd zijn.

De route is opgebouwd met smalle paden, gemarkeerd door dunne doeken. Het oogt veilig, gecontroleerd, maar voelt onrustig. Bij de eerste bocht verschijnt er al een silhouet: „Wat ben jij een lekker ding zeg, zal ik even met jou meelopen?” Het stemgeluid is hard, de toon familiair op een dreigende manier. Het trage looptempo dat wordt opgelegd maakt versnellen onmogelijk. Het lichaam wil vooruit, maar de installatie dwingt tot kalmte. De spanning ontstaat precies in die fractie.

Volgens onderzoek van het CBS uit

2021 gaf ongeveer 66,8 procent van de vrouwen tussen de 12 en 25 jaar aan in 2020/2021 ten minste één keer slachtoffer te zijn geweest van straatintimidatie. Bij mannen was dat circa 33,4 procent. Van de getroffen jonge vrouwen negeerde het merendeel de intimidatie (64,2 procent). Uit CBS-data uit 2023 blijkt dat bijna de helft van de vrouwen tussen de 15 en 25 bewust hun gedrag aanpassen. Sommigen passen routes, tijdstippen of kleding aan.

Cijfers invoelbaar maken

We wilden dat voelbaar maken”, zegt bedenker Lous van Noordwijk. „Niet in cijfers, maar in het lichaam.” In de theatrale ervaring *Psst, hé schatje* loopt de bezoeker door een installatie waarin acteurs je laten ervaren hoe het is om slachtoffer te zijn van straatintimidatie. Een 28-jarige mannelijke bezoeker beschrijft de spanning: „Het voelde heel echt. Vooral die eerste man kwam zo agressief dichtbij. Mijn handen jeukten.”

Verderop in de route staat een bankje. Wie plaatsneemt krijgt te maken met een acteur die net iets te dichtbij komt zitten. Geen aanraking, maar wel warmte, adem, aanwezigheid. Hij fluistert niets; hij ruikt. Het is een stilte die dreigt omdat zij niet te duiden is.

Voor Van Noordwijk, die het project baseerde op eigen ervaringen, is juist dat voortdurende scannen de kern van straatintimidatie. „Veel er-

varingen draaien niet om geweld, maar om hyperalertheid. De vraag: ben ik hier veilig? Wat doe ik als iemand me volgt? Hoe kom ik hier weg? Dat is een mentale belasting die vaak onderschat wordt.”

Psst, hé schatje wil die belasting zichtbaar en voelbaar maken. „Het project maakt gebruik van herkenning en gedeelde ervaringen. We blijven dit doen tot het niet meer nodig is”, vertelt Van Noordwijk.

De laatste scène speelt zich af in een kleine kamer met twee grote spiegels. Bezoekers moeten daar stilstaan. Juist in dat stilstaan kript de spanning onder de huid: de eigen reflectie wordt continu afgewisseld met lege hoeken waaruit acteurs elk moment kunnen verschijnen. Elke beweging in de spiegels, elk geluidje, activeert het instinct om te anticiperen. Het voortdurend afwegen waar iemand vandaan kan komen, maakt deze scène misschien wel het meest ontregelend.

Een 41-jarige vrouw raakt zichtbaar geëmotioneerd: „Het was heel confronterend. Mijn lichaam schoot meteen in de stress; die spanning, dat bang zijn – het kwam allemaal terug van vroeger. Ik heb het helaas op vrij jonge leeftijd zelf echt ervaren. De acteurs komen hier zó dichtbij. Deze ervaring laat echt zien hoe verlamrend het is.”

Wat te doen als omstander?

Na de spiegelkamer worden bezoekers opgevangen in een huiskamerachtige ruimte door medewerkers van Fairspace, een organisatie die zich inzet voor het creëren van veilige openbare ruimtes voor iedereen. Fieke Wouters vraagt hoe het gaat en legt de 5D-methode uit, een praktische strategie voor omstanders die willen handelen: *Direct, Delegate, Distract, Delay, Document*. Deze door omstandertainingsorganisatie Green Dot ontwikkelde 5D-methode biedt een handvat van vijf acties die omstanders kunnen ondernemen wanneer iemand wordt lastiggevallen. Afhankelijk van de situatie is het verstandig de dader direct aan te spreken op zijn gedrag, een derde partij erbij te betrekken, de dader af te leiden, het slachtoffer bij te staan als ingrijpen niet meteen werkt of de situatie vast te leggen via video of foto.

Door als omstander in te grijpen, verminder je het trauma van het slachtoffer en draag je bij aan het verminderen van de lastigvalcultuur. *Psst, hé schatje* wil zo niet alleen bewustzijn creëren, maar ook handelingsperspectief bieden.

Buiten, na afloop, versnelt de pas vanzelf. Alsof het eigen tempo moet worden teruggewonnen. De fluisering „Hé, schatje” echoot nog na. En dat is wat deze theaterbeleving zo confronterend maakt: het laat je ervaren hoe weinig er nodig is om je vrijheid te laten kantelen. Eén fluistering. Eén trage voetstap. Eén seconde waarin je niet zelf kiest hoe je beweegt.

Psst, hé schatje was t/m 27/11 te zien in Leiden. Volgend jaar op verschillende locaties in Nederland. Info: heschatje.nl

Het Zondagochtend Concert haalde dit jaar een gemiddelde zaalbezetting van 90 procent. FOTO EDUARDUS LEE

Waarom bezuinigt de NPO juist op de best beluisterde omroepserie?

ZES VRAGEN OVER **BEZUINIGINGEN BIJ DE NPO** Één van de aangekondigde NPO-bezuinigingen raakt het Zondagochtend Concert. Waarom moet juist die verdwijnen? En wat betekent dat voor de omroepensembles?

Rahul Gandolahage

AMSTERDAM

AVROTROS en BNNVARA maakten deze week bekend welke programma's ze wegbezuinigen om binnen het flink verkleinde mediabudget te kunnen blijven. Een van de programma's die per 2027 moet verdwijnen is het populaire wekelijkse Zondagochtend Concert van de AVROTROS op radiozender NPO Klassiek, live vanuit Het Concertgebouw in Amsterdam. Zes vragen:

1 | Hoe populair is het Zondagochtend Concert?

Populair. Dat heeft deels te maken met het tijdstip: zondagochtend is voor veel mensen een prettig radio-luistermoment. Het Zondagochtend Concert wordt beter beluisterd dan de twee andere omroepseries: het AVROTROS Vrijdagconcert in Tivoli-Vredenburg (profiel: spannend, avontuurlijk) en de NTR ZaterdagMatinee (profiel: nieuw of onbekend, specialistischer) in Het Concertgebouw. Volgens cijfers van het Nationaal Media Onderzoek luisterden er dit jaar gemiddeld steeds 27 duizend mensen naar een Zondagochtend Concert, tegenover 7,5 duizend naar een Vrijdagavondconcert.

Ook de zaalbezetting van het Zondagochtend Concert is goed. Volgens Het Concertgebouw zit de zaal (ca. 2000 stoelen) gemiddeld voor 85 procent vol. Dit jaar is dat zelfs meer dan 90 procent.

3 | Hoe duur is het Zondagochtend Concert?

De musici van het Radio Filharmoni-

TROS Vrijdagconcert vanuit Tivoli-Vredenburg in Utrecht. De rest van de serie vult Het Concertgebouw in met gastensembles, vaak buitenlandse B- en C-orkesten. Komend halfjaar zijn dat bijvoorbeeld de Stuttgarter Philharmoniker en de Orquesta Sinfónica de Castilla y León; orkesten die je in de andere programmeringen van het Concertgebouw niet snel zou horen, maar die prima uit de voeten kunnen met het *easy listening* zondagochtendrepertoire.

2 | Wat is het Zondagochtend Concert?

Populair. Dat heeft deels te maken met het tijdstip: zondagochtend is voor veel mensen een prettig radio-luistermoment. Het Zondagochtend Concert wordt beter beluisterd dan de twee andere omroepseries: het AVROTROS Vrijdagconcert in Tivoli-Vredenburg (profiel: spannend, avontuurlijk) en de NTR ZaterdagMatinee (profiel: nieuw of onbekend, specialistischer) in Het Concertgebouw. Volgens cijfers van het Nationaal Media Onderzoek luisterden er dit jaar gemiddeld steeds 27 duizend mensen naar een Zondagochtend Concert, tegenover 7,5 duizend naar een Vrijdagavondconcert.

Ook de zaalbezetting van het Zondagochtend Concert is goed. Volgens Het Concertgebouw zit de zaal (ca. 2000 stoelen) gemiddeld voor 85 procent vol. Dit jaar is dat zelfs meer dan 90 procent.

4 | Waarom dan toch wegbezuinigen?

De AVROTROS nam dit besluit niet (alleen). Het is de NPO die de regie heeft genomen bij het besluiten wel-

ke programma's moeten verdwijnen, „zoals onze taak is als bestuursorgaan van het omroepbestel”, zegt Jurre Bosman, directeur audio en video bij de NPO.

5 | Wat betekent dit voor de omroepensembles?

Het Zondagochtend Concert is één van de drie vaste speelplekken van het Radio Filharmonisch Orkest en het Groot Omroepkoor. „Dat stopzetten is een harde klap voor ons”, zegt Simone Meijer, directeur van de Stichting Omroep Muziek (SOM), de paraplu boven de twee omroepensembles. „We bereiken in het Zondagochtend Concert tienduizenden luisteraars die anders niet, of niet meer, naar het Concertgebouw kunnen komen. Ik begrijp de bezuinigingsopgave, maar dit besluit raakt precies dat deel van het aanbod waarin de publieke omroep het verschil maakt. En dat is heel jammer.”

Toch denkt Meijer niet dat de omroepensembles met het Zondagochtend Concert een stuk afzetmarkt verliezen. „We blijven aanwezig op radio, televisie en online. Dit opent ook kansen om nieuwe vormen en plekken te vinden voor klassieke muziek.”

Het Radio Filharmonisch Orkest en het Groot Omroepkoor vallen als

enig gesubsidieerd koor en orkest niet onder de culturele Basisinfrastructuur (BIS), maar onder de mediabegroting. NPO audio- en videodirecteur Jurre Bosman bevestigt dat de NPO de samenwerking met de omroepensembles koestert: „Ons mooie koor en orkest staan niet onder druk.”

6 | Wat gaat er nu klinken op zondagochtend?

Wat je dan vanaf 2027 op zondagochtend hoort op NPO Klassiek is volgens NPO audio- en videodirecteur Bosman nog niet bekend: „daar gaan we in de loop van het nieuwe jaar rustig voor zitten.” AVROTROS eindredacteur Jeroen van Dijk heeft al wel ideeën, maar moet de tekening van de nieuwe programmering afwachten. Daarbij kunnen ook andere omroepen een voorstel indienen. Uiteindelijk beslist de NPO welk idee het haalt.

Concertgebouwdirecteur Reinink wil in ieder geval door met een zondagochtendprogrammering in het Concertgebouw. „Het verlies van het Zondagochtend Concert op de radio is in eerste plaats een verlies voor Nederland. Dat er weer een live cultuurprogramma geschrapt wordt, zonder te weten wat ervoor in de plaats komt, vind ik een enorme verarming van de publieke omroep. Maar het is ook gewoon een serie die goed loopt. Wij zullen alles op alles zetten om de serie wel voort te zetten, ook al is het niet op de radio. Ik moet nog met de SOM in gesprek, maar wat mij betreft inclusief de omroepensembles.”

OHRA Fysio Meeneemservice

VerstAndig

Neem tot 9
fysiobehandelingen mee
naar het nieuwe jaar.

Bekijk de voorwaarden
op OHRA.nl

Ja, dat is OHRA

Meer informatie

MICHEL KRIELAARS

De vrouw die in 2000 al zag wat Poetin wilde

Nu Oekraïne door de Amerikaanse president Trump tot een verhulde capitulatie dreigt te worden gedwongen, vraag ik me af wat de wereld daarna te wachten staat. Mij maak je namelijk niet wijs dat president Poetin zich koest houdt. Eerder is het zo dat hij zijn legers straks hergroepeert en de wapenproductie nog verder opvoert om over een paar jaar een nieuwe oorlog te beginnen.

Ik word in dat vermoeden gesterkt door de Russische historica Irina Sjtsjerbakova (1949), een van de oprichters van de in 2021 door Poetin verboden mensenrechtenorganisatie Memorial. In haar onlangs verschenen *Der Schlüssel würde noch passen. Moskauer Erinnerungen* laat ze haar licht schijnen over de gewelddadige geschiedenis van haar land door terug te kijken op haar leven. Het Moskouse appartement waar ze opgroeide speelt daarbij een belangrijke rol.

Sjtsjerbakova komt uit een familie van intellectuelen en partifunctionarissen, die anders dan hun meeste vrienden aan de Stalinterreur ontkwamen. Afgestudeerd op Kurt Tucholsky werkte ze aanvankelijk als vertaler Duits en journalist, totdat ze in 1989, tijdens het bewind van de hervormingsgezinde partijleider Gorbatsjov, actief werd bij mensenrechtenorganisatie Memorial. Daar begon ze getuigenissen van slachtoffers van de Stalinterreur te verzamelen. Alleen al die verhalen maken haar boek zeer de moeite waard.

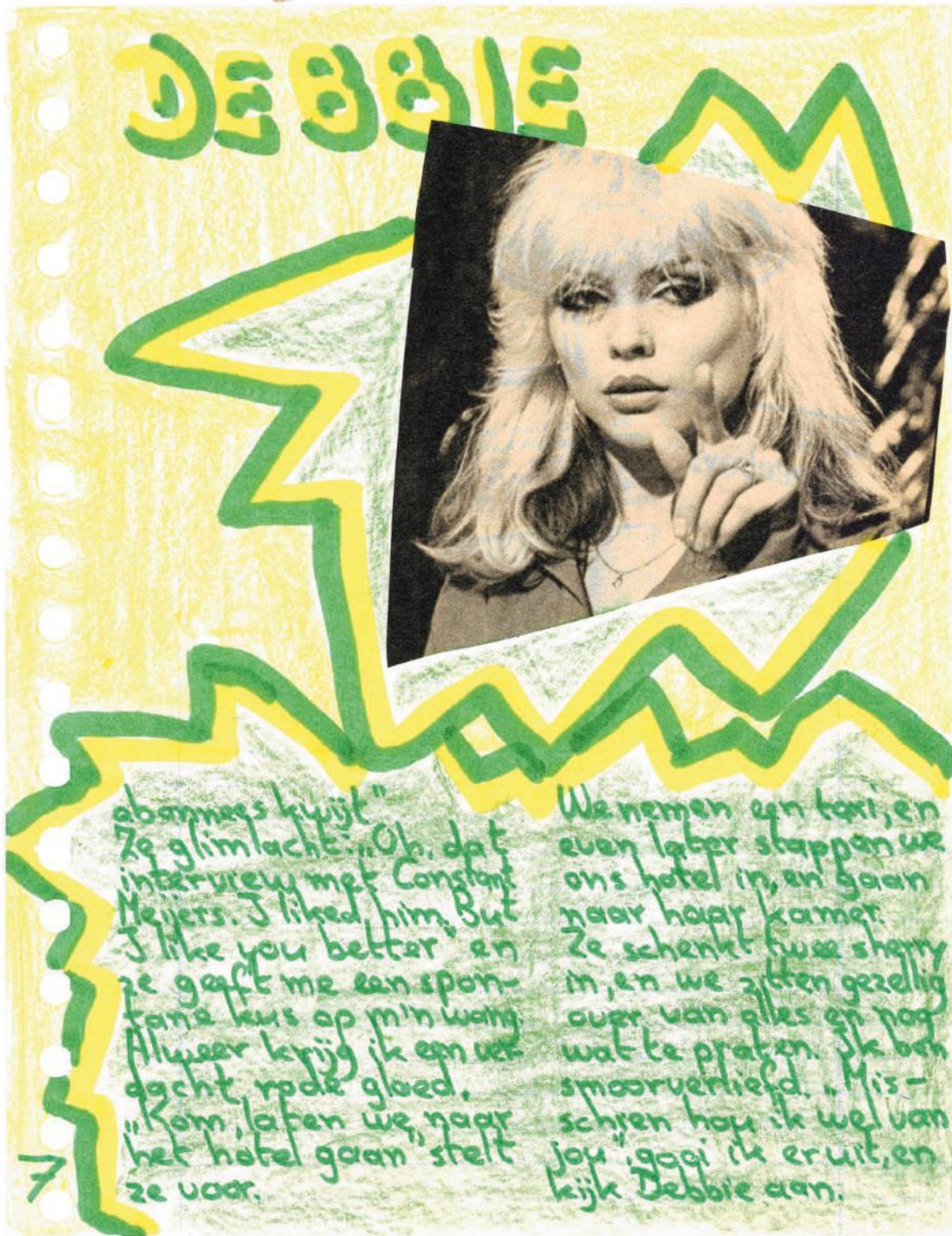
Terwijl zij een leven in luxe leidt, maakt hij carrière in Stalins terreurmachine

En van die getuigenissen is het door een Oekraïense collega opgetekende verhaal van de mooie en ijdele Agnessa. Het geeft een uniek beeld van het dagelijks leven van een hooggeplaatst lid van de Sovjet-élite in de jaren dertig. Agnessa flirt tijdens de Burgeroorlog van 1918-1921 met officieren van het Witte Leger, om na hun nederlaag te trouwen met een hoge officier van het Rode Leger. In 1925 veruult ze die voor 'de liefde van haar leven', Sergej Mironov. Terwijl zij een leven in luxe leidt, maakt hij carrière in de rangen van Stalins terreurmachine. Ze draagt de mooiste kleren, woont in riante villa's en reist met een privétrein door het land. Tegelijkertijd laat Mironov, een van de architecten van de Grote Terreur van 1937-'38, tienduizenden onschuldige mensen arresteren en executeren.

Als Mironov de stress van de geëiste arrestatiequota niet meer aankan, vreesst hij voor zijn eigen hachje. Tegen een neef beweert hij te willen stoppen, waarop deze hem aanraadt om dan maar zelfmoord te plegen, omdat hij tot over zijn ellenbogen in het bloed zit. Mironov zegt daarop: „Ik ben als Stalins hond en heb geen andere keuze.” Die ene zin laat zien dat Stalins hoogstpersoonlijk verantwoordelijk was voor de terreur, wat Poetins propaganda ontkent.

Sjtsjerbakova trekt de geschiedenis voortdurend door naar het heden. Zo verbaast ze zich erover dat de intelligentsia van af 2000 amper doorhad dat Poetin de democratie geleidelijk de nek omdraaide. Haar vrienden waren meer bezig met tropische vakanties dan met het feit dat op sleutelposities FSB'ers werden aangesteld.

Ook haalt ze de beroemde historicus Joeri Afanasjev aan, die Rusland in 2005 een agressief imperium noemde dat de sprong in de beschaving had gemist. Dat Stalin gerehabiliteerd kon worden, is dus geen wonder. Kort na Poetins invasie van Oekraïne in februari 2022 verliet Sjtsjerbakova Rusland. Later dat jaar kreeg ze met haar collega's van Memorial de Nobelprijs voor de Vrede.

Pagina uit de 'Zwagergids', die Joost Zwagerman in zijn jeugd maakte. PRIVÉARCHIEF JOOST ZWAGERMAN/LITERATUURMUSEUM

In Joost Zwagerman huisden vele mannen – die elkaar flink dwars konden zitten

BIOGRAFIE Maria Vlaar wordt in haar analytisch ijzersterke biografie van schrijver Joost Zwagerman niet gehinderd door overdreven ontzag. Ze pakt haar onderwerp bij de lurven. Zwagermans droevige einde wil ze niet zijn hele leven laten overschaduw. Lukt dat?

Door **Arjen Fortuin**

Komt dat zien, komt dat lezen! Begin 1975 verschijnt in Alkmaar een nieuw weekblad over populaire cultuur en aanverwante zaken. Zo wordt Ajaxvoetbal in de *Zwagergids*, zoals het periodiek heet, zijn geschreven in viltstiften met verschillende kleuren, de plaatjes zijn geknipt uit de Varagids. Mededeling aan de

Joost Zwagerman in 2006. FOTO VINCENT MENTZEL

lezer: „De Zwagergids wordt door één persoon gemaakt, en dat ben ik, Joost Zwagerman.”

De uitgever, auteur en advertentiewer-

ver – in dat laatste 'helaas' nog niet zo succesvol – is bij het verschijnen van het eerste nummer tien jaar oud. Op zich weinig bijzonders, zo'n enthousiaste jongen op de journalistieke knutseltour. Het uitzonderlijke van dit geval is dat hij het volhield: niet vier weken, niet vier maanden, maar vier jaar lang maakte Joost Zwagerman veertig Zwagergidsen per jaar.

Zo gleed de Zwagergids samen met de jonge Joost de puberteit in. Het Kerstnummer 1977 bevat een 'interview' met Deborah Harry van Blondie, waarbij het

Dichtersgroep **de Maximalen** in 1988. Joost Zwagerman met zonnebril. FOTO HARRY MEIJER/ANP

PRIVÉARCHIEF JOOST ZWAGERMAN/LITERATUURMUSEUM

samenzijn tussen de zangeres en de jonge journalist – die laatste gekleed in Donald Duck-pyjama – eindigt zoals in zijn stoutste dromen: „Het geil druipet over mijn hand.”

Veel van wat de latere schrijver, columnist en televisiepersoonlijkheid Joost Zwagerman zou gaan bepalen, is al in die Zwagergidsen te vinden, schrijft zijn biograaf Maria Vlaar in *Zwaag. De zeven levens van Joost Zwagerman* zoals de onderwerpen „televisie, beroemdheid, muziek, film, seks, politiek, plagiaat en humor”. Plus de ambitie en de discipline die nodig zijn om dóór te zetten en de durf om je pyjamafantasieën gewoon op te schrijven: „Zwagerman, denk ik bij mezelf, ga dit nou geen hard-porno vraaggesprek maken, hou het fatsoenlijk”, staat er in het begin van het Blondie-interview.

Het zijn de kwaliteiten die Joost Zwagerman vanaf halverwege de jaren tachtig een vliegende start in de Nederlandse letteren bezorgde. Hij was voorman van de Maximalen, jonge dichters die de aanval openden op het ingedutte establishment (en waarvan enkele andere leden een teeltje vis uitstortten boven het hoofd van criticus Michaël Zeeman). Hij debuteerde op zijn 22ste en werd een paar jaar later de chroniqueur van de hippe en cokebesnoven Amsterdamse kunstenaarsscène met zijn roman *Gimmick!*

Het brengt hem in de populaire talkshow *Sonja op Zondag*, waar de presentatrice dadelijk onthult dat de schrijver zelf niet bijzonder, zo'n enthousiaste jongen op de journalistieke knutseltour. Het uitzonderlijke van dit geval is dat hij het volhield: niet vier weken, niet vier maanden, maar vier jaar lang maakte Joost Zwagerman veertig Zwagergidsen per jaar.

Zo gleed de Zwagergids samen met de jonge Joost de puberteit in. Het Kerstnummer 1977 bevat een 'interview' met Deborah Harry van Blondie, waarbij het

haar inleiding tot de biografie schrijft Vlaar dat ze haar boek niet met de dood wilde laten eindigen: „De depressieve Joost is immers maar één van de Joosten, waar hij zelf van af wilde, en het zou verdrietig zijn als die het meest nabrandt op het netvlies van de lezer.” Het was voor haar een reden om het boek thematisch te structureren. *Zwaag* eindigt nu met een uiteenzetting over de kunstliefhebber (en Godzoeker) Zwagerman.

Conservatief biografenland

Nederland is – uitzonderingen daargelaten – een tamelijk conservatief biografenland, dus alleen al daarom is het toe te juichen dat Vlaar niet kiest voor de conventionele chronologische aanpak. Wat niet betekent dat die keuze geen nadelen heeft. Soms levert het suffe herhalingen op, op andere momenten blader je enigszins gedesoriëteerd naar de noten om te kijken of een bepaalde affaire zich nu voor of na het begin van Zwagermans relatie met zijn latere echtgenote begon. Ook is de uitwerking van de thema's erg uitgebreid; een beknopte biografie is *Zwaag* met ruim 660 bladzijden bepaald niet.

Daar tegenover staat dat de biografie analytisch ijzersterk is. Vlaar wordt niet gehinderd door ontzag voor haar onderwerp, maar heeft hem, zogezegd, bij de lurven. Ze maakt ondubbelzinnig duidelijk hoe Zwagerman zichzelf (en zijn omgeving) in de weg kon zitten. De man werd gekweld door verlangens die moeilijk met elkaar te verenigen waren, waarvan de meest essentiële de kern van zijn schrijverschap raakte, of preciezer: het ontbreken van een kern. Zwagerman betoonde zich al snel een navolger van een postmodern levenszoekend, waarin het bestaan van grote waarheden werd ontkend en waarin originaliteit een illusie was.

Het is de wereld van zijn succesvolste

romans, maar Zwagerman wilde zelf veel méér zijn dan de verslaggever van zijn tijd. Hij wilde wel degelijk origineel zijn, een origineel genie als het even kon. Helemaal aan het begin van zijn loopbaan schrijft Herman Verhaar, redacteur van het literaire tijdschrift *Tirade*: „U bent een gedreven schrijver, maar het ontbreekt u ten enenmale aan een onderwerp.” Die kritiek zal Zwagerman niet alleen een schrijversleven lang blijven achtervolgen, het heeft ook altijd gezorgd voor een onzekerheid die hij moeilijk kon bestrijden.

Hij zag het nut van het literaire tram-melant dat de Maximalen ontketenden, maar zijn doel was uiteindelijk om bij de 'groten' te horen. Dus houdt hij na een aanminnig begin afstand van literaire geestverwanten als Ronald Giphart, schrijft Vlaar: „Hij wil door Mulisch, Brouwers en Van der Heijden als een groot schrijver worden gezien; hij wil bij de nieuwe 'grote drie' horen, en daarbij hoort dat hij de 'minderen' van zich afveegt als een koe de vliegen.”

Losgeslagen polemieken

Vlaar laat zien hoe Zwagerman steeds weer botste op dezelfde tegenstellingen. Hij wilde vol in het kunstenaarswereldje van Rob Scholte en de zijnen staan, maar hij wilde óók de analyserende observator zijn. Hij zocht naar grote romantische liefde, maar was doorlopend op zoek naar seks met andere vrouwen (en hield hier ook een administratie van bij). Hij wilde leven in de geest, maar hechte veel aan bezit. Hij taalde naar stilte, maar zocht steeds weer de herrie op. Hij was een moralist, maar zo lichtgeraakt dat hij keer op keer verzeld raakte in losgeslagen polemieken. Hij verlangde naar grote vriendschappen, maar koos vaak voor zichzelf. Dat laatste stelt ook het geduld van zijn biografie regelmatig op de proef: „Ik, ikke wil de beste kunnen zijn”, schrijft ze dan.

Tekenend is een anekdote over de peritode waarin hij voor het eerst vader werd. In de Hema zag hij Herman Brood – in alles rock 'n' roll – met zijn dochter op de schouders lopen. Verderop reed voormalig Doe maar-idool Henny Vrienten, als een zorgzame huisvader, op een fiets met kinderzitje. Zwagerman wilde vader worden, maar kon niet kiezen tussen de twee rolmodellen. Het werd een combinatie die ongelukkig uitpakte. Vlaar: „Dus blijft hij doen wat moeilijk te combineren is met het vaderschap: op tournee met zijn werk, in bed duiken met vrouwen met wie hij niet getrouwd is, drinken, drugs gebruiken, en: vaker zijn werk boven het belang van het gezin stellen dan dat gezin aankan.”

Zwagerman was 'geen man-uit-een-stuk', schrijft zijn biograaf. Ze haalt het gedicht 'Zeven Joosten' aan om te illustreren hoeveel mannen er in die Zwagerman huisden, maar de grote tragiek van dit leven blijkt dat Zwagerman zelf geen moment heeft geweten wie hij was. Alle ambities zijn terug te voeren op de rollen die hij wilde spelen, op hoe hij gezien wilde worden. Hij voelde ook zelf, aldus Vlaar, „de spanning tussen zijn verlangen naar roem en zijn schaamte voor dat verlangen.” Schaamte is zonder meer het sleutelwoord in deze biografie – het speelde ook bij andere leden van het onderwijzersgezin waarin hij opgroeide (en waarin zowel zijn vader als zijn broer een zelfmoordpoging overleefden).

Uiteraard staat *Zwaag* vol met verhalen uit dat leven. Dat begint met de grote geldingsdrang van de jonge Joost, die onder druk van zijn veiligheidszoekende ouders nog even voor de klas stond, maar al snel naar Amsterdam trok op een missie op een groot en beroemd schrijver te wor-

den, een ster. Hij dook vol in het leven van seks en drugs – de veel geuite veronderstelling dat Zwagerman de uitspattingen van een afstandje bezag, blijkt een mythe. Eenmaal liet hij zich verleiden tot het opnemen van een korte pornofilm, al was dat geen groot succes omdat hij door schaamte werd overvallen – wel werd hij terstond bevangen door een verliefdheid op de cameravrouw/regisseuse.

Goeddeels autobiografisch

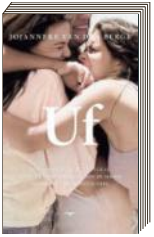
Bij het verlangen naar veel bedpartners hoorde ook veelvuldig bezoek aan prostiteues: het verhaal uit de roman *Vals licht* – over een jongeman die verliefd wordt op een sekswerker – blijkt goeddeels autobiografisch. Tamelijk ontluisterend in dit opzicht is een scène in Indonesië, waarin Zwagerman tijdens een literaire reis vrouwen zijn kamer binnensmokkelt en hen veel te weinig betaalt.

Voeg daarbij de gewoonte om vooral 's nachts te werken (en boze brieven te schrijven) met grote hoeveelheden drank, drugs en medicijnen en je kunt voorzien dat Zwagerman het in de loop der jaren steeds moeilijker krijgt met zichzelf. Bovendien droogt de bron van zijn fictie op. In de jaren nul gaat hij zich profileren als opiniemaker. Hij belandt in een hard conflict met schrijver Anil Ramdas over racisme en is relatief mild over Geert Wilders. De dreiging van moslim-extremisme maakt hij van nabij mee. Hij is de presentator van *Zomergasten* wanneer Ayaan Hirsi Ali daar de korte film *Submission* vertoont – enkele maanden later wordt regisseur Theo van Gogh op straat doodgeschoten.

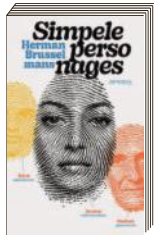
Hij gaat steeds meer schrijven over anderen: zijn favoriete Amerikaanse schrijvers, kunstenaars die hem bekoren. Dan blijkt hij ook een buitengewoon begenadigd televisie-verteller; eindelijk iets waarin hij universeel gewaardeerd wordt. Intussen ligt er in zijn privéleven – waarin ook enige tijd een relatie met politica Femke Halsema speelt – van alles aan scherven. „Hij wil kalmté, een burgerlijk leven, genoeg centen op de bank, rust. Maar hij zoekt steeds weer drama, onrust, reuring en prangende gevoelens op. En altijd betreft hij die negatieve gevoelens op zijn levensomstandigheden.” Uiteindelijk wordt zijn echtgenote Arielle Veerman verliefd op een andere man. Er volgt een monsterlijke vechtscheiding met vier rechtszaken, een recherchebureau dat naagt of Zwagermans nieuwe partner Maaike Pereboom bij hem woont of niet.

Het gaat dan al een tijd niet goed met Zwagerman. Vanaf het 2011 wordt hij getroffen door een reeks depressies. In 2014 doet hij een poging zichzelf van het leven te beroven als hij verblijft in een inrichting in Limburg. Hij krijgt te maken met zelfdodingen in zijn omgeving, hij wordt gediagnosticeerd met een reumatische aandoening, terwijl zijn vriendin in verwachting blijkt. Vlaar vat samen: „Joosts depressie is een amalgaam, samengesteld uit zware medicatie, in combinatie met alcoholgebruik en een incidentele snuf cocaine, de Bechterew-diagnose en hoe de ziekte zijn uiterlijk en zijn energiehuishouding zal veranderen, een obsessie met geld en schulden, de dood van Rogi Wieg en Nico Tromp, de vrees voor het leven met een nieuw kind, en de allesoverheersende schaamte over zichzelf.”

En het is inderdaad verdrietig, maar dat ellendige beeld krijg je niet meer van het netvlies, ook al omdat deze sterke biografie laat zien hoezeer dit einde paste bij het leven dat eraan voorafging: het verhaal van de zeven Joosten die niet in staat waren die éne echte Joost te vinden en in hem te geloven.

Joanneke van den Berge:
Uf, Thomas Rap, 368 blz.
€23,99
●●○○○

Herman Brusselmans: ***Simpele personages***. Prometheus, 158 blz.
€ 15,99
●●●○○

Walter van den Berg: ***Zanger Ronald zingt de blues***. Hollands Diep, 160 blz. € 23,99
●●●●○

Wat er zo mooi zou zijn aan het corps blijft vaag

DEBUUTROMAN Wat er walgelijk is aan het corps, van smerige gewoonten tot seksisme, wordt overduidelijk gemaakt in *Uf*. Maar als de roman van Joanneke van den Berge ook het mooie beoogt te tonen: wat zijn die prachtverhalen dan?

Door **Judith Eiselin**

O kak, Maupie legde een braakje”: dit gaat niet over een kat, maar over een jongen. Zomaar een jongen die met zomaar wat andere jongens stomdronken door Amsterdam sliert. Hier wat jatten, daar wat blowen, even wat prostituties treiteren en dan binnendringen bij de ‘toko’ van het Amsterdamsch Studentencorps. „Bam! Eerste beuk op de kaak. [...] Boem! Volle vlakke op je snater [...] J. Fuck, ze zijn met veel. Bam-bambambam. De straat. Bloed, snot, kwijl, maar hahaha.”

Hahaha? Hm. In *Uf*, haar debuutroman, tracht Joanneke van den Berge (1980) een genuanceerd beeld te geven van het lidmaatschap van het Utrechtse studentencorps. Wat is er mooi aan en wat niet? Hoofdpersoon Eline Balfour Banga, vers van de middelbare school, heeft op de eerste pagina direct een „anus voor haar neus”, een blond begroeide „bilpartij” die „lichtjes trilt” boven een greppel. Gehurkt zitten „novieten” op een rij om zich te ontlasten, tot de kampeleiding, ouderejaars van de vereniging waar ze zo dolgraag bij willen, brult dat ze klaar zijn. Het is een smerig, maar sterk begin voor een roman en niet ongeestig bovendien: „Eline had nooit gedacht dat ze medelijden zou kunnen voelen met een kont.”

Wat er walgelijk is aan het corps, gewoonten zoals dit „greppelen” (dat in de roman afgeschaft wordt als Eline noviet-af is), maar ook zaken als seksisme, onverdraagzaamheid en seksueel misbruik, wordt overduidelijk gemaakt in *Uf*. Maar wat er lovenswaardig aan zou zijn, komt helaas niet uit de verf. Er wordt geregeld opgemerkt hoe waardevol het is om deel uit te maken van een traditie en waargebeurde prachtverhalen te kunnen doorgeven. Maar wat zijn die prachtverhalen en die rijke traditie dan? Het blijft in nevelen gehuld: alles wat er gebeurt is even plat. Zelfs al wordt er af en toe gerefereerd aan voorgangers die lid én vooruistrevend waren: dat waren eenlingen.

De meisjes in *Uf* voelen zich, eenmaal

opgenomen in een van de corphuizen, zo goed als de jongens samen sterk en innig verbonden voor het leven. Dat staat er, maar je krijgt er evengoed weinig van mee. Vooral onduidelijk is het onderscheid met wat andere studenten voelen die huisgenoten en vrienden worden. Eline gaat toneelspelen bij het corps, ze ontdekt wat een saamhorigheid er ontstaat tijdens het spelen. Maar dat geldt voor elke toneelvereniging.

Net niet van adel

Als ze, dronken, verkracht wordt en naar haar ouderlijk huis vlucht, zorgt een stoere huisgenote ervoor dat ze terugkeert en nemen ze met hun overige huisgenoten wraak op de verkrachter. De meisjes tegen de jongens, het lucht Eline op. Maar dat gevoel slaat niet over op de lezer, net zomin als die moet lachen om zaken waar de personages zich aldoo om bescheuren.

De andere verhaallijn in de roman, over twee jongens die verliefd op elkaar zijn maar dat met dank aan het corps (en hun milieu) moeten verstoppert, eindigt ook goed, maar wordt plotseling zo rap afgewikkeld dat ook dit weinig indruk maakt.

De personages blijven vlak: de een heeft per ongeluk slordig haar, de ander expres, de een is van adel, de ander niet, de een is zachttaardig, de ander wat harder of nietsontziend, het maakt allemaal niet zoveel uit. Dat komt behalve door de opbouw van de roman door de stijl van Van den Berge. Aan vreemde zinnen als „de goedkeuring trok warm in zijn vleys” (als iemand een hand op zijn schouder krijgt) blijf je hinderlijk haken. In het snedig willen zijn slaat de auteur ook te veel door. „Sneekie”, een van de meisjes uit het boek, springt op een dansvloer „tegen de liezen van haar darte” op: „een menselijke sjasliet op de spies van Mikkel”.

Uflijkt nog het meest geschikt te zijn voor middelbare scholieren die zich afvragen of ze iets missen als ze tijdens hun studie geen lid van het corps worden. Het antwoord is helder.

Een denkende poes die meteen wordt overreden

HERMAN BRUSSELMANS Zijn nieuwe roman speelt zich af in een café, waar zijn personages steeds terugkeren na een nieuw non-avontuur te hebben beleefd. Ook al gaat het nergens over, geestig is het allemaal wel.

Door **Sebastian Kort**

Zoals er af en toe stemmen opgaan om het gebruik van ironie in de literatuur een halt toe te roepen, zo zullen er ook altijd weer mensen opdiken die moeite hebben met de boeken van Herman Brusselmans (1957). Soms vinden ze die lelijk (dat mag), maar er klinken ook klachten uit de prescriptieve school, van lezers die levenslessen of een optimistisch plan voor de werkelijkheid van de literatuur eisen. Die vinden het onverteerbaar dat noch de personages, noch de verteller van de gemiddelde Brusselmans-roman ook maar iets uitkramen waar je ‘iets mee kunt’ – behalve misschien leren om op steeds nieuwe manieren af te geven op vrouwen, homoseksuelen en andere verdrukten die wel een maatschappelijk opkuntje kunnen gebruiken.

Misschien is het daarom dat Brusselmans zijn laatste werk de titel *Simpele personages* meegaf: twee woorden waarmee hij ons eraan lijkt te willen herinneren dat het slechts literaire figuren zijn die hij naar voren schuift en laat spreken. Het heeft ook iets van een conceptueel twintigste-eeuws toneelstuk, die titel, en het zal dan ook geen toeval zijn dat Brusselmans zijn helden bij wijze van dramatis personae op voor- en achterplat heeft laten afbeelden en omschrijven: twee weduwes (Mona en Arletta); het adoptiekind Marie-Paté; de ‘speedjunk’ Rosveld; de ‘alandervallide’ Theo; ‘transpersoon’ Julia; ‘baliemedewerkster’ Severine; Anna (‘echtgenote’) en de heren Dorrus en Kleefland, twee rondstruinende gepensioneerden, mopperend op de wereld als Statler en Waldorf uit de *Muppet Show*, maar dan uiteraard een paar tandjes grover.

De agora van dienst ditmaal is het café van Fristi, De Lobos, alwaar de cast telkens weer naar terugkeert na in de frisse buitenlucht opnieuw een absoluut non-avontuur te hebben beleefd. Iets van een boog of verhalende ontwikkeling zit er trouwens ook in het boek: een van de bejaarden is op zoek naar een verloren gewaande zoon. Die wordt uiteindelijk gevonden, maar zonder dat een van de betrokkenen daar ook maar iets van opknapt.

Vaak moppert men op Brusselmans in emancipatoire tijden. Een en ander moet

anders, die of die van die of die groep heeft recht op een beter bestaan en als we er maar voor gaan met z’n allen dan is er straks zonlicht voor iedereen. Maar Brusselmans is als literator geen lid van de kerk van de vooruitgang en doet in zijn positionering een beetje denken aan wat de Amerikaanse denker Thomas Sowell ooit zei over hoe een conservatief het leven ziet, namelijk dat het altijd al een zootje was en dat we ons er maar bij neer moeten leggen dat er niet meer in zit dan de schade te beperken. Vertaal dit naar de letteren en je komt uit bij die iconische zin van Gerard Reve, Brusselmans’ grote voorbeeld: „Vooruitgang bestaat niet, en dat is maar goed ook, want zoals het is, is het al erg genoeg.”

Anticlimax

De personages in deze laatste Brusselmans streven wel wat na soms, maar ze hadden het net zo goed niet kunnen doen. Stilistisch komt dat tot uiting in het veelvuldige gebruik van de tandem opleving-anticlimax, waar de schrijver vaak nog geen alinea voor nodig heeft: „Wij hadden ooit een poes die kon denken”, zei Mona, „maar dat deed ze niet vaak. Ze is overreden door een Opel Manta.”

Heel even hing er iets wonderlijks in de lucht (een denkende poes!), maar het is nog niet gezegd of het beest is al dood. Even hangt er liefde in de lucht tussen de personages Donckie en Arletta, maar daar komt een resoluut einde aan als de laatste het waagt om over sport te beginnen en een ouderwets woord te gebruiken. „Donckie nam nog twee slokken, en overhandigde haar het lege glas. Ze liep naar de keuken. Een po, dacht Donckie, ik wist niet eens dat het een woord was en ik wil het niet eens weten ook. Mensen die dat soort woorden gebruiken zijn aanstellers. Ja, ze is een aansteller. Met haar vraag over de wedstrijd. Ik durf te wedden dat ze de wedstrijd niet eens bekeken heeft. Met haar dikke kop.”

Ze zijn simpel, de personages van Brusselmans, ontegenzeggelijk simpel, maar ze zouden zich in electorale tijden nooit laten meevoren door de denkbeeldige handel in hoop en toekomstige voorspoed. Daar is ook wat voor te zeggen. En los daarvan: zijn er verder nog wel geestige Nederlandstalige schrijvers? Bijna zeventig is hij, en hij heeft het rijk zo goed als alleen.

Sloterplas, Amsterdam Nieuw-West. FOTO ANP / ROBERT LAGENDIJK

Dit jaar ging de Booker Prize naar een roman over een man die zo weinig zei dat je je kon afvragen of er wel iets in hem omging. Had hij überhaupt gevoel? Dat schrijver David Szalay van zijn hoofdpersoon toch iemand wist te maken om wie je ging geven, kwam door het stille spel, doordat István bijvoorbeeld wel degelijk betekenisvolle relaties wist te ontwikkelen en dan misschien niet bijster veel reflecteerde, maar wel iets dééd – en doordat hij zich in dat handelen toonde. Je zag István doordat Szalay hem goed en eerlijk bekeken had.

Walter van den Berg (1970) is een van Szalays overtuigendste verhalen in de Nederlandse literatuur. De mannen in diens werk moeten ook niks hebben van gevoelens, of in elk geval niet van het gezeik erover. Wat meteen al een duidelijk verschil is met de gedempte István: als er gevoeld wordt, dan ontvlamt de pissigheid meteen bij de mannen van Van den Berg. Gevoeld wordt er dus wel degelijk, en gesproken ook – maar wat zeggen ze precies? Wat is het gevoel dat onder de woorden ligt?

Die dit dialoogje tussen Ron en zijn lover Millie. Hij kwam naar haar toe om een ernstig gesprek te voeren, maar zij neemt de regie over door te vertellen dat ze tussen hen iets mist. „Ik weet het niet, er zit zo weinig in.” Hij: „Waar zit weinig in?” Zij: „In jou. Er komt nooit iets uit.” Hij: „O.” Zij: „Ik dacht eerst: stille wateren hebben diepe gronden.” Waarop Ron knikt. Zij weer: „Maar die diepe gronden komen maar niet.” Hij: „Ja Jezus, zeg ik. Ik kom hier voor een beetje gezelligheid en dan krijg ik dit.” Maar ja, ze zegt het gewoon zoals het is. „Ik heb het hart op de tong.”

Maar Ron zelf dus niet, al denkt hij misschien dat hij zijn woordje wel klaar heeft. Maar wat zegt hij nou eigenlijk precies? Dat wordt op de dag

Tegenstribbelende mannen breken langzaam open

WALTER VAN DEN BERG De schrijver keert in zijn nieuwe roman gelukkig terug naar zijn wereld van zwijgzame en stugge mannen. Die bron blijkt onuitputtelijk te zijn.

Door **Thomas de Veen**

waarop het hele verhaal van *Zanger Ronald zingt de blues* zich afspeelt, steeds meer de vraag. Noodgedwongen, door de omstandigheden. Hij heeft die ochtend te horen gekregen dat hij dood zal gaan aan kanker.

Benefiet

Eerst probeert hij daar nog omheen te leven („Mij pakken ze niet”, is de eerste zin van de roman), maar zijn makker Joop besluit dat hij er toch wat mee moet. Erover vertellen aan Millie, bijvoorbeeld. En ook aan zijn zoon. En misschien kan hij een benefiet houden, een concert, een feestje, vanmiddag in de buurtkroeg, want Ron is volkszanger en als de mensen dat tragische nieuws horen, trekken ze vast hun portemonnee voor hem. En kende hij Marco Borsato niet?

Joop neemt hem op sleeptouw door Amsterdam, en dan vooral langs de oevers van de Sloterplas en de nieuwbouwwijken van stadsdeel Nieuw-West, want dit is dezelfde Ron als de eerdere Ron uit Van den Bergs oeuvre: namelijk de broer van schrijver Cor in *West* (2007) en ook in *Schuld* (2016), waarmee Van den

Berg doorbrak en de shortlist van de Libris Literatuur Prijs haalde. Een geweldige roman was dat, over hoe de levens van een groep (vooral) mannen in een volkse, armetierige omgeving getekend en gekneveld werden door schuld: door verantwoordelijkheid die ze nauwelijks kunnen dragen, door openstaande rekeningen.

Van Ron stond er ook nog een rekeningetje open, zo blijkt in *Zanger Ronald zingt de blues*, al hoef je *Schuld* niet paraat te hebben om dat te kunnen volgen. Zoveel gevoel als Van den Berg in zijn dialogen weet te leggen, zo bondig en fjintjes verwerkt hij die voorgeschiedenis. Over de jonge Ron die jarenlang z’n stiefvader z’n moeder zag slaan, tot hij hem zelf eenmalig en definitief het huis uit mepte; het verschaftte hem een identiteit als vrouwenbeschermer, wat uiteindelijk leidde tot een incident met een marinier en een paar jaar cel.

Bekende materie voor wie *Schuld* las, al komt er over die gebeurtenissen nog iets nieuws aan het licht – al is dat meer zo voor Ron dan voor de lezer. Van den Berg hernaam dus zijn

personages en hun verhalen, zoals zijn hele oeuvre put uit dezelfde bron, en terecht, want die bron blijkt onuitputtelijk, waaruit hij telkens weer iets nieuws kan bovenhalen en neerzetten, ook nu weer. Het nieuwe drama, Rons aangezegde dood, brengt een nieuwe dynamiek, namelijk de urgentie om toch wat meer dingen uit te spreken. Zij het niet van harte. „Ik ben allang met mezelf in het reine. Al jaren”, beweert Ron. Denkt Ron.

Levendig en overtuigend

Het knappe van Van den Bergs proza is dat er meer aan de hand is met deze personages, zonder dat daar opzichtige geheimzinnigheid of verteltrucs voor nodig zijn. Met een zekere argeloosheid lees je de dialogen, het ogenschijnlijke geklets, van de mannen (en een aangewaide vrouw) in Joops busje, veel branie maar kleine hartjes, terwijl die autorit in feite een rite de passage of Werdegang is. Die vermenging van naturel en betekenisvol, een gewichtig gebeuren in pretentieloze taal, maakt het proza levendig en overtuigend – omdat de

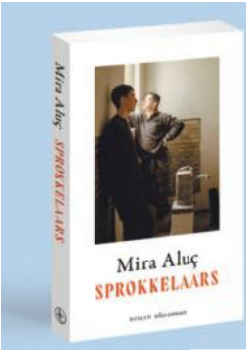
personages levendig en overtuigend zijn.

Ron verraadt zich als iemand die misschien iets te veel blijft hangen aan de oppervlakte van zijn woorden, van zijn praatjes. Hij noemt zich een echte vrouwenbeschermer omdat hij een „heel sterk ontwikkeld rechtvaardigheidsgevoel” heeft, maar hij wil niet doen wat er van hem wordt verwacht omdat hij dan „in de weerstand schiet” en hij wordt nog gepijnigd door zijn rol bij de dood van zijn vader, omdat hij hem „had willen dragen”. Maar wat zegt hij daar nu precies mee?

Op die vraag komen de gesprekken in deze roman neer, bijvoorbeeld met zijn schrijvende broertje. „Wat deed dat met je?” vraagt Cor, als Ron vertelt dat hij laatste een ex-partner zag rijden. Ron doet dat af als een „wijvenvraag”, maar blijft hij wegkomen met die stoerdoenerij? *Zanger Ronald zingt de blues* drukt hem langzaam maar zeker met zijn neus op de feiten, die hem voorbij zijn aannames dwingen te kijken – over zichzelf, en over wat hij de wereld over zichzelf denkt wijs te maken. Waarbij één opmerking van Joop met name dingen uit te spreken. Zij het niet van Ron, mensen zoals wij zijn te stom om door te hebben hoe stom we zijn, en daarom denken we dat soort dingen.”

Ron verwijt Cor hun levens te misbruiken voor zijn boeken om er „rijk” mee te worden („Schrijvers zijn rijk”, denkt hij, jaja). *Zanger Ronald zingt de blues* laat zien dat het schrijven Cor misschien een andersoortige rijkdom bracht waar mensen zoals Ron ook iets aan zouden kunnen hebben. Namelijk: voor schrijven is echt goed en eerlijk kijken nodig, en daarmee echt goed en eerlijk voelen. Walter van den Berg kan dat én krijgen zijn hoofdpersoon, stuurs tegenstribbelend, uiteindelijk ook zover om de waarde daarvan te erkennen. Het is ontroerend om dat mee te maken.

Advertentie

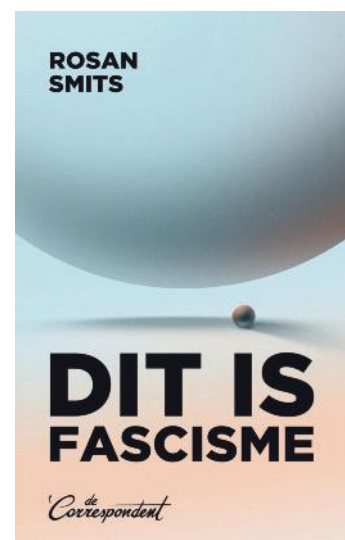
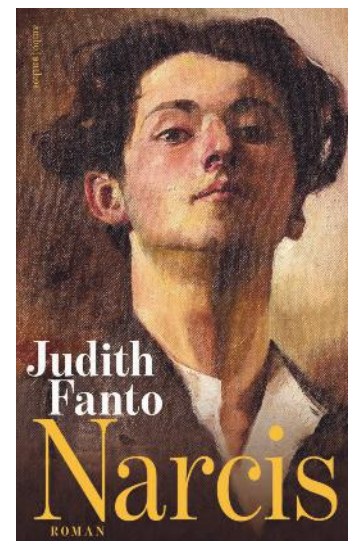
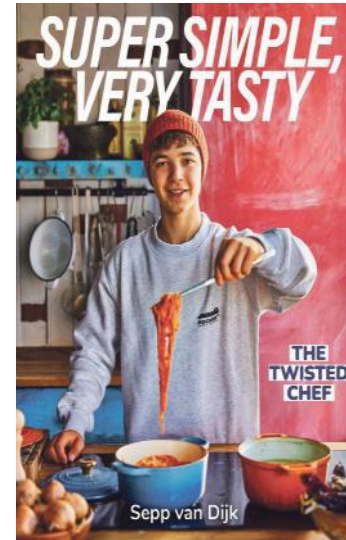
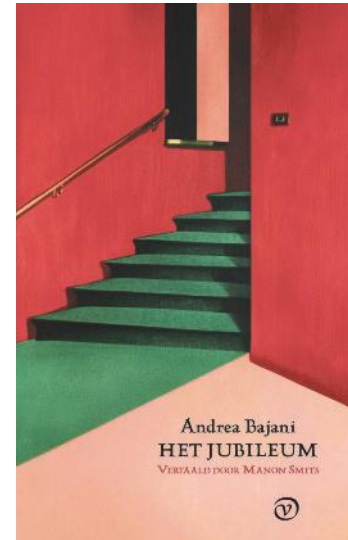
SHORTLIST DE BRONZEN UIL

Sprokkelaars
‘Wat *Sprokkelaars* zo bijzonder maakt is hoe vol mededogen Aluç schrijft over haar personages en de gesloten wereld waarin ze hun leven proberen te leiden.’ – *Het Parool*

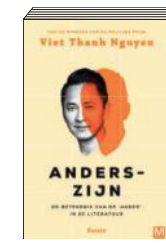
Rouwdouwers
‘Koois sleurt je het verhaal binnen en houdt je gekluisterd. De roman heeft een knappe opbouw en een onthutsend, ontroerend slot.’
●●●● – NRC

Cadeautips voor pakjesavond, de mooiste boeken vind je bij Athenaeum!

Athenaeum Boekhandel & Nieuwscentrum Spui 14-16 Amsterdam
Athenaeum Boekhandel Haarlem Gedempte Oude Gracht 70 Haarlem
Athenaeum Boekhandel Zuidooit Bijlmerplein 1009 Amsterdam
Boekhandel het Martyrium Van Baerlestraat 170-172 Amsterdam
Boekhandel Scheltema Rokin 9 Amsterdam
Boekhandel Van Rossum Beethovenstraat 30-32 Amsterdam

athenaeum.nl

Viet Thanh Nguyen: Anders-zijn. De betekenis van 'de ander' in de literatuur. (To Save and to Destroy) Vert. Jetty Huisman. Marmar, 192 blz. €23,99

Viet Thanh Nguyen in Hollywood. FOTO MEDIANEWS GROUP VIA GETTY IMAGES

Voorbij al te overzichtelijke indelingen

LITERAIRE ESSAYS Wanneer een immigrant een verhaal vertelt, moet dat vaak beperkt blijven tot één herkenbaar trauma. Volgens Pulitzer Prize-winnaar Viet Thanh Nguyen laten Aziatisch-Amerikanen zich daarom ook zo weinig uit over de Palestijnen.

Door **Toef Jaeger**

Waarom spreken we ons zo weinig uit over de Palestijnse kwestie? Het is een vraag die Pulitzer Prize-winnaar Viet Thanh Nguyen stelt in zijn essaybundel *Anders-zijn*, waarbij hij met 'we' doelt op Aziatisch-Amerikanen. Het is niet alleen een interessante vraag, het vereist ook lef om op zoek te gaan naar het antwoord erop. Hoewel dit onderwerp slechts in één essay ter sprake komt - de bundel bestaat uit zes bewerkte lezingen die hij hield voor Harvard University - zit het antwoord erop verweven in alle andere. Wie in een nieuw land komt, moet een 'model-immigrant' zijn en wie als immigrant verhalen vertelt, moet zich beperken tot één overzichtelijk trauma.

De 'voortreffelijke immigrant' keert vaak terug in het werk van Thanh Nguyen. In zowel zijn Pulitzer Prize-winnende debuutroman *De sympathisant* als in de romans en verhalen die volgden, gaat het om het dilemma dat een immigrant ervaart wanneer hij een deel van zijn identiteit moet afleggen. Doet hij dat immers niet, dan past hij niet in de nieuwe wereld.

Waar het in zijn eerste boeken begon met het meenemen van de lezer in de verbeelding van hoe het is 'anders te zijn', werkte hij dat daarna verder uit. Vorig jaar culmineerde dat in de memoir *De man met twee gezichten*. Hierin toonde hij

hoe de immigrant niet alleen gevormd maar ook misvormd wordt door het land waar hij 'welkom' wordt geheten. De essays in *Anders-zijn* hebben deels een overlap met die memoir, maar waar hij in *De man met twee gezichten* een stem wilde geven aan de stemlozen, gaat het er in deze essays om dat dat niet afdoende is. Immers, zoals de Indiase schrijver Arundhati Roy al stelde, "stemlozen bestaan niet".

De goede en de slechte ander

Het sterkst maakt hij dat duidelijk in 'Over Palestina en Azië'. Hierin legt hij, in navolging van de denker en schrijver Edward Saïd, het verschil uit tussen de goede en de slechte ander. „Die goede ander is bereid te sterven voor het Westen, terwijl de slechte ander door het Westen moet worden gedood.” Die tweedeling leidde tot een bepaald beeld van de 'oosterling' in de VS, waarbij Zuidoost-Aziëten kozen voor wat Thanh Nguyen beschouwt als de „inconsistente benaming Aziatisch-Amerikanen”. Dat sloeg echter maar op een deel van hen: „Azië is het grootste continent, van Turkije in het westen tot Japan in het oosten, tot Kazachstan in het noorden, tot Sri Lanka in het zuiden en Indonesië in het zuidoosten. Israël en Palestina liggen in Zuidwest-Azië”, staat er terecht. En toch vinden we het absurd dat Israëliërs en Palestijnen zich na aankomst in de VS niet ook Aziatisch-Amerikanen (laten) noemen.

Behalve dat wat Thanh Nguyen betreft

de term 'Aziatisch-Amerikaan' al absurd is, koppelt hij eraan dat hier de kern zit van het gebrek aan solidariteit. Migratie betekent weliswaar over grenzen heen gaan, maar er is wel een duidelijke grens, ook voor migranten. „De oorlog van Israël in Gaza zou in het bijzonder mogen rekenen op een reactie van Aziatisch-Amerikanen - tenslotte worden zij als 'oriëntaals' aangeduid - maar ook van iedereen die ingedeeld wordt bij anderen of zichzelf zo ziet.”

Dead Poets Society

De reden dat dat niet gebeurt is dat de zuid- of oost-Aziat in de VS liever niet bij de Palestijnen wil horen, omdat ze al moeite genoeg hebben zichzelf te verdedigen tegen racisme en haat. Het gevaar is volgens Thanh Nguyen dat „zodra Aziatisch-Amerikanen blijven steken in zelfverdediging, inclusie en een tot ras en natie beperkte solidariteit”, ze niet in staat zijn tot wereldwijde solidariteit. „Inclusie is cruciaal maar gecompliceerd voor Aziatisch-Amerikanen die bij een land willen horen dat de kolonisatie en bezetting van andere landen promoot.” Reden voor hem om geen Aziatisch-Amerikaan te hoeven zijn.

In alle essays wordt het anders-zijn gekoppeld aan andere literaire werken. Een uitspraak van de Portugese dichter Pessoa („Leven is een ander zijn”) stelt hij treffend bij naar: „Leven is anders zijn.” Met die leidraad gaat hij menig canoniek

werk te lijf, of het nu Joseph Conrad, Edward Saïd, V.S. Naipaul, Richard Wright of Shakespeare is. Dat levert soms wat voorspelbare inzichten op, soms ook mooie, zoals over Richard Wright die volgens Thanh Nguyen laat zien dat „de afgrond onder onze voeten nog steeds gaat”. Of hij komt met observaties die kort door de bocht zijn, zoals over Jhumpa Lahiri die hij wegzet als auteur van de „gezegsetrouwe immigrant”.

Geestig is zijn verhaal over hoe hij als eerstejaarsstudent de film *Dead Poets Society* bekijkt, de klassieker uit 1989 met Robin Williams in de hoofdrol. De film werd onder meer gezien als een pleidooi voor poëtisering van de maatschappij. Thanh Nguyen herinnert zich: „De film gaat over een groep vervreemde, aan existentiële angst lijdende witte adolescenten en hun inspirerende literatuurocent op een eliteschool.

De jongens declameren romantische gedichten [van Shakespeare en Byron] voor elkaar, en ik herkende het eerste onmiddellijk, want ik had het jaren geleden uit mijn hoofd geleerd.” Hij verbindt er daarna een conclusie aan die zijn diepste vrees voortreffelijk verwoordt: „Uit je hoofd leren was een vorm van mimicry, en ik begon al behoorlijk op een van die personages bij V.S. Naipaul te lijken, die 'deden alsof we echt waren, alsof we leerden, ons op het leven voorbereiden, wij popfiguren van de Nieuwe Wereld nabootsden'.”

Viet Thanh Nguyen laat haarscherp de dilemma's zien van een migrant die zich gedwongen voelt om een deel van zijn identiteit af te leggen

De Amerikaanse grondwet: hoe een plooibaar document de VS steeds verder insnoerde

AMERIKAANSE GRONDWET Met de haar kenmerkende scherpzinnigheid weet historicus Jill Lepore het verhaal van de Amerikaanse constitutie tot een meeslepend epos te maken. Haar boodschap: de grondwet is nooit bedoeld als een Heilige Schrift, die maar op één manier valt uit te leggen.

Door **Jutta Chorus**

Wie in Washington de National Archives bezoekt, vindt in een koepelvormige zaal de drie documenten waarin de oprichting en inrichting van de Verenigde Staten zijn vastgelegd. Bezoekers benaderen de vellen perkament met het handschrift van hun 18de-eeuwse voorvaders met een heilige eerbied alsof het Mozes' stenen tafels met de Tien Geboden zijn. Het is inmiddels een gangbare opvatting onder de meest verstokt gelovige Republikeinen dat hún grondwet, anders dan die bedenksels van de Europeanen, van de hand van God is.

Laat het maar aan Jill Lepore over om de schijn van heiligheid weg te blazen van zo'n monument. De historicus die in *These Truths* (2018) al zo'n delicate herziening van de Amerikaanse geschiedenis schreef, heeft zich nu ontfermd over de geschiedenis van de grondwet, waarvan zij de klinkende eerste woorden tot titel

van haar boek verhief: *We the People*. Net als *These Truths* heeft ook *We the People* een grondtoon die door het hele boek klinkt. De Amerikaanse grondwet is een plooibaar document, dat inmiddels tweeënhalve eeuw ruimte heeft geboden aan ingrijpende maatschappelijke veranderingen zonder fundamenteel gewijzigd te hoeven worden. Van de afschaffing van de slavernij, de opkomst van het kapitalisme, de toenemende ongelijkheid in rijkdom en inkomen, de groei van de federale overheid, tot aan de introductie van het vrouwenkiesrecht.

De souplesse zit 'm in het principe van het amendement. Deze grondwet heeft een bepaling voor wijzigingen aan zichzelf (artikel V). Maar ondanks die mogelijkheid om voortgeschreden inzicht vast te leggen zijn er sinds 1789 niet meer dan 27 amendementen aangenomen en bekrachtigd, tegenover 11.000 wijzigingsvoorstellen die zijn voorgelegd aan het

Amerikaanse Congres. Lepore, die al jarenlang leiding geeft aan de database The Amendments Project <https://amendmentsproject.org/>, onderzoekt waarom dit zo ruimdenkende *founding document* zo benepen is uitgelegd.

Letterlijke interpretatie

Oorlogen prikkelen burgers en volksvertegenwoordigers om hun grondrechten te verbeteren. In de jaren na de Onafhankelijkheidsoorlog van 1789 werden de eerste tien amendementen aangenomen. Tussen 1804 en 1865, 61 jaar lang, haalde geen enkel amendement de eindstreep en dan, na de Amerikaanse Burgeroorlog, als de noordelijke staten hebben gewonnen, werd in vijf jaar tijd de slavernij afgeschaft (13de amendement), werd verordonneerd dat burgers geboren in de Verenigde Staten of genaturaliseerd als gelijke onder de wet werden behandeld (14de amendement) en mocht het stemrecht

Artikel vijf van de Amerikaanse grondwet, te zien in de National Archives in Washington.
FOTO TOM BRENNER/GETTY IMAGES

niet worden ingeperkt op basis van ras of huidskleur (15de amendement).

Daarna bleef het decennialang stil tot de Eerste Wereldoorlog de suffragettes vleugels gaf en het vrouwenkiesrecht in een amendement werd beklonken. In de looige tussenliggende jaren beschrijft Lepore artikel V als een 'slapende reus'. Die stilte had een formele oorzaak: voordat een amendement in werking kan treden, moet het eerst een tweederde meerderheid in het Huis van Afgevaardigden en de Senaat behalen en driekwart van de staten moet ermee instemmen.

Maar de belangrijkste reden waarom er nu al 54 jaar geen amendement is geratificeerd, is de introductie in 1971 van een 'letterlijke' interpretatie van de grondwet, ook bekend als het *originalism*. Voor *originalists* is de enige manier om de grondwet te begrijpen het vaststellen van de oorspronkelijke bedoeling van de schrijvers. De Amerikaanse samenleving

van nu bezien door de lens van 1788.

Dat de conservatieve *originalists* doen alsof de grondwet een onomstreden en maar voor één uitleg vatbare tekst is, is des te wonderlijker als je bij Lepore leest dat de bekrachtiging ervan in 1787 aan een zijden draad heeft gehangen. In de staat New York scheelde het maar drie stemmen of de grondwet was weggestemd, in Rhode Island scheelde het maar twee.

Lepore laat zien hoe de grondlegger van het *originalism*, rechtsgeleerde Robert Bork, in 1987 door president Reagan voorgedragen als raadsheer in het Hooggerechtshof, zijn gedachtengoed ten uitvoer bracht. Vanaf dat moment huldigt de conservatieve meerderheid van het Hooggerechtshof het motto: de grondwet is dood - een reactie op het concept van de 'levende grondwet' dat in de tijd Franklin Delano Roosevelt opgeld deed. Logisch, want de progressieve geesten rond die president hadden ideeën te over om de moderne problemen van het land aan te pakken en ze vonden dat de wet hen daarbij moest helpen, niet hinderen.

Vanaf het presidentschap van Reagan is niet alleen het hof volgestroomd met *originalists*, ook in de Republikeinse Partij heeft de theorie aan invloed gewonnen. Door stelselmatig tegen voorgestelde amendementen te stemmen, ondermijnen zij elke grondwetvernieuwing. Zo heeft het Hooggerechtshof een grote machtspositie verworven. Het torpedeert met zijn conservatieve supermeerderheid (6-3) elke constitutionele verandering of vernieuwing, schrijft Lepore, en het oordeelt als hoogste gerechtelijke instantie meestal conservatief over maatschappelijke kwesties. Zo verwees de meerderheid van het hof in 2022 een uitspraak uit 1973 naar de prullenbak en schrapte zo het landelijk vastgelegde recht op keuzevrijheid over abortus. Sindsdien is in 19 staten abortus vrijwel verboden.

Als die hoofdlijn van haar betoog klinkt als een historisch-juridische mono-

grafie, schrik niet: het boek sprankelt van de details en kleurrijke personages en Lepore heeft precies de juiste manier om die te beschrijven. Net als in *These Truths* voert ze ook in haar jongste boek hoofdrolspelers op die de soms pijnlijke geschiedenis verlevendigen.

Slechteriken

Er zijn 'slechteriken', zoals de held van de slavenhouders, John C. Calhoun, maar die behandelt zij met evenveel liefde als de lievelingen, zoals *founding father* Benjamin Franklin, burgerrechtenactivist Frederick Douglass of Anne Willing Bingham, een socialite en misschien zelfs een topmodel - het zou haar beeltenis zijn die als Lady Liberty op de eerste Amerikaanse munten werd gezet -, die de mannelijke hoofdpersonen uit die geboortedagen van de Verenigde Staten thuis ontving. Lepore gebruikt haar niet alleen om de ontstaansgeschiedenis van de grondwet te verlevendigen, maar ook om een belangrijke vraag aan de orde te stellen: wie zijn eigenlijk die *people* uit de eerste zin van de preamble?

Alleen witte, vrije mannen die bezit hadden in de staten kregen de burgerrechten (*life, liberty and the pursuit of happiness*) die zo royaal waren beloofd in de Onafhankelijkheidsverklaring. Toen de Verlichte mannen zich aan het lange debat over de grondwet zetten, waren er vrienden en vriendinnen die hen zover probeerden te krijgen dat ook aan vrouwen de volle rechten werden gegeven. Tevergeefs.

Nog zo'n hoofdpersoon die de kroniek van Lepore leven inblaast én haar betoog voortstuwt: James Montgomery Beck. Bijgenaamd 'Mr. Constitution'. Hij was een *originalist* avant la lettre. Vanaf het eind van de 19de eeuw tot het begin van de lange presidentsperiode van Franklin Delano Roosevelt streed Beck voor de minimale variant van de overheid en een minimale uitleg van de wetstekst. Met één blik op zijn „monocle, vlinderdasje

en strooien hoed" zet ze hem neer als een fat met gevoel voor drama, en zo heeft ze onze aandacht voor deze „grootvader van het moderne grondwetsconservatisme".

Want hij speelt een hoofdrol in de geschiedenis van het amendement. Beck maakte elke poging om de grondwet te amenderen verdacht als afkomstig van „buitenlandse ideologieën" en verraad aan de idealen van de *founding fathers*. Maar achter die hoogdravende retoriek school een laag-bij-de-gronds materieel belang. Beck fulmineerde vooral tegen één specifieke wet, de Sherman anti-trust wet, die was aangenomen om de macht van grote bedrijven te beteugelen.

Zo heeft Lepore in Beck een prachtige voorloper van de huidige machthebbers. Hun ideologisch conservatisme is een kleurrijke mantel waaronder een kritiekloze partijdigheid ten gunste van het grootkapitaal schuilgaat. Waarom breekt de regering Trump de federale staat af? Omdat alleen de federale staat de macht van grote bedrijven kan beteugelen.

Lievelingen

Birch Bayh is een lieveling in het boek. Vanaf 1963 wierp de jonge Democratische senator uit Indiana zich op als kampioen amendementen voorbereiden als voorzitter van de subcommissie grondwettelijke amendementen. De in 1947 opgerichte subcommissie had als bijnaam 'begräafplaats', maar Bayh blies er leven in door in vijftien jaar honderden voorstellen voor amendementen te doen. Twee van de amendementen die hij verdedigde, werden daadwerkelijk geratificeerd. Het 25ste dat na de dood van president Kennedy de opvolging van een overleden president bepaalde. En het 26ste dat de stemgerechtigde leeftijd van 21 jaar terugbracht tot 18 jaar.

Maar Bayh's aandacht ging vooral uit naar de afschaffing van het Electoral College, het systeem van kiesmannen die bij presidentsverkiezingen de winnaar aanwijzen. Hij streefde naar directe presidentsverkiezingen en slaagde daar in

Portret van Anne Willing Bingham uit 1797, gemaakt door Gilbert Stuart. BEELD PHILADELPHIA ART MUSEUM

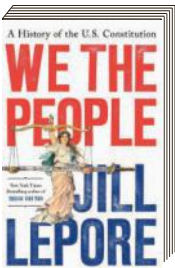
Zeer gelovige Republikeinen denken dat hun grondwet van de hand van God is

1970 bijna in. Tot de opheffing van de subcommissie in 1977 vocht hij voor het amendement, tevergeefs. „Het tijdperk Bayh markeerde de laatste oprisping van grondwettelijk amenderen in de Amerikaanse geschiedenis", schrijft Lepore.

Zo sleept het boek van Lepore de lezers mee, van panorama naar panorama, van portret naar portret, en haast ongemerkt krijg je binnen wat Lepore zo belangrijk vindt om te vertellen: de grondwet is nooit bedoeld als een Heilige Schrift, er is niet maar één manier om de tekst uit te leggen, het land heeft de moed nodig om te reageren op maatschappelijke en geopolitieke veranderingen.

Op de achterflap van de boeken van Lepore staat een aanprijzing uit *The New York Review of Books*, dat zij '*America's greatest living essayist*' is. Het klinkt misschien onwaarschijnlijk voor de lezer die nog aan de bijna 600 pagina's van *We the People* moet beginnen. En toch is het de eretitel terecht. Net als *These Truths* wordt *We the People* bezield door een leidende gedachte, die ook nog eens een urgente betekenis voor de wereld van nu heeft. Die gedachte stoelt op gedegen historisch onderzoek, de feiten worden nergens ondergeschikt gemaakt aan de opvatting van de schrijver. Maar Lepore weet trefzeker haar historische voorbeelden in te zetten voor haar redenering.

Dit boek verschijnt „aan de vooravond van de 250ste verjaardag van de stichting van de Verenigde Staten", zo heet het in de publiciteit. Maar de echte aanleiding ligt in de donkere tunnel waarin het denken over de grondwet terecht is gekomen. Ideeën die ooit vrij werden opgeworpen en besproken, worden nu allemaal door de partijpolitieke koker geperst en zo gesmoord. De grondwet is daardoor een „vlinder onder glas, vastgeprikt met spel-den" geworden, zoals Lepore schrijft. Maar ze houdt moed tot in de laatste zin van haar boek: „Uit de verschroeiende aarde kunnen weer nieuwe ideeën ontspringen, zaailingen, scheuten, ranken die zich naar de zon wenden."

Jill Lepore: *We the People*. *A History of the U.S. Constitution*. Norton & Co. 720 blz. € 42,95 ●●●●●

Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET COLUMNIST EN SCHRIJVER ÖZCAN AKYOL

Over klimmen op de ladder van sociale klassen

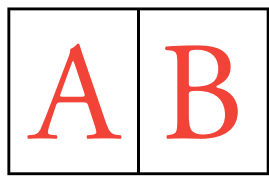
Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

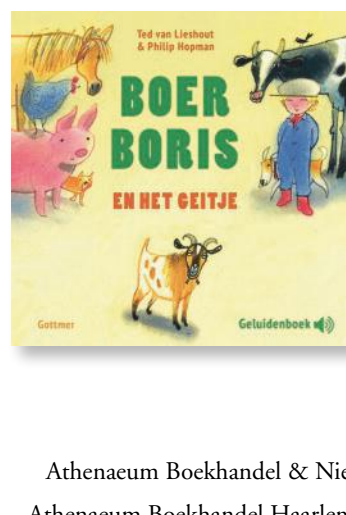
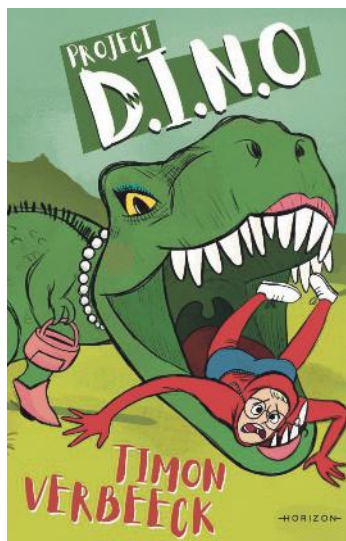
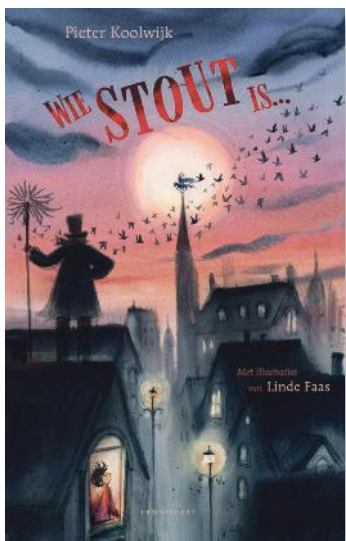
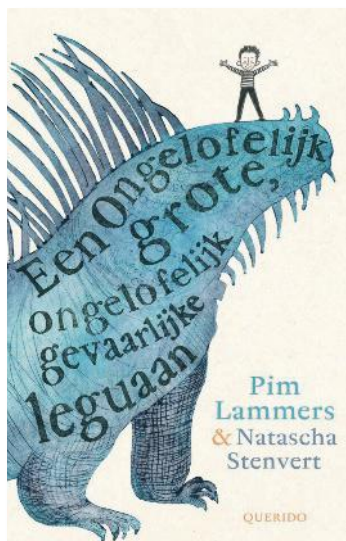
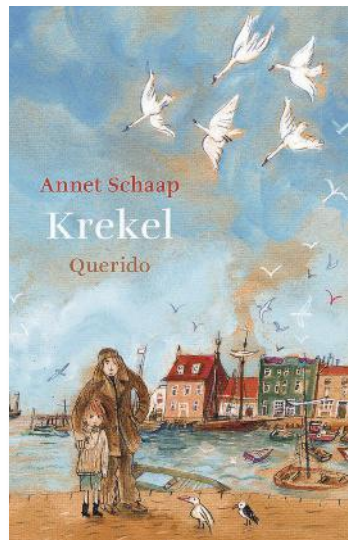
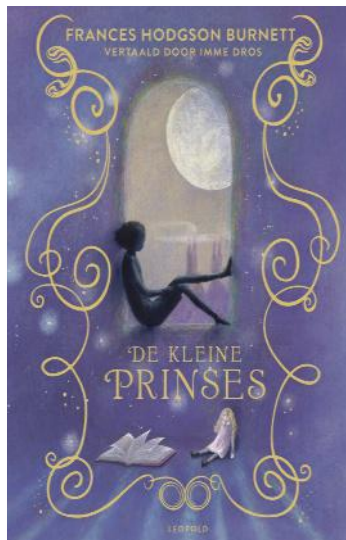
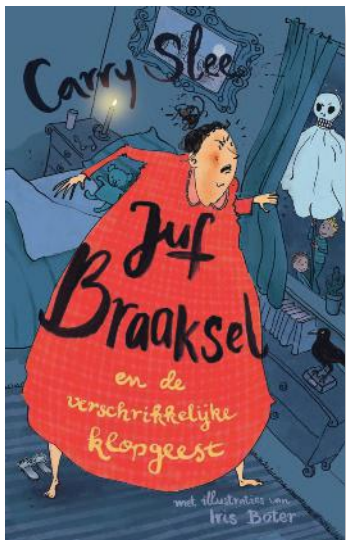
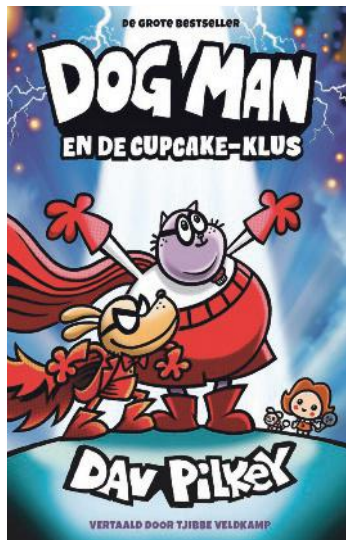
Luister in de **NRC Audio-app**

Athenaeum Boekhandel

Cadeautips voor pakjesavond, ook de mooiste kinderboeken vind je bij Athenaeum!

Athenaeum Boekhandel & Nieuwscentrum Spui 14-16 Amsterdam

Athenaeum Boekhandel Haarlem Gedempte Oude Gracht 70 Haarlem

Athenaeum Boekhandel Zuidoost Bijlmerplein 1009 Amsterdam

Boekhandel het Martyrium Van Baerlestraat 170-172 Amsterdam

Boekhandel Scheltema Rokin 9 Amsterdam

Boekhandel Van Rossum Beethovenstraat 30-32 Amsterdam

athenaeum.nl

Mirjam van Hengel:
Ganzentijd. De Bezi-
ge Bij. 220 blz.
€22,99

●●●●○

Hoe uniek is de dood van een vader?

MEMOIR Hoe schrijf je over het verlies van een ouder zonder dat het té particulier wordt? Mirjam van Hengel geeft in *Ganzentijd* woorden aan de onuitsprekelijke band tussen vader en dochter.

Door **Rosan Hollak**

Ze fietsen over een dijk, hij op een herenrijwiel en zij op een kinderfiets. Samen zetten ze hun fietsen tegen een boom en lopen de dijk af. Daar omhelst de vader haar, stapt in een bootje en vaart weg. *Father and Daughter*, een korte film van Michaël Dudok de Wit, vertelt het woordeloze verhaal van een dochter die almaar terugkeert naar dezelfde plek: als jong meisje, als moeder, als bejaarde vrouw. Trouw staat ze telkens op de dijk, een leven lang, om de verdwenen vader iets van haar bestaan te tonen.

„We hielden allebei van het filmpje”, schrijft Mirjam van Hengel in *Ganzentijd* over haar vader. „Maar ik weet niet of we hetzelfde zagen. Waar ik gemis zie, het meisje dat verbinding zoekt met iets dat er niet meer is en altijd alleen is daar bovenaan de dijk, zag hij denk ik veel eerder de vasthoudendheid en duurzame trouw van iemand die een leven lang blijft terugkeren bij wat waardevol is, ook al is het onzichtbaar.”

Nadat haar vader in 2024 overleed kon Van Hengel niet stoppen met kijken naar dat filmpje. Begrijpelijk, want wie de woordeloze tekenfilm aanschouwt (te zien op YouTube) kan niet anders dan voelen wat het betekent: die onuitsprekelijke band tussen ouder en kind. Hoe hier in taal uitdrukking aan te geven zonder te vervallen in algemeenheden of te particuliere beschouwingen is lang nog niet zo eenvoudig. Vooral niet omdat er in de afgelopen jaren stapels rouwboeken zijn verschenen die reflecteren op de dood, het gemis of de erfenis van een ouder.

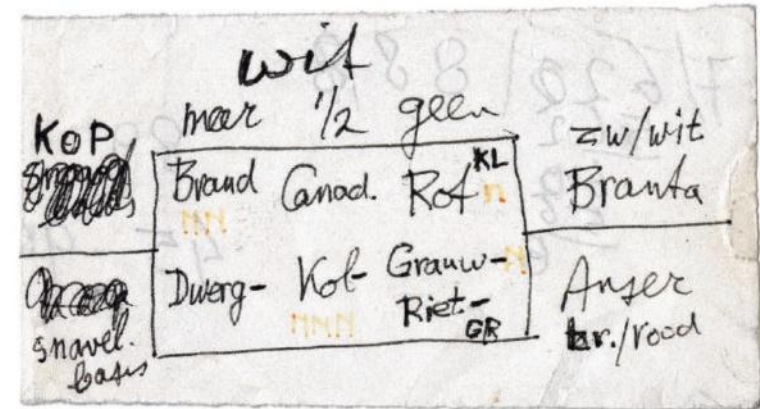
Toch was Van Hengel, toen het haar vader betrof, al in de pen geklommen voor ze er erg in had. Maar niet zonder zich af te vragen wat een lezer heeft aan het particuliere verhaal over haar verlies en haar vader. „Dat mijn rouw ertoe doet voor mij moet ik mezelf steeds opnieuw vertellen”, schrijft ze. „Dat de blik van anderen hier niet telt lijkt ik steeds opnieuw te vergeten, voor ik het weet sta ik iemand alweer uit te leggen dat het wel gek is, dat de dood van mijn vader me zo raakt. Ik zeg nog net geen sorry.”

Vogelaar en Bachspecialist

Van Hengel, bekend van biografische boeken over literaire personen (Leo Vroman, Remco Campert, Dola de Jong), realiseert zich dat ze gewend is te kijken door de ogen van anderen en zichzelf te bagatelliseren. En toch zet ze zichzelf nu wel neer, zoekt ze naar woorden, gebruikt ze haar zoekende blik om naar haar leven en dat van haar vader te kijken. Zo komt de lezer langzamerhand meer te weten over Eduard van Hengel, een kernfysicus, vogelaar, Bachspecialist, wetenschaps- en milieufilosof en wordt tegelijkertijd voelbaar wat het betekent om als dochter een va-

De vijfjarige Mirjam met haar vader Eduard van Hengel.
BEELD UIT GANZENTJD VAN MIRJAM VAN HENGEL

Het ganzen-spiekbriefje van Eduard van Hengel.
BEELD UIT GANZENTJD VAN MIRJAM VAN HENGEL

der te verliezen.

In korte poëtisch geschreven hoofdstukken schetst Van Hengel momenten, zoomt ze in op details, associeert ze op een manier waardoor ze datgene waar het om gaat in een ouder-kind relatie naar de oppervlakte weet te brengen. Het zijn immers de kleine dingen die een kind zo diep kunnen raken en die je als volwassene blijft meedragen. Daarin gaat het nog steeds om haar verdriet en haar specifieke herinneringen, maar met de taal die ze hiervoor vindt weet ze tegelijkertijd weemoed en melancholie op te wekken, woorden te geven aan wat in zo'n relatie vaak onzichtbaar is. Dat is niet particulier, dat is universeel. En dat werkt. Het raakt.

Van Hengel zet haar vader neer als een man die haar boterhammen smeerde voor ze naar school ging, die met een vakantiebaard in zijn blootje (maar met sandalen) zat te blokfluiten voor de tent of samen met zijn vrouw,

tijdens een Extinction Rebellion-demonstratie, het bord 'FOSSIELEN tegen FOSSIEL' boven zijn hoofd hield. Hij is bovendien de man die, met zijn liefde voor planten en vogels, haar leerde kijken naar het detail, iets waarvan Hengel schrijft dat ze dit „met de genen heeft meegekregen.” Zo haalde haar vader haar ooit op een zomeravond uit bed zodat ze kon zien hoe de helgele kelken van een teunisbloem zich openen bij zonsondergang. En nam hij haar mee achterop de fiets naar een braakliggend veldje buiten het dorp waar ze leerde over de Grote en de Kleine Beer, over Cassiopeia en Orion.

Geen dromerige zwemmer

Toch is deze vader, zoals ze zelf schrijft, 'geen dromerige zwemmer' maar ook een relativerende wetenschapper en „een kernfysicus die na de reflecties op de atoombom de status en invloed van de natuurweten-

schappen veeleer als een maatschappelijk vraagstuk dan als potentiële oplossing voor problemen ging beschouwen.” En niet alleen dat, hij is ook een man die het volstrekt vanzelfsprekend vond dat er grenzen bestaan voor de materiële kant van het leven.

„De schaarste van de oorlogsjaren heeft zich genesteld in zijn vezels”, schrijft Van Hengel. „Alles moet altijd op, aan het eind van een maaltijd kijkt hij in de pan en zegt: ‘We hebben ieder nog recht op een halve aardappel.’” En dat betekent ook: niet zomaar vliegen, niet weggooiën wat nog gerepareerd kan. „Voor het herstel van een oude porseleinen wc-pot reist hij met trein, bus en nog een bus naar een dorp meer dan zestig kilometer verderop waar een verzamelaar een specifiek schroefje levert waarmee het ‘vandalisme’ dat het weggooiën van het antieke sanitair zou betekenen, kan worden voorkomen.”

Subtiliteit, weloverwogenheid, principes en vriendelijkheid, dat is waar Mirjam, een kind van actiegemeenschap Sjaloom uit Odijk, mee opgroeit. Een leven tussen „drie krantenabonnementen, de partituren van Bach en gesprekken vol vijf- en zeslettergreppige woorden's avonds aan tafel.”

Dat alles is inderdaad bijzonder particulier en sommige passages - zoals uitweidingen over een vals klinkende toonsoort bij Bach - zijn wel heel specifiek, maar het mag, het stoort niet. Neem het spiekbriefje over ganzen, met daarop de afgekorte namen van zeven ganzensoorten, dat haar vader bij zich droeg en de schrijfster als dierbaar aandenken bewaart. Juist zo'n detail staat symbool voor iets universeels want: „wat is verlies?”, vraagt Van Hengel zich af. „Je zoekt waarschijnlijk altijd een punt waarop degene die vertrok terug te vinden is. Een moment, een handeling, een voorwerp, een verhaal.” Inderdaad, in zo'n briefje schuilt het verlies, en soms is dat het verlies van een hele wereld.

Zo voel je als lezer telkens weer die onzichtbare verbinding tussen vader en dochter. En wat daarbij langzamerhand naar boven komt is de visie die Eduard Van Hengel - op een inlevende manier naar een ander kijken, rekening houden met de toekomst van de planeet - wist door te geven aan zijn dochter. Want haar manier van schrijven en denken getuigt van een soortgelijke, brede blik: zich bewust als mens onderdeel te zijn van een geheel. Ze blijft, net als het meisje op de dijk, terugkeren naar wat dierbaar is, naar wat haar heeft gevormd, naar wat deel van haar is geworden. En dan begrijp je ook, wat het met haar doet, als ze op een ochtend in februari vroeg opstaat om bij het ochtendgloren, zittend op de dijk, te luisteren naar het gesnater en gebaf van duizenden ganzen die koersen naar het grasland achter haar.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen
of suggesties?

Mail naar

redactie@nrc.nl of ga

naar nrc.nl/contact.

Postadres: Postbus 20673,

1001 NR Amsterdam,

t.a.v. rubriek, redactie of

persoon.

T: **020 - 755 3000**

(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen?

Stuur maximaal 250 wor-

den naar **opinie@nrc.nl**.

Vermeld naam, adres en

tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,

E: sales@nrc.nl,

W: advertieren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**

E: familieberichten@nrc.nl

NRCWebwinkel

E: [klantenservice@](mailto:klantenservice@nrcwebwinkel.nl)

nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC te

bezorgen voor 7.00 uur, op

zaterdag voor 9.00 uur.

W: nrc.nl/service,

T: **088-572 0572**

(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-

13.00)

Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt

van abonnees en gebrui-

kers van online dienst-

verlening gegevens vast

voor de uitvoering van een

(abonnee)overeenkomst

en/of het verlenen van

diensten. Deze gegevens

kunnen worden gebruikt

om u te informeren over re-

levante producten en

diensten van Mediahuis

NRC BV (zie ook

nrc.nl/privacyverklaring).

Afmelden kan via

privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2025. Alle auteurs-

rechten en databankrechten

ten aanzien van (de inhoud van)

deze uitgave worden uitdrukkelijk voor-

behouden. Deze rechten

berusten bij Mediahuis

NRC BV c.q. de betreffende

auteur.

Zie voor de volledige tekst:

nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon

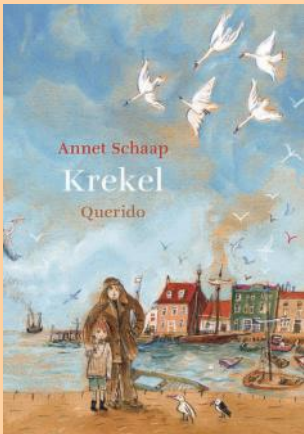
●●●●○ zeer goed

●●●○○ goed

●●○○○ matig

●○○○○ zwak

Geef een boek cadeau met **Sinterklaas**

Annet Schaap
Krekel

'Fenomenaal. De taal van Annet Schaap is verslavend en doet steeds verlangen naar de volgende zin.'
de Volkskrant

Leo Timmers
Kiki & ik

'Ragfijne tekeningen vol warmte – over opgroeien en loslaten.'
NRC ●●●●

Toon Tellegen en Thé Tjong-Khing
Langzaam, maar zeker

Ontroerende en hilarische dierenverhalen over hoe we omgaan met de tijd. De slak en de schildpad weten zeker: haast is nergens goed voor.

Margot Brouwer
Sterrenstof zijn wij

'De sterrenkundige die God en de wetenschap samenbrengt.'
de Volkskrant

Christiane Ritter
Een vrouw in de poolnacht

'Ademloos het noorderlicht bewonderen in de poolnacht.'
NRC ●●●●

Barbara Stok
Wat is goed leven?

'Een prachtig stripboek over Socrates' zoektocht naar het goede leven.'
Filosofie Magazine

Maria Vlaar
Zwaag

Scherp beeld van een complex kunstenaarsleven dat een verbluffend oeuvre heeft voortgebracht.

Pieter Waterdrinker
Baden-Baden

Waterdrinkers blik op het huidige Europa in tijden van oorlog.

Arnon Grunberg
Het aanwezig been

'Grunberg is en blijft een meester op de korte baan.'
NRC ●●●●

Erik Scherder
Liever moe dan lui

'Erik Scherder schudt je wakker.'
Psychologie Magazine

Lévi Weemoedt
Vreugde heeft geen vat op mij

'Omvat alles wat zijn werk kenmerkt: melancholie, humor, zelfspot.'
Frits Abrahams – *NRC*

Charlotte Van den Broeck
Een vlam Tasmaanse tijgers

'Van den Broecks onderzoek confronteert haarzelf – en de lezer – met hoe verhalen gemaakt worden, en hoe die onze blik op de waarheid vormen.'
NRC

Boekenbon
Literatuurprijs
2025

Nu in de (online) boekhandel

SINGEL | UITGEVERIJEN

Zelfstandig en onafhankelijk uitgeefhuis met meer dan 500 jaar uitgeefervaring

NIJGH & VAN DITMAR QUERIDO DE ARBEIDERSPERS ATHENAEUM DE GEUS VOLT LOVE BOOKS BLAUW GRAS LUX QUOKKA